Emanuel Vasiliu

Elemente de filosofie a limbajului

300 674

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Scanned with CamScanner

Emanuel Vasiliu

ELEMENTE DE FILOSOFIE A LIMBAJULUI

3718 v

242560
B.C.U. - IASI

Editura Academiei Române
București, 1995

Scanned with CamScanner

Sumar

Introducere 7

1. *Semn şi realitate* **9**

1. Sens şi existenţă 9
2. Noţiunea de "interpretant" 11

2. *Designatum : obiect sau concept* **13**

1. Semn şi "interpretant" 13
2. Semnul în concepţia lui F. de Saussure 14
3. Încercări de eliminare a elementului conceptual 15
4. Critica încercărilor de eliminare a elementului conceptual 17
5. Reprezentare şi concept 19

3. *Sens (concept) şi referinţă* **21**

1. Concept şi referinţă 21
2. Entităţi fictive 24
3. Consideraţii finale 27

4. *"Predicate" şi "nume"* **28**

1. "Predicaţie" şi referinţă 28
2. Cuvinte predicative şi cuvinte nepredicative 30
3. Noţiunea de verb copulativ 31
4. Substantive şi "nume" 32

5. *Sensul propoziţiei ca valoare de adevăr* **35**

1. Sensul propoziţiilor 35
2. Relaţiile dintre constituenţii propoziţiilor 35
3. Condiţiile de adevăr şi relaţia dintre mulţimi 36
4. Valoarea de adevăr ca denotat 37

Scanned with CamScanner

Introducere

Ne-am propus să examinăm, în această lucrare, raporturile dintre limbaj, pe de o parte, şi universul în care limbajul funcţionează ca sistem semiotic, pe de altă parte.

Această relaţie se stabileşte, în primul rând, prin *agenţii* care utilizează limbajul, aceştia fiind şi ei *o parte* a universului. În al doilea rând, relaţia se stabileşte prin însăşi *natura* elementelor constitutive ale limbajului. Se ştie că limbajul, ca sistem semiotic, este o colecţie de *semne* manipulate de către *agenţii* care îl utilizează.

Semnul însuşi are o valoare dublă : este în primul rând un *obiect*, ca toate celelalte existente în natură şi percepute ca atare de către agenţi. În al doilea rând, semnul are o natură specifică, fiind, în acelaşi timp, obiect (aşa cum am văzut) şi fiind utilizat de către agenţi ca mijloc de a "semnifica" obiectele lumii înconjurătoare. Am putea spune că semnul se semnifică, mai întâi, pe el însuşi şi, în al doilea rând, semnifică "obiecte" din realitate.

Această dublă natură a semnului constituie unul dintre aspectele examinate în paginile care urmează.

Semnele se raportează nu numai la obiecte (simple), ci şi la *complexe de obiecte*, pe care le numim "stări de fapt". Ca modalităţi de referire la "stările de fapt", semnele pot fi utilizate în mod *adevărat* sau în mod *fals*. Este, credem, limpede că, în acest fel, prin folosirea semnelor ca modalităţi de referire la realitate, intervine în teoria limbajului **teoria adevărului**. De aceea, am abordat în această lucrare problema distincţiei între

Scanned with CamScanner

adevărul logic şi *adevărul factual*. Adevărul logic este direct legat de modul de *a gândi* al agenţilor, deci de modul lor de a percepe realitatea.

Tot de modul de a percepe realitatea este legată şi o altă distincţie examinată în această lucrare, anume distincţia dintre propoziţiile *analitice* şi cele *sintetice* (care ţine, şi ea, de modalitatea de percepţie a realităţii).

Fiind legat, în acelaşi timp, de realitate şi de modul de percepere a realităţii, semnul lingvistic a fost considerat în lingvistica modernă, începând cu Ferdinand de Saussure, ca având o structură binară : un *semnificant* şi un *semnificat*. În această structură *binară*, semnul este legat de *concept* (noţiune), care este considerat de F. de Saussure a fi cea de a doua "faţă" a semnului. Prin urmare, pentru F. de Saussure, ca şi pentru întreaga şcoală structuralistă care are la bază ideile sale[1], problema obiectului material (la care semnul se referă) nu se pune.

Există însă o serie de inconveniente legate de tendinţa de a exclude *obiectul real* din sfera de preocupări a lingvistului. Am analizat mai pe larg aceste inconveniente cu altă ocazie[2].

"Reintroducerea" obiectelor în domeniul de preocupări ale lingviştilor nu înseamnă însă excluderea elementelor mentale din domeniul de semnificaţie a semnului. Dimpotrivă, am încercat să arătăm că referirea la obiectele reale nu se poate face decât prin intermediul unui element de natură "conceptuală" pe care semnul îl semnifică (vezi Cap. II, § **3.–5.**).

Am inclus în încheierea lucrării şapte articole (Anexele I–VII) publicate de mine în ultimii ani, pe care le-am considerat legate de cele discutate în prezentul volum.

---

[1] V. de exemplu, E. Coseriu, *Pour une sémantique...*, p. 139-186 şi, în special, p. 139 ; E. Benveniste, *Problèmes...*, p. 28, 50, 52-53 ; A. J. Greimas, *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris, Larousse, 1966, p. 13-14.

[2] Emanuel Vasiliu, *Sens, adevăr analitic, cunoaştere*, Bucureşti, EŞE, 1984, p. 17-21.

Scanned with CamScanner

B.C.U. „M. EMINESCU

1. *Semn şi realitate*

1. Sens şi existenţă. Ch. Morris[1] a definit sistemele semiotice ca sisteme cu ajutorul cărora un individ ia cunoştinţă indirect de realitate. Aceasta revine la a spune că individul ia cunoştinţă de domeniul real nu direct, *prin percepţia directă* a obiectelor realităţii, ci prin intermediul unor obiecte aparţinând sistemului semiotic (= *semne*). Se pune problema de a arăta cum se poate realiza această "luare de cunoştinţă" indirectă.

Orice obiect, A, este "înregistrat" de conştiinţa umană prin *percepţie directă*, percepţia fiind impresia pe care A o produce asupra simţurilor noastre. Eu percep (cu ochii) acest *creion*. Evident că percepţia poate avea (şi are) un caracter mai complex : de la acest *creion* eu primesc senzaţii vizuale, tactile etc. E sigur că, de la acelaşi obiect, putem avea mai multe percepţii (depinzând de momentul în care ni se prezintă obiectul respectiv : lumină, poziţie în spaţiu etc.). În momentul în care percepţiile imediate ajung la nivelul conştiinţei, avem a face cu *apercepţii*.

Prin organizarea (mentală) a percepţiilor se ajunge la un "conţinut de conştiinţă" (percepţii organizate) corespunzător obiectului respectiv ; convenim să notăm cu α conţinutul[2] de conştiinţă corespunzător obiectului A.

Semnul (lingvistic) este pentru conştiinţa noastră un fel de substitut al obiectului. Ce înseamnă aceasta ? Aceasta înseamnă

---

[1] Ch. Morris, *Writings...*, p. 19.

[2] Vezi E. Cassirer, *The Philosophy...*, p. 85-89.

Scanned with CamScanner

că, dacă α este conţinutul de conştiinţă corespunzător obiectului A, atunci α poate fi produs în conştiinţa noastră de un obiect oarecare S_A, care este semn pentru A.

Pentru ca percepţia obiectului A, anume conţinutul de conştiinţă α, să poată fi "chemat în conştiinţă" de obiectul S_A, este necesar ca percepţia obiectului–semn S_A să determine, la rândul ei, un conţinut de conştiinţă α_A şi ca acest conţinut de conştiinţă, la rândul său, să fie legat nu numai de obiectul S_A (= semnul), ci şi, în acelaşi timp, de obiectul A. Am avea a face, prin urmare, cu un conţinut de conştiinţă legat de *două* obiecte : S_A (= semnul) şi A (= obiectul semnificat). Socotind "conţinutul de conştiinţă" α_{SA} drept un fel de *simbol*, putem considera că semnul lingvistic este un "simbol" cu două elemente simbolizate : *obiectul* şi *semnul* obiectului.

Trebuie să admitem însă că proprietatea conţinutului de *conştiinţă–semn* de a se reprezenta pe *sine* (ca semn) se estompează, până la dispariţie. Probă este faptul că agenţii identifică cu greu semnul *ca semn* (adică independent de ceea ce acesta semnifică). Augustin[3] arată : "Semnul este ceea ce se arată pe sine însuşi simţurilor şi, în fară de sine, mai indică spiritului şi altceva". Acest "altceva" de care vorbeşte Augustin este *obiectul* la care semnul se referă : "Cuvintele sînt semne ale lucrurilor atunci când îşi primesc puterea [de semnificare] de la ele. [...] cuvintele sînt semne ale lucrurilor fără să înceteze să fie [ele însele şi] lucruri"[4].

Despre dubla funcţie a semnului perceput (= percep-tul–semn), Augustin observă[5] : "Ceea ce percepe din cuvânt

---

[3] *De dialectica*. Ediţie, traducere, introducere, note, comentarii şi bibliografie de Eugen Munteanu, Bucureşti, Humanitas, 1991, Cap.V, p. 49.

[4] *Op. cit.*, Cap.V, p. 53. Completările din paranteze sunt ale editorului.

[5] *Op. cit.*, Cap.V, p. 55. Completările din paranteze, ca şi sublinierile, sunt ale editorului.

Scanned with CamScanner

spiritul, şi nu urechea, şi [totodată] este păstrat în spirit se numeşte *dicibile* 'ceea ce se poate spune' ; în schimb, când cuvântul porneşte nu pentru sine însuşi, ci spre a semnifica altceva anume, atunci se numeşte *dictio* 'exprimare'".

• Semnul este deci, în terminologia augustiniană, un *dicibile* cu ajutorul căruia se realizează o *dictio*.

Se pune acum problema de a stabili cum anume un obiect oarecare, S_A, ajunge să fie perceput de către cineva ca *semn pentru A*.

Răspunsul la această întrebare constă în următoarele : un individ oarecare este **învăţat** să asocieze mental prezenţa obiectului A de prezenţa semnului S_A. În felul acesta, conţinutul de conştiinţă determinat de prezenţa obiectului A este asociat de prezenţa semnului S_A. Din acest moment, conştiinţa noastră nu mai percepe obiectul S_A ca pe un obiect oarecare, ci îl percepe "ca pe obiectul A" însuşi. De aceea este cazul să considerăm că "procesul de semnificare" este un fenomen ireductibil.

Acest proces de "învăţare" poate să aibă caracter *explicit* (cineva să indice obiectul şi, în acelaşi timp, semnul) sau poate să se datoreze exclusiv experienţei unui individ : de câte ori percepe obiectul A, percepe şi semnul S_A.

2. Noţiunea de "interpretant". Ch. Morris arată că, alături de obiectul–semn, în procesul de semioză intervine şi un alt element, anume modul în care un individ percepe obiectul A prin intermediul semnului S_A ; acest mod de a percepe un obiect prin intermediul semnului este numit de Ch. Morris *interpretant*.

Ajunşi în acest punct, este cazul să facem observaţia că, pentru a exista semne ale obiectelor şi interpretanţi ai acestor semne, este necesar ca obiectele să *existe*, adică să existe *independent* de conştiinţa celui care le percepe. Observaţia este necesară, întrucât s-ar putea spune că "existenţa" unui obiect se manifestă prin însăşi prezenţa unui conţinut de conştiinţă la nivelul

Scanned with CamScanner

2. *Designatum : obiect sau concept*

1. Semn şi "interpretant". Conform cu cele arătate de Ch. Morris, în procesul de semioză intervin *semnele*. Un semn este un obiect cu ajutorul căruia "agenţii" iau cunoştinţă de alt(e) obiect(e). Obiectul de care se ia cunoştinţă mediat se numeşte *designatum*. După cum se observă, designatum-ul unui semn este, în acord cu Ch. Morris, un *obiect*.

Pe de altă parte însă, Ch. Morris vorbeşte şi de "modul în care cineva ia act" de un obiect prin intermediul semnului. Acesta este *interpretantul*[1]. Prin urmare, putem considera, în acord cu Ch. Morris, că cineva ia cunoştinţă de realitate prin *semn* şi printr-un element de natură conceptuală, *interpretantul* semnului.

Trebuie observat însă că *interpretantul nu este o parte* a semnului, ci este oarecum independent de semn. Am putea, eventual, considera că interpretantul există, oarecum, "alături de" semn, în conştiinţa agenţilor (care folosesc semnele). Precizarea este utilă întrucât, cu ajutorul ei, putem face distincţia între felul în care este conceput semnul de către Ch. Morris şi felul în care este conceput semnul de către F. de Saussure. Pentru acesta din urmă, semnul este unitatea constituită din *nume* şi *concept*[2].

Am putea spune deci că, pentru F. de Saussure, semnul este ceva care stă în locul unui concept, în timp ce, pentru Ch. Morris, semnul este ceva care stă în locul unui obiect.

---

[1] Ch. Morris, *Writings...*, p. 19.
[2] F. de Saussure, *Cours...*, p. 99.

Scanned with CamScanner

Pe de altă parte, trebuie să observăm, în acord cu tradiţia conceptualistă, că agentul poate *cunoaşte* obiectul numai în măsura în care îl subsumează unui concept. Prin urmare, pentru a putea spune că pentru un agent, X, semnul "stă în locul" unui obiect, B, este necesar ca agentul X să *identifice* obiectul B. Or, pentru a opera această identificare, trebuie ca agentul să aibă capacitatea de a subsuma obiectul B unui concept distinct. De aceea trebuie să presupunem că semnul nu se ataşează în mod direct obiectului (nu este pus în relaţie directă cu obiectul), ci i se ataşează prin intermediul conceptului. Un cuvânt ca *masă* nu este legat în mod direct de "obiectul masă", ci este legat de acest obiect prin intermediul "conceptului masă". Credem că aici "conceptul masă" îndeplineşte funcţia de interpretant, întrucât indică modul în care un "interpret" (= agent) ia cunoştinţă de obiectul respectiv : ia cunoştinţă prin intermediul conceptului care corespunde obiectului.

2. Semnul în concepţia lui F. de Saussure. Un mod asemănător de a vedea lucrurile poate fi întâlnit la F. de Saussure, cu deosebirea – într-un fel esenţială – că F. de Saussure nu are în vedere niciodată relaţia semn–obiect. Pentru F. de Saussure, relaţia care se stabileşte este între *semn* şi *concept*[3]. Se poate însă observa cu uşurinţă că ceea ce F. de Saussure numeşte "concept" poate fi înţeles ca având acelaşi rol cu "interpretantul" din teoria lui Ch. Morris : conceptul "mediază" – după cum am văzut – între semn şi obiect tot aşa cum "interpretantul" media pentru conştiinţa agentului între semn şi obiect[4].

După cum uşor se poate observa – în măsura în care admitem că, în teoria lui F. de Saussure, conceptul joacă rolul

---

[3] *Cours...*, p. 98 : "Le signe linguistique unit non une chose et un nom, mais un concept et une image acoustique".

[4] Am văzut că pentru Ch. Morris (*Writings...*, p. 19) interpretantul indică modul cum agentul "ia cunoştinţă" de obiect prin semn.

Scanned with CamScanner

"interpretantului" din teoria lui Ch. Morris –, putem considera că în teoria lui F. de Saussure a semnului lingvistic *interpretantul* face parte din semn. Am putea spune deci, interpretând teoria lui F. de Saussure din punctul de vedere al semioticii lui Ch. Morris, că, pentru F. de Saussure, ceea ce semnul semnifică este *interpretantul* semnului respectiv.

În încheierea celor discutate mai sus, vom încerca să răspundem la următoarea întrebare : care este *designatum-ul* semnului lingvistic în acord cu cele două teorii ?

- Pentru F. de Saussure, ţinând seama de terminologia pe care o propune (*signe* este constituit din *signifiant* şi *signifié*), designatum-ul, deci ceea ce semnul semnifică, este *conceptul* (adică un element care – după cum am văzut – poate fi echivalat cu "interpretantul" lui Ch. Morris).
- Pentru Ch. Morris[5], după cum am arătat, ceea ce semnul semnifică, adică "designatum-ul" semnului, este *obiectul* (de care agentul ia cunoştinţă *prin semn*, prin intermediul interpretantului, care este, după cum am văzut, în afara semnului).

3. Încercări de eliminare a elementului conceptual. Din cele arătate în secţiunea precedentă, rezultă că ideea de designatum este legată, într-un anumit sens, de existenţa unui element conceptual[6].

Existenţa acestui element conceptual este legată, după cum uşor se poate vedea, de concepţia platoniciană : conştiinţa umană ia cunoştinţă de realitatea exterioară prin intermediul "ideilor" la care lucrurile "participă".

---

[5] *Writings...*, p. 19.

[6] Evident că, la F. de Saussure, problema se pune altfel, întrucât, după cum am văzut, pentru el, relaţia semn–obiect nu se pune ; rămâne, aşadar, numai relaţia dintre *semn* şi *concept* (*Cours...*, p. 98).

Scanned with CamScanner

Pe de altă parte, însăşi natura acestui element, ca şi rolul pe care el îl are în actul de a "designa" sunt de natură mai puţin clară. Acesta este motivul pentru care mulţi cercetători (în special filosofi) au încercat să elaboreze teorii care se dispensează de elementul conceptual din teoria semnului.

Astfel, Nelson Goodman arată că, în concepţia nominalistă, conceptul (= proprietatea) trebuie suprimat, iar semnele (predicative) urmează să intre într-o relaţie "unu – mai mulţi" cu obiectele cărora li se aplică[7].

Alţi cercetători elimină elementul de natură conceptuală (sensul), înlocuindu-l cu ideea de *uz*[8].

Pentru Gilbert Ryle[9], a cunoaşte sensul unui cuvânt înseamnă "a şti cum să-l utilizezi".

Trebuie să observăm totuşi că, atunci când Austin[10] vorbeşte despre "indicarea semanticii unui cuvânt" (= Engl. demonstrating the semantics of the word), el înţelege prin aceasta indicarea relaţiilor care se stabilesc între cuvinte (ca părţi ale propoziţiilor) şi situaţiile descrise în propoziţiile respective. Altfel spus, situaţiile selectate pentru a explica semantica unui anumit cuvânt, a_i, trebuie să conţină un lucru în comun, anume pe acela în raport cu care a_i se foloseşte[11].

---

[7] Nelson Goodman, *Predicates without Properties*, în Theodore E. Uehling Jr., Howard Wettstein (eds.), *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*, Minneapolis, 1979 (University of Minnesota Press), p. 347–348.

[8] "The meaning of a word is its use in the language". Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations* (translated by G.E.M. Anscombe), ed. a II-a, New York, Macmillan, 1958, p. 20.

[9] *Ordinary language*, în Charles E. Caton (ed.), *Philosophy and Ordinary Language*, Urbana, University of Illinois Press, 1963, p. 119.

[10] J. L. Austin, *Philosophical...*, p. 57.

[11] V. Emanuel Vasiliu, *'Meaning and Use' Revisited*, în RRL, XXXII, 1987, nr.3, p. 302.

Scanned with CamScanner

"Legarea" unui semn, *P*, de un obiect, X, se realizează printr-o procedură ostensivă de tipul celei descrise de Quine[12]. I se indică unui vorbitor, A, un obiect, X_1, şi i se spune : "acesta este (un) *P*" ; i se indică lui A un alt obiect, X_2, şi i se spune din nou : "acesta este un *P*" ; i se indică lui A un alt obiect, X_3, şi i se spune : "acesta este un *P*" ş.a.m.d. până în momentul în care A ajunge să reacţioneze atunci când percepe în mod real obiectul X prin pronunţarea cuvântului *P* şi invers, să reacţioneze la pronunţarea cuvântului *P* prin indicarea obiectului X.

4. Critica încercărilor de eliminare a elementului conceptual. Spunând că, atunci când aude cuvântul *P*, A reacţionează ca şi cum însuşi obiectul X ar fi fost perceput în mod real, aceasta nu înseamnă în nici un caz că organele de simţ ale lui A ar reacţiona ca şi cum ar fi fost impresionate de un lucru real. Când un vorbitor aude cuvântul *zăpadă*, el nu simte efectiv "răceala". În asemenea împrejurări, trebuie să admitem că A are numai *reprezentarea* răcelii.

Trebuie să observăm, pe de altă parte, că, în momentul în care un stimul oarecare încetează să acţioneze asupra simţurilor noastre, orice senzaţie propriu-zisă (de la stimul) dispare. În locul acestei senzaţii rămâne numai *reprezentarea* ei în conştiinţa subiectului.

În acord cu cele arătate, trebuie să admitem că atunci când un subiect, A, recunoaşte un obiect oarecare, X, aceasta nu se întâmplă pentru că A identifică efectiv senzaţiile produse de X cu senzaţiile produse de acelaşi stimul mai înainte, ci, pur şi simplu, pentru că percepţia actuală a obiectului X coincide cu *reprezentarea* pe care A o are în legătură cu obiectul X.

---

[12] Willard van Orman Quine, *From a Logical Point of View*, ed. a II-a, New York şi Evanston, Harper and Row, 1963, p. 22

Scanned with CamScanner

Observaţiile de mai sus sunt de natură să arunce mai multă lumină asupra modului în care trebuie înţeleasă ideea lui Nelson Goodman că între semn şi obiect(e) se stabileşte o relaţie directă. Această relaţie este, după părerea mea, de natură *psihofiziologică* şi trebuie înţeleasă ca dependentă în întregime de activitatea psihofiziologică a agenţilor. Din acest punct de vedere, trebuie să fim complet de acord cu Ch. Morris, care susţine că ceva este *semn* şi are un "interpretant" numai pentru cineva implicat în activitatea semiotică. Fără o astfel de precizare, relaţia *semn–obiect* de care vorbeşte Goodman rămâne la fel de obscură ca şi conceptul tradiţional de "sens". Aceasta deoarece relaţia *semn–obiect*, de care vorbeşte Goodman, nu este dată direct observaţiei noastre, ci poate fi numai "dedusă" din comportamentul vorbitorilor.

De aceea trebuie să admitem că, cel puţin în cazul semnelor numite "generale", este implicat un *element de natură mentală*. Aşadar, ceea ce semnifică un semn nu poate fi specificat pur şi simplu ca ceva de natură "obiectuală" legat de semn.

Ceea ce am numit mai sus "element de natură mentală" este de natură să ne împiedice să considerăm relaţia *semn–obiect* ca simplu proces de "legare" a unor senzaţii. Dimpotrivă, această concepţie ne dă motive să considerăm că relaţia menţionată presupune o activitate la etajele superioare ale psihicului uman.

Ajunşi în acest punct[13], trebuie să remarcăm că, reducând relaţia de "numire" la simpla relaţie stereotipă dintre senzaţia venită de la obiectul denumit şi senzaţia venită de la obiectul–semn, orice contestare sau orice apărare a acestei relaţii[14] devine lipsită de sens. Atâta timp cât numesc *pisică* animalul pe care îl văd în faţa mea, fac acest lucru numai pentru că am fost învăţat să am *această* reacţie verbală în momentul în care am

---

[13] Emanuel Vasiliu, *Numire şi sens*. Anexa IV, p. 98–99.

[14] J. L. Austin, *Philosophical...*, p. 76–116.

Scanned with CamScanner

senzaţia provocată de prezenţa acestui animal. Atunci, la orice încercare de a contesta corectitudinea acestei numiri, nu pot să reacţionez decât spunând că, "în acord cu datele mele senzoriale şi cu felul în care am fost învăţat să folosesc cuvântul *pisică*", animalul din faţa mea trebuie numit *pisică*.

De observat că o astfel de "apărare" a numelui folosit nu recurge decât la elemente aparţinând nivelurilor inferioare ale psihicului uman ca "date senzoriale", stereotipul achiziţionat al legăturii dintre datele senzoriale etc.

În momentul în care vrem să realizăm o apărare mai "substanţială" a modului de numire, suntem nevoiţi să recurgem la investigarea nivelurilor superioare ale psihicului uman şi să luăm în considerare "reprezentările" pe care ni le evocă semnul : vom spune că o anumită denumire a unui obiect este conformă cu *reprezentarea* pe care o evocă în mintea mea folosirea semnului respectiv. Cu alte cuvinte, numirea unui obiect este corectă în măsura în care *reprezentarea* pe care mi-o evocă semnul respectiv coincide cu ceea ce percep în mod real prin intermediul simţurilor.

5. Reprezentare şi concept. În paragraful precedent am încercat să punem în evidenţă faptul că trebuie să admitem că între *semn* şi *obiect* intervine un element de natură mentală, anume *reprezentarea*. Problema care se pune în acest moment este de a răspunde la următoarea întrebare : se poate spune că *reprezentarea* este acelaşi lucru cu conceptul şi deci că semnificaţia unui semn (= sensul său) este reprezentarea ?

La prima parte a întrebării, credem că răspunsul nu poate fi decât negativ : din punct de vedere psihologic, reprezentarea nu poate fi identificată cu conceptul ; prima este legată de domeniul senzorial (de nivelurile joase ale psihicului). Este un fel de "reproducere" a senzaţiilor în absenţa stimulilor.

Scanned with CamScanner

Conceptul se bazează însă pe altceva, şi anume pe *organizarea* de către intelect a reprezentărilor (selecţia acelor reprezentări pe care le socotim "esenţiale" sau "definitorii" pentru obiect, de exemplu). Conceptul este – credem – rezultatul acestor "operaţii" făcute de intelectul nostru asupra reprezentărilor.

Am putea spune că există două etape în formarea unui concept pe baza semnului : în prima, semnul se ataşează unei *reprezentări* globale a obiectului ; în cea de a doua, se realizează *organizarea* reprezentării şi, prin urmare, se trece la formarea conceptului propriu-zis. Când acest concept s-a format, putem considera că semnul se ataşează *conceptului*.

Scanned with CamScanner

3. *Sens (concept) şi referinţă*

1. Concept şi referinţă. După cum s-a arătat[1], elementul conceptual (sau *gândul*, în terminologia lui Ogden şi Richards[2]) are rolul de a stabili legătura dintre *semn* (sau *simbol*) şi *referent* (= obiectul în locul căruia este folosit *semnul*).

Într-adevăr, pentru a folosi un obiect (= semnul) în locul altui obiect şi pentru a putea comunica ceva în legătură cu obiectul respectiv, este necesar : (a) ca agenţii să poată *identifica* obiectul şi (b) ca semnul să nu fie folosit întâmplător în legătură cu obiectul respectiv.

Condiţia (a) este în acord cu ideea că intelectul nostru nu poate identifica propriu-zis un obiect decât în măsura în care îl subsumează unui concept, ceea ce este conform cu tradiţia antichităţii.

Condiţia (b) se referă la modul în care obiectul poate deveni "obiect al cunoaşterii" de către agenţi. Admiţând că agenţii iau cunoştinţă de obiectele realităţii prin intermediul semnelor, urmează că semnele au proprietatea de a "chema în conştiinţă" obiectele. Or, semnul poate "chema în conştiinţă" un obiect în măsura în care este legat în mod sistematic de anumite proprietăţi ale obiectului. Dar aceste proprietăţi ale obiectului sunt conţinute în *conceptul* pe care agenţii îl deţin în legătură cu acest obiect. Aşa stând lucrurile, legat de *concept*, semnul poate "chema în

---

[1] C. K. Ogden & I. A. Richards, *The Meaning of Meaning*, New York, ed. a VIII-a, Harcourt, Brace & World, Inc., 1946, p. 11.

[2] Id., *ib.*

Scanned with CamScanner

conştiinţă" obiectul. Dacă semnul n-ar fi legat în mod constant de un *anumit concept*, el ar putea chema în conştiinţă indiferent care obiect. În realitate însă, convenţia care leagă un anumit semn de un anumit obiect defineşte obiectul căruia semnul urmează să i se ataşeze prin intermediul conceptului : semnul A se ataşează obiectului X dacă şi numai dacă X cade sub conceptul, să spunem, α.

Formularea "A se ataşează obiectului X" trebuie înţeleasă ca *referire la X*. Trebuie să observăm însă că formularea impersonală "se ataşează" înseamnă un act prin care un agent determinat "ataşează" în mod efectiv semnul A obiectului X. Numim **referinţă** actul prin care un agent "ataşează" un semn, A, unui obiect, X. Se poate observa că *referinţa* se face pe baza unei **convenţii**, în care intervine conceptul de care semnul A este legat în mod sistematic. Trebuie să reţinem că actul de referinţă este făcut posibil de (i) existenţa conceptului şi de (ii) legătura sistematică dintre *semn* şi *concept*.

Observăm însă că însuşi conceptul se formează în conştiinţa agenţilor prin *repetarea* actului de referinţă, când, o dată cu indicarea obiectului X, se cere folosirea semnului A. S-ar putea considera că elementul conceptual α, legat de un semn definit, A, reprezintă *o posibilitate de a referi* semnul A la un anumit obiect, X. Aşadar sensul (de natură conceptuală al) unui semn, A, reprezintă, în fond, **condiţia** pe care un obiect, X, trebuie să o satisfacă pentru ca agentul să se poată referi la el cu ajutorul semnului A[3].

După cum se observă, în relaţia *semn–obiect* (de care se ocupă, în acord cu Ch. Morris[4], semantica) intervine actul de *referinţă*, care ţine de o anumită utilizare a semnului de către *agenţi*. Intervine deci un factor care ţine de **pragmatică**[5].

---

[3] R. Carnap, *Meaning*..., p. 234.
[4] Ch. Morris, *Writings*..., p. 21–24.
[5] Id., *ib*.

Scanned with CamScanner

Reţinem, prin urmare, că *actul de referinţă* este de natură *pragmatică*, în timp ce sensul unui semn (= conceptul) este de natură **semantică**.

În aceste condiţii, se poate înţelege care sunt cauzele care pot face ca "actul de referinţă" să eşueze (total sau parţial). Se poate întâmpla ca agentul (= cel care face actul de referinţă) să cunoască imperfect conceptul legat de semnul utilizat sau să perceapă imperfect proprietăţile obiectului la care intenţionează să se refere.

Se poate întâmpla ca un sistem de semne să nu fie folosit pentru a se *referi* la anumite entităţi. Putem vorbi despre lucruri absente din domeniul de percepţie directă a agenţilor.

Se pune deci problema următoare : care este designatum-ul semnelor care se folosesc atunci când se vorbeşte despre obiecte absente din domeniul de percepţie directă al agenţilor. Trebuie să admitem că, în aceste cazuri, semnele semnifică exclusiv "concepte". Dacă se formulează (aici în România) propoziţia

(1) *Gheorghe vede un jaguar*

cuvântul *jaguar* nu are referent.

Trebuie observat însă că este, din punct de vedere logic, o simplă *întâmplare* faptul că *jaguar* nu are referent. Am putea spune, în acest caz, că referinţa semnului *jaguar* este **vidă**.

O chestiune care se pune în acest moment este următoarea : cel care foloseşte propoziţia (1) intenţionează sau nu intenţionează să se refere la un obiect ?

Răspunsul pare a fi afirmativ : cel care foloseşte propoziţia (1) o face cu intenţia de se referi la un obiect, anume la un *jaguar* (care se află în relaţie cu obiectul denumit *Gheorghe*). În absenţa obiectului, semnul *jaguar* este folosit în exclusivitate pentru "conceptul jaguar". Acest concept este folosit numai ca o "intenţie de referinţă".

Scanned with CamScanner

Plasată într-un context adecvat, propoziţia (1) se poate referi în mod efectiv la un obiect determinat.

Ni se pare suficient de clar că, în absenţa obiectului, un semn determinat (pentru obiectul respectiv) poate fi întrebuinţat de către agent în mod aproximativ (întrucât semnul nu poate fi controlat din punctul de vedere al referinţei sale); în acest sens, propoziţia (1) poate fi folosită de către un agent cu intenţia de a exprima relaţia dintre subiectul *Gheorghe* şi un obiect care este un *leu*. În aceste condiţii pot apărea controverse de tipul celor menţionate în capitolul anterior, sub **4.**, cu referire la corectitudinea "numirii".

2. Entităţi fictive. Din conceptele denumite cu ajutorul semnelor se pot construi, prin alăturarea acestora, concepte noi. Din semnul *cretă* şi semnul *alb* se poate construi un nou concept, cu un referent distinct de al celor două semne, anume conceptul de "cretă albă", care denumeşte un obiect care are, în acelaşi timp, proprietatea de a fi *cretă* şi proprietatea de a fi *alb*.

Întâmplător, în acest caz, referentul semnului *cretă albă* există. Se poate întâmpla însă ca un concept construit pe baza unor procedee asemănătoare să nu poată avea referent. De exemplu, alăturând semnul *cerc* de semnul *pătrat*, se obţine semnul

(2) *cerc pătrat*,

care denumeşte şi el un concept, anume conceptul de

(3) "cerc pătrat".

Este însă clar că, prin conceptul de sub (2), nu putem identifica nici un obiect din lumea aceasta. Deosebirea dintre *jaguar* (discutat mai sus) şi *cerc pătrat* (din exemplul pe care îl discutăm acum) constă în aceea că este o întâmplare faptul că *jaguar* nu are un referent în împrejurarea în care un *român* formulează propoziţia (1), în timp ce semnul (2) nu are referent în nici o împrejurare în care ar putea fi folosit.

Scanned with CamScanner

Deosebirea dintre (1) şi (2) constă în aceea că, în timp ce (1) poate fi folosit cu intenţie referenţială, (2) nu poate fi folosit cu o astfel de intenţie. Evident că (2) nu poate fi folosit cu o astfel de intenţie numai în cazul în care agenţii *ştiu* că (2) nu poate avea *referent*.

O propoziţie ca

(4) *Gheorghe vede un cerc pătrat*

nu poate fi folosită cu intenţie referenţială (pentru a denumi obiectul aflat în relaţie cu Gheorghe), întrucât (2) *nu poate* avea referent.

Urmează din cele arătate aici că *sensul* unei construcţii poate fi un obstacol în calea întrebuinţării construcţiei cu funcţie referenţială. Realitatea este că un agent nu utilizează un semn totdeauna *cu intenţia* de a se referi la un obiect anume (este cazul construcţiei (1)). El poate folosi semnul numai cu intenţia de a "evoca" un anumit concept. Acesta este cazul semnului care "se întâmplă" să nu aibă referinţă într-o anumită situaţie de comunicare.

Sunt însă şi cazuri în care agentul nu intenţionează să se refere la un obiect, întrucât *ştie* că semnul respectiv *nu poate* avea referinţă (e cazul unei construcţii ca (2)).

În acord cu R. Carnap[6], numim *intensiune* elementul de natură mentală (proprietate, concept etc.) ataşat unui semn, şi *extensiune* elementul (material) la care semnul se referă.

Trebuie atrasă atenţia asupra faptului că *intensiunea* ca atare *nu există* nicăieri (nici în realitate, nici în semn). Ea nu reprezintă altceva decât o modalitate pe care mintea noastră o foloseşte cu scopul de a defini clasa de obiecte la care se referă un semn general. Este ceea ce fac până la un punct glosele lexicografice. Aceste definiţii nu pot avea, prin însăşi natura lucrurilor

[6] R. Carnap, *Meaning...*, p. 15–22.

Scanned with CamScanner

(= caracterul "deschis" al clasei de obiecte la care se referă semnul), decât un caracter aproximativ[7].

Este motivul pentru care considerăm că este preferabil să tratăm conceptele de "sens", "intensiune" etc. în termenii unei logici a conceptelor (şi mulţimilor) *vagi*[8]. Din acest punct de vedere, este preferabil să nu considerăm că un obiect determinat pur şi simplu aparţine sau nu aparţine mulţimii la care se referă un semn dat, ci că apartenenţa la noţiunea denotată de semn este *gradabilă*.

În acord cu cele discutate în acest paragraf, este clar că intensiunea unui semn este acel element al semnului care face posibil actul de *referire*.

Se consideră că extensiunea unui semn (= obiectul sau obiectele la care semnul se poate referi) este determinată de intensiune[9]. Când un cuvânt este folosit de un agent, acesta îl foloseşte cu intenţia de a se referi la ceea ce el însuşi (şi deci societatea, în întregimea ei) a stabilit că face parte din extensiunea termenului[10]. În această formă, actul de referinţă constă în a preciza care sunt obiectele cărora convenim să le aplicăm un anumit semn pornind de la intesiunea semnului repectiv.

Răspunsul pe care Eva Picardi îl dă la această problemă, dezvoltând o idee a lui Hilary Putnam, are o incontestabilă conotaţie kratyliană : este nevoie de un *expert* (în *Kratylos*, un

---

[7] Emanuel Vasiliu, *Sens şi definiţie lexicografică*, Anexa V, în special, p. 106–107.

[8] În sensul lui Gr. C. Moisil, *Lecţii despre logica raţionamentului nuanţat*, Bucureşti, EŞE, 1975, p. 5–6.

[9] V. Eva Picardi, *Linguaggio e analisi filosofica. Elementi di filosofia del linguaggio*, Bologna, Patron, 1992, p. 76, n.7.

[10] Vezi Eva Picardi, *op. cit.*, p. 201. Aici, Eva Picardi dezvoltă o idee a lui Hilary Putnam, *The Meaning of "Meaning"*, în K. Gunderson (ed.), *Language, Mind and Knowledge, Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, VII Univ. of Minnesota Press, 1975.

Scanned with CamScanner

"onomaturg") care, cunoscând "natura" lucrurilor, să ştie care sunt semnele cu care lucrurile pot fi numite.

Prin urmare, în acord cu punctul de vedere expus mai sus, în colectivitatea de vorbitori există un număr de "experţi" care, pe baza cunoaşterii *intensiunii*, pot decide care anume sunt obiectele cărora li se poate aplica semnul respectiv : restul colectivităţii de vorbitori nu are altceva de făcut decât să se *conformeze* celor "prescrise" de către "expert", tot aşa cum colectivitatea de vorbitori nu avea altceva de făcut – din punctul de vedere al teoriei "numirii" dezvoltate de Platon în *Kratylos* – decât să respecte denumirile date de "onomaturg".

Prin urmare, determinarea *extensiunii* unui semn nu este o operaţie pe care fiecare vorbitor este ţinut să o facă în mod efectiv. Putem bănui că vorbitorul obişnuit determină extensiunea semnului pe baza normelor stabilite de către "experţi"[11].

3. Consideraţii finale. Cele discutate în acest capitol ne conduc la concluzia că relaţia dintre *semn* şi *realitate* se stabileşte pe baza **actului de referinţă** : semnul este folosit de către "agenţi" cu intenţia de a evoca în conştiinţă obiectele lumii reale.

Posibilitatea *actului de referinţă* este dată de faptul că semnele sunt dotate cu *intensiuni*, care stipulează condiţiile în care un semn poate fi utilizat pentru a realiza *actul de referire* la o anumită categorie de obiecte. În măsura în care *intensiunea* este un fapt de *conştiinţă*, agentul o poate cunoaşte în grade diferite de corectitudine. De aceea, se poate întâmpla ca *intenţia* actului de referire să nu se realizeze întotdeauna. Aşa se explică folosirea "greşită" a unui anumit semn cu intenţia de a face un act de referire la un obiect care nu aparţine extensiunii semnului respectiv (în exemplul discutat în acest paragraf, folosirea cuvântului *jaguar* cu intenţia de a numi un *leu*).

---

[11] Vezi Emanuel Vasiliu, *From de Saussure to Cratylos and Backwards*, în RRL, XXXI, 1986, nr.6, p. 491–502 şi, în special, p. 501–502.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

4. *"Predicate" şi "nume"*

1. "Predicaţie" şi referinţă. Se înţelege prin "predicaţie" orice act prin care unui obiect i se atribuie un *semn.*

"Atribuirea" se face, de obicei, cu ajutorul expresiei "acesta (aceasta) este (un (o))...", unde în locul punctelor figurează semnul pe care vrem să-l atribuim.

Prin actul de *predicaţie* se intenţionează să se atribuie obiectului indicat prin *acesta* (*aceasta*) o anumită calitate. Dacă spun

(1) *acesta este (un)* ***creion***

sau

(2) *acesta este* ***negru***

sau

(3) *acesta* ***doarme***

nu fac altceva decât să atribui obiectului (indicat de *acesta*) proprietatea *creion* (în (1)), proprietatea *negru* (în (2)) şi proprietatea *doarme* (în (3)).

Semnul se "atribuie" obiectului în acord cu *intensiunea* semnului respectiv.

Am văzut (v. cap. 3., § 2.) că orice semn este dotat cu *intensiune* şi că această intensiune îi determină *extensiunea*. Trebuie să amintim însă că actul propriu-zis *de referire* este o *virtualitate*, care se poate realiza în acord cu *intenţia* agentului şi cu *intensiunea*

semnului (care determină, fără a *specifica* însă, domeniul de obiecte la care semnul *se poate* referi).

Trebuie să observăm, în acelaşi timp, că, aşa cum am arătat, semnelor li se ataşează *concepte*. Conceptele însă, aşa cum a arătat Frege[1], au natură *predicativă* (= se enunţă despre un obiect).

Suntem în prezenţa următoarei situaţii : (a) semnul este aplicat unui *concept* ; (b) conceptul are natură *predicativă* ; (c) conceptul, prin el însuşi, este indeterminat, în sensul că nu putem preciza *care sunt* obiectele care "cad" sub conceptul respectiv. Aşa se explică faptul că o expresie predicativă de forma

(1) *este (un) creion*
(2) *este negru*
(3) *doarme*
(4) *mănâncă*

are caracter "nesaturat", în sensul că are nevoie de o "completare" pentru a putea exprima un "gând".

Spre deosebire de concepte, obiectele au un caracter "autonom" (nu au nevoie de o "completare" spre a putea fi "gândite"). De aceea, Frege consideră că predicatele sunt semne care au nevoie de o "întregire". Spre a folosi formularea lui Frege, putem caracteriza predicatele ca nesaturate, iar numele (proprii) ca având caracter saturat.

Spunem că numele pe lângă care stă un predicat are rolul de a "satura" conceptul predicativ, în aşa fel, încât expresia realizată să poată *exprima un* **gând**. Această "saturare" a conceptului (predicativ) se obţine, în ultimă analiză, prin specificarea **obiectului** la care se referă conceptul predicativ. Căci fără specificarea obiectului, conceptul predicativ rămâne cu extensiunea nedeterminată.

---

[1] Gottlob Frege, *Scrieri logico-filozofice* (traducere, studiu introductiv şi note de Sorin Vieru), Bucureşti, EŞE, 1975, p. 295 şi, în special, capitolele "Funcţie şi concept" (p. 19–56) şi "Despre concept şi obiect" (p. 289–306).

Scanned with CamScanner

În propoziţiile

(1) *Acesta este (un) **creion***
(2) *Acesta este **negru***
(3) *Acesta **doarme***
(4) *Acesta **mănâncă***

cuvântul *acesta* (cu rol deictic) are rolul de a indica obiectul la care se "referă" predicatele *creion*, *negru*, *doarme*, *mănâncă*.

În acord cu cele arătate, putem considera relaţia de *predicaţie* dintre două semne ca o relaţie prin care *se specifică **obiectul*** care cade sub incidenţa semnului predicat (= care "saturează" acest predicat). Observăm deci că actul de predicaţie nu poate fi separat de actul de referire. Am putea considera că *predicaţia* este o *formă a unui act de referire*.

În felul în care am prezentat "predicaţia" mai sus l-am urmat, în linii generale, pe S. Kleiber : "Le prédicat peut être conçu en termes référentiels, indépendement de considérations propositionnelles, comme une propriété, un concept, c'est-à-dire comme un terme général"[2].

2. Cuvinte predicative şi cuvinte nepredicative. Cu această accepţie, se poate observa, după cum remarcă Marleen Van Peteghem, că "toate lexemele sunt predicative, substantivele, la fel cu verbele şi adjectivele, în măsura în care [acestea] trimit la proprietăţi sau la concepte care spun ceva în legătură cu obiectul de referinţă"[3].

Putem considera că cuvintele pot fi *predicative* (substantive, verbe, adjective) şi *nepredicative* (celelalte categorii de cuvinte).

---

[2] Georges Kleiber, *Problèmes de référence : descriptions définies et noms propres*, Paris, Klincksieck, 1989, p. 111, ap. Marleen Van Peteghem, *Les phrases copulatives dans les langues romanes*, Heidelberg, Egert, 1991, p. 2.

[3] Vezi Marleen Van Peteghem, *op. cit.*, p. 2.

Scanned with CamScanner

Trebuie observat însă că există cuvinte care prin însăşi natura lor *morfologică* pot funcţiona ca predicate (acestea sunt *verbele*) şi cuvinte care funcţionează ca predicate numai în măsura în care se combină cu anumite alte cuvinte. Verbe ca *mânca, dormi, citi* etc. pot figura neînsoţite de nici un alt cuvânt ca predicate într-o propoziţie.

3. Noţiunea de verb copulativ. Pe de altă parte, *substantivele* şi *adjectivele* figurează ca predicate într-o propoziţie numai în măsura în care sunt însoţite de *a fi* (sau de alte cuvinte echivalente cu acesta). În împrejurările menţionate, se spune că *a fi* are rol de *copulă* (="leagă" cuvântul subiect de cuvântul cu funcţie predicativă). Într-o propoziţie ca

(1) *Acesta este (un) creion*

verbul *este* "leagă" subiectul *acesta* de predicatul *(un) creion.*

În acest context, verbul *a fi* are rolul de a conferi adjectivului sau substantivului predicat caracter verbal, indicând *timpul, modul* şi *persoana.*

Bineînţeles că nu numai acest rol de "verbalizare" a numelui îl are verbul *a fi* în contextul pe care îl discutăm ; *a fi* aduce şi un sens propriu. Astfel în

(5) *Acesta **este** Ion*

verbul *a fi* exprimă *identitatea* dintre subiect şi predicat (= nume predicativ). În

(6) *Ion **este** student*

verbul *a fi* exprimă apartenenţa obiectului denumit *Ion* la *clasa* denumită de predicat, după cum în

(7) *Leul **este** carnivor*

este exprimă ideea de *incluziune* a clasei denotate de subiect (= leul) în clasa denumită de predicat (= carnivor). Putem spune

Scanned with CamScanner

că, în cazurile de acest fel, *a fi* exprimă ideea că noţiunea exprimată de *leu* cade sub noţiunea exprimată de *carnivor*.

4. Substantive şi "nume". Vorbind despre semnificaţia semnelor, am spune că această semnificaţie este un *concept*. Într-o exprimare mai puţin îngrijită, am putea considera că semnele sunt "nume" ale conceptelor.

Ca "nume ale conceptelor", semnele ar trebui să se refere (totdeauna) la *clase* de obiecte. În realitate însă, nu toate semnele se referă la clase de obiecte (deci la *mai multe* obiecte) ; există semne care se referă la un singur obiect.

Vom discuta, în continuare, numai o categorie de semne, şi anume pe cele numite *substantive*. Substantivele denumesc, în general, clase de obiecte : clasa *oamenilor*, clasa *animalelor*, clasa *pomilor* etc.

Semnele care denumesc clase de obiecte se numesc *termeni generali*. Pe lângă *termenii generali*, există şi substantive care au rolul de a *selecta* ***un*** (*singur*) obiect dintr-un număr de obiecte asemănătoare. Acestea sunt, în conformitate cu terminologia gramaticală curentă, numele *proprii* sau, mai simplu, *numele*. Trebuie observat însă că limbile au la dispoziţie diverse modalităţi de a transforma un substantiv oarecare în nume. Aceste modalităţi constau în primul rând în adăugarea unui *determinativ* pe lângă substantivul comun : articolul definit (*casa* faţă de *casă*), un *adjectiv demonstrativ* (***această*** *casă* faţă de *casă*) sau, în sfârşit – şi de cele mai multe ori –, o combinaţie între aceste modalităţi (*casa* ***aceasta***). În exemplele citate, substantivul numeşte *un singur* exemplar din totalitatea celor numite *casă*. Acelaşi "efect" poate fi obţinut prin folosirea unui atribut (sau a unei atributive) pe lângă substantivul comun *casă* : ***casa din colţ*** sau ***casa pe care ţi-am arătat-o ieri***. În toate aceste exemple, grupul constituit din *substantiv* şi *determinantul* său are acelaşi rol cu acela jucat de un nume propriu : este ca şi cum aş da un "nume" obiectului la care mă refer.

Scanned with CamScanner

Construcţiile de acest fel (substantiv însoţit de un atribut) care denumesc *un singur obiect* din clasa celor denumite de substantiv poartă numele de *descripţii definite* (individuale).

Prin urmare, se poate realiza o descripţie definită dintr-un substantiv prin

(a) articularea cu articol definit a substantivului ;

(b) adăugarea demonstrativului *acest* ca determinativ al substantivului.

Este cunoscut faptul că, în română, substantivul primeşte în mod automat articol atunci când este urmat de un atribut. Prin urmare, prezenţa determinativului *aceasta* după substantivul *casă* face obligatorie (în română ca şi, probabil, în alte limbi) prezenţa articolului definit : ***casa aceasta***.

Acelaşi "efect" îl are orice altă construcţie atributivă : ***casa din colţ ; casa pe care am văzut-o***.

Putem vorbi deci de o *combinaţie* între *articolul definit*, pe de o parte, şi prezenţa unei *construcţii atributive*, atunci când avem în vedere procesul prin care (în română) se obţine dintr-un substantiv (comun) o *descripţie individuală*.

Din punctul de vedere al semnificaţiei, descripţiile individuale au proprietatea de a selecta *un singur exemplar* (şi numai unul singur) din multitudinea celor la care se referă substantivul (comun). Prin acestă proprietate, descripţiile individuale se apropie de *numele proprii*. După cum se ştie, numele proprii nu au propriu-zis un sens. Ele sunt folosite exclusiv cu scopul de a *singulariza* un obiect dintr-o mulţime de obiecte asemănătoare. Această "singularizare" se realizează prin simplul fapt de "a da nume" obiectului respectiv.

Între *numele (proprii)* şi *descripţiile individuale* se poate stabili o relaţie : ambele au funcţia de a *singulariza* un obiect dintre mai multe obiecte asemănătoare. Urmându-l pe B. Russell,

Scanned with CamScanner

putem considera că "orice nume este o descripție care include un *acest*"[4]. În ordinea de idei pe care o discutăm, trebuie să menționăm că *acest* însuși poate fi considerat ca un fel de *nume propriu*[5]. Când cineva spune : ***acesta este un creion***, *acesta* este un fel de nume pentru obiectul pe care vorbitorul îl indică.

[4] Vezi Bertrand Russell, *Human Knowledge. Its Scope and Limits*, (a doua imprimare), New York, Simon and Schuster, 1964, p. 79 : "every name is a description involving some *this*".

[5] B. Russell, *op. cit.*, p. 81 : "«that» is in one sense a proper name, though of that peculiar sort that I call «egocentric»".

Scanned with CamScanner

5. *Sensul propoziției ca valoare de adevăr*

1. Sensul propozițiilor. Am văzut că intensitatea semnelor descriptive este reprezentată de totalitatea **condițiilor** pe care un obiect (sau *clasă* de obiecte) trebuie să le îndeplinească pentru a i se putea "aplica" semnul respectiv. În cazul unor semne cu caracter complex, cum este propoziția, intervin o serie de factori cu caracter puțin diferit. Dacă semnele "obișnuite" au ca referent obiecte sau clase de obiecte din universul care ne înconjoară, propozițiile au ca referent *stări de lucruri* (deci "obiecte" de o complexitate mai mare decât cele din prima categorie). Putem spune, prin urmare, că propoziția descrie, cel puțin în intenție, *stări de lucruri*. Pentru a se putea referi la o anumită stare de lucruri, propoziția trebuie să satisfacă anumite *condiții* ; aceste condiții alcătuiesc **intensiunea** propoziției respective. În cazul în care starea de lucruri satisface condițiile specificate de intensiunea propoziției respective, spunem că acestă propoziție este **adevărată** (=A) ; în caz contrar, spunem că propoziția este **falsă** (=F).

2. Relațiile dintre constituenții propozițiilor. Admițând că denotatul subiectului și al predicatului sunt *mulțimi* de obiecte, ne putem pune problema raportului existent între aceste două mulțimi.

În principiu, cele două mulțimi pot să nu se afle în nici un raport (= să fie disjuncte), pot fi astfel încât mulțimea denotată de subiect să fie *inclusă* în mulțimea denotată de predicat sau, în sfârșit, cele două mulțimi se pot *intersecta*.

Scanned with CamScanner

Raportul dintre cele două mulţimi este, de obicei, exprimat cu ajutorul unor cuvinte ataşate subiectului : când subiectul este determinat de *toţi*, *fiecare*, *orice* etc., raportul dintre mulţimi este de *incluziune* (= mulţimea denotată de subiect este *inclusă* în mulţimea denotată de predicat, prin urmare, propoziţiile sunt *universale*) ; când subiectul este determinat de *unii*, *nişte* etc., raportul dintre cele două mulţimi este de *intersecţie* (= propoziţii *existenţiale*) ; în sfârşit, când subiectul este determinat de *acest*, *acel* etc. sau este determinat de articolul hotărât (cu funcţie de individualizare), construcţia indică faptul că obiectul (unic) denotat de subiect este membru al mulţimii denotate de predicat (= propoziţii *individuale*).

Într-un exemplu ca:

(1) *Toţi oamenii sunt muritori*

avem a face cu primul raport.

Într-un exemplu ca:

(2) *Unii oameni sunt muritori*

avem a face cu cel de al doilea raport.

În sfârşit, într-un exemplu ca :

(3) *Acest om este muritor*

avem a face cu cel de al treilea raport.

3. Condiţiile de adevăr şi relaţia dintre mulţimi. Din cele arătate, rezultă că raportul dintre mulţimea denumită de subiect şi mulţimea denumită de predicat poate constitui condiţia de adevăr a unei propoziţii după cum urmează :

a) *Pentru propoziţii universale*. Când subiectul este determinat de *toţi*, *fiecare*, *orice* sau de articolul definit cu valoare de generalizare, propoziţia (universală) este *adevărată* în cazul în care mulţiiea denotată de subiect este **inclusă în** mulţimea denotată de predicat. În caz contrar, propoziţia este *falsă*.

Scanned with CamScanner

b) *Pentru propoziţii existenţiale.* Când subiectul este determinat de cuantificatorii *unii, nişte,* propoziţia este *adevărată* în cazul în care există cel puţin un element al mulţimii denotate de subiect care să facă parte din mulţimea denotată de predicat. În caz contrar, propoziţia este *falsă.*

c) *Pentru propoziţiile individuale.* Când subiectul este determinat de *acest, acel* etc., propoziţia este *adevărată* atunci şi numai atunci când obiectul (unic) denotat de subiect este membru al mulţimii denotate de predicat. În caz contrar, deci atunci când există mai multe obiecte denotate de subiect sau când obiectul (unic) denotat de subiect nu este membru al mulţimii denotate de predicat, propoziţia este *falsă.*

4. Valoarea de adevăr ca denotat. Spunând că o propoziţie oarecare, α, este *adevărată* atunci şi numai atunci când X are loc, exprimăm, în fond, echivalenţa dintre X (= starea de lucruri descrisă în propoziţie) şi valoarea *Adevărat.* Am putea reformula această idee spunând că, din punctul de vedere al propoziţiei α, *adevărul* este echivalent cu starea de lucruri descrisă prin propoziţia respectivă.

Menţinând distincţia făcută între intensiunea unui semn şi estensiunea lui, putem considera, împreună cu Carnap[1], că extensiunea unei propoziţii este *valoarea ei de adevăr* şi că intensiunea unei propoziţii este *condiţia ei de adevăr* (sau "judecata" pe care o exprimă).

5. Conectori sintactici şi sensul lor. Alături de semnele care au ca intensiune propoziţiile (= judecăţile), există semne care servesc la a *lega* semnele propoziţionale între ele, spre a se forma (cu ajutorul lor) semne de complexitate mai mare, *frazele.* Numim

[1] R. Carnap, *Meaning...*, p. 25–26. Am folosit termenul de *judecată* (engl. statement) pentru a reproduce termenul engl. *proposition*, folosit de Carnap în acest context, ca să facem distincţia între engl. *sentence* şi engl. *proposition.*

Scanned with CamScanner

aceste semne (care leagă între ele propoziţiile) conectori (sintactici).

Din categoria conectorilor fac parte :

a) Negaţia

Prin *negaţie* ne referim la adverbul de negaţie *nu* (pus înaintea propoziţiei negate) precum şi la grupul de cuvinte *nu este adevărat că* (formă de negaţie pe care o vom numi, în acord cu structura ei, *sintactică*). Deşi nu "leagă" între ele propoziţii, o considerăm a face parte totuşi din categoria conectorilor din următorul motiv : ca şi ceilalţi conectori, nu are sens propriu (= nu constituie o "parte de propoziţie"), însă contribuie la sensul întregii construcţii.

Pe lângă aceste considerente, avem în vedere şi următoarea caracteristică : conectorii presupun cel puţin *două* elemente care urmează să fie legate între ele. Putem însă să ne imaginăm şi situaţii în care al doilea element (care este presupus a fi "legat") nu apare (= este absent). Putem, prin urmare, să considerăm negaţia drept un *conector* care leagă două elemente dintre care unul este *totdeauna absent*.

b) Ceea ce gramaticile numesc de obicei conjuncţii (simple sau compuse) : *şi, sau, dacă... atunci, numai dacă* etc. Prin conjuncţii se exprimă următoarele raporturi :

1° *Conjuncţia :* numim conjuncţie o construcţie în care două (sau mai multe) elemente sunt legate prin *şi* ; elementele legate le vom numi *conjuncţi*.

2° *Disjuncţia :* numim disjuncţie construcţia în care două (sau mai multe) elemente sunt legate prin *sau* ; elementele legate prin *sau* le numim *disjuncţi*.

3° *Implicaţia* (condiţionala) : numim implicaţie construcţia în care două elemente (propoziţii) sunt legate prin *dacă..., atunci* (în locul punctelor de suspensie apar propoziţii oarecare, P_1, P_2,... etc.) ; numim antecedent propoziţia care urmează după *dacă* şi

Scanned with CamScanner

consecvent propoziția care urmează după *atunci*. Este de observat faptul că uneori – cel puțin în limba vorbită – cea de a doua propoziție nu este precedată de *atunci*.

4° *Echivalența :* numim echivalență raportul exprimat prin *numai dacă* : P_1 *numai dacă* P_2. Acest raport exprimă condiția necesară și suficientă pentru ca starea descrisă prin P_1 să aibă loc.

Sensul construcțiilor de sub a) și b) 1°–4° se descrie cu ajutorul tabelelor de adevăr după cum urmează : în prima coloană se înregistrează valorile de adevăr ale propozițiilor constituente ; în coloana (sau coloanele) următoare se înscriu valorile de adevăr pe care fraza le ia pentru combinația de valori menționate în capul rândului.

a) *Negația* (notăm prin P_i o propoziție oarecare și prin nu-P_i negația acestei propoziții).

P_i	nu-P_i
A	F
F	A

b) 1° *Conjuncția* (notăm prin P_1, P_2 două propoziții oarecare legate prin *și*).

P_1	P_2	P_1 și P_2
A	A	A
A	F	F
F	A	F
F	F	F

2° *Disjuncția* (notăm, ca și în tabelul precedent, prin P_1, P_2 cele două propoziții legate prin *sau*).

Scanned with CamScanner

P_1	P_2	P_1 *sau* P_2
A	A	A
A	F	A
F	A	A
F	F	F

3° *Implicaţia* (condiţionala) (ca şi în tabelele de mai sus, notăm prin P_1, P_2 două propoziţii oarecare legate prin *dacă..., atunci*).

P_1	P_2	*dacă* P_1, *atunci* P_2
A	A	A
A	F	F
F	A	A
F	F	A

4° *Echivalenţa* (ca şi în tabelele de mai sus, notăm prin P_1, P_2 două propoziţii oarecare legate prin *numai dacă*).

P_1	P_2	P_1 *numai dacă* P_2
A	A	A
A	F	F
F	A	F
F	F	A

Observaţii :

a) În legătură cu 3° de mai sus, trebuie observat că prin *dacă..., atunci* nu se exprimă faptul că P_2 "decurge din" P_1 sau că e o *consecinţă logică* a lui P_1. Expresia nu spune nimic altceva decât că nu se poate întâmpla ca P_1 să fie adevărat şi P_2 să fie fals sau că P_2 este adevărat, iar P_1 este fals. Această relaţie este numită "implicaţie materială" şi este deosebită de "implicaţia logică", prin care se exprimă o relaţie de "consecinţă logică".

Scanned with CamScanner

b) În legătură cu 4° de mai sus, trebuie observat că *echivalența* nu exprimă o *identitate de sens* (= sinonimie) între propoziția P_1 și propoziția P_2. Ca și în cazul 3°, tabela definește echivalența "materială" (= identitatea de valoare de adevăr între cele două propoziții, P_1 și P_2). De *identitate de sens* se poate vorbi numai în cazul în care echivalența este *logică*.

6. Propoziții factuale. Toate proprietățile discutate în § 4. se referă la valorile de adevăr A sau F. *Condiția* în care o propoziție are valoarea A (sau F) este dată de *intensiunea* ei (adică de raportul dintre mulțimea obiectelor denotate de subiect și mulțimea obiectelor denotate de predicat). Pentru a decide dacă o propoziție este adevărată sau falsă este deci necesar să cunoaștem starea de lucruri la care propoziția respectivă se referă (= să cunoaștem raportul dintre cele două mulțimi).

Putem considera, prin urmare, că decidem dacă o propoziție denotă *adevărul* sau *falsul* în urma examinării stării de lucruri. Adevărul sau falsul unei propoziții se stabilește deci prin confruntarea propoziției respective (a judecății exprimate prin ea) cu starea de fapt a mulțimilor denotate de constituenții ei.

În cazul *frazelor* (formate din propoziții cu ajutorul conectorilor), valoarea lor de adevăr decurge din valoarea de adevăr a propozițiilor constituente. Spunem de aceea că sensul expresiilor discutate mai sus au caracter *factual* (= decurge din compararea acestor expresii cu starea de fapt a universului).

7. Propoziții logic determinate. În afara propozițiilor a căror valoare de adevăr se stabilește în urma confruntării propoziției respective cu starea de fapt, există o serie de propoziții a căror valoare de adevăr se stabilește *independent* de starea reală a universului, exclusiv pe baza regulilor sistemului.

Putem decide asupra adevărului unei propoziții ca P_1 ***sau*** *nu-*P_1 având în vedere modul în care negația și disjuncția au fost definite cu ajutorul diagramelor valorii de adevăr (cf. § 5.).

Scanned with CamScanner

într-adevăr, pentru orice valoare de adevăr atribuită propoziţiei P_1, disjuncţia "P_1 ***sau*** *nu-*P_1" are valoarea *Adevărat*, conform cu diagrama următoare :

P_1	nu-P_1	P_1 *sau* nu-P_1
A	F	A
F	A	A

Există deci fraze a căror valoare de adevăr este totdeauna *Adevărat*, pentru orice valoare de adevăr atribuită propoziţiilor simple care le constituie.

În acelaşi fel, există şi fraze care, pentru orice valoare atribuită propoziţiilor (simple) constitutive, au valoarea *Fals*. De exemplu pentru fraza "P_1 ***şi*** *nu-*P_1" obţinem totdeauna valoarea *Fals*, independent de valoarea atribuită propoziţiei P_1 :

P_1	nu-P_1	P_1 *şi* nu-P_1
A	F	F
F	A	F

Se observă că, pentru a putea atribui valoarea de adevăr întregii fraze, nu este necesar decât să respectăm regulile de adevăr stabilite pentru *şi, sau* şi negaţie. Altfel spus, pentru a decide că o frază ca "P_1 ***sau*** *nu-*P_1" este adevărată şi o frază ca "P_1 ***şi*** *nu-*P_1" este falsă, nu este necesar să facem o investigaţie asupra "stării de lucruri", ci este suficient să cunoaştem regulile sistemului (de semne) respectiv.

Spunem că cele două fraze sunt L(ogic)-*determinate* ; în speţă, spunem că prima frază este L(ogic)-*adevărată*, în timp ce cea de a doua frază este L-*falsă*.

Trebuie ca, în încheiere, să facem observaţia că negaţia unei propoziţii L-determinate este, de asemenea, o propoziţie L-determinată.

Scanned with CamScanner

Într-adevăr, conform cu regula stabilită pentru negație, propoziția negată are valoare contrară cu valoarea propoziției precedate de negație. Mai departe, o propoziție (frază) L-determinată nu are decât fie valoarea A, fie valoarea F. Prin urmare, negația unei fraze L-adevărate va fi o frază L-falsă, iar valoarea negației unei fraze L-false va fi o frază L-adevărată.

Folosind o formulare mai tehnică, vom spune că o frază L-adevărată este o frază care are numai A pe întreaga coloană în care se înregistrează valorile ei de adevăr. O frază L-falsă este o frază care are numai F pe întreaga coloană pe care se înregistrează valorile ei de adevăr.

Existența propozițiilor (frazelor) L-determinate reflectă anumite proprietăți ale modului de *gândire* al celor care folosesc o anumită limbă : propozițiile L-adevărate reflectă modul în care un număr de propoziții (fraze) decurg unele dintr-altele, permițându-ne să facem raționamente. Acestea, după cum se știe, sunt secvențe de propoziții (fraze) înlănțuite, care conduc la o *concluzie*.

Spre exemplu, dintr-o propoziție universală ca

(1) ***Toți** oamenii sunt muritori*

decurge în mod imediat propoziția existențială

(2) ***Unii** oameni sunt muritori*

pe baza principiului : tot ce e valabil pentru *toți* este valabil pentru *unii*.

Sau : dintr-o propoziție ca

(3) ***Acest** câine este alb*

urmează imediat că propoziția

(4) ***Unii** câini sunt albi*

este adevărată (principiul inferenței existențiale).

Spunem că, dacă o propoziție ca (1) este adevărată, atunci propoziția (2) este și ea adevărată ; sau : dacă o propoziție ca (3)

Scanned with CamScanner

este adevărată, atunci şi o propoziţie ca (4) este adevărată. Între propoziţiile (1) şi (2), ca şi între propoziţiile (3) şi (4) se stabileşte un raport de *implicaţie* (logică) şi această implicaţie este L-adevărată.

Prin negarea unei propoziţii L-adevărate se ajunge la *contradicţie* (v. mai sus sub **5.**), iar mintea omenească se pare că refuză să admită contradicţia.

8. L-determinare şi necesitate. Valoarea A sau F a unei propoziţii L-determinate este stabilită **în mod necesar**, în sensul că valoarea ei de adevăr rezultă din regulile (semantice ale) sistemului. Este, în acelaţi timp, de observat că o propoziţie L-determinată are valoarea de adevăr determinată în *orice* împrejurare ; altfel spus, valoarea de adevăr a unei propoziţii L-determinate nu variază în raport cu starea de lucruri în legătură cu care este enunţată. O propoziţie ca

(1) *Ion doarme*

poate fi *adevărată* în cazul în care se referă la starea în care individul numit *Ion* face parte din mulţimea de obiecte la care se referă *dormi*, după cum poate fi *falsă* în cazul în care se referă la o stare de lucruri în care individul numit *Ion* nu face parte din mulţimea de obiecte la care se referă *dormi*. În schimb, o frază ca :

(2) *Ion doarme* **sau** *Ion nu doarme*

are totdeauna valoarea A, indiferent de starea de lucruri la care se referă. De asemenea, o frază ca

(3) *Ion doarme şi Ion nu doarme*

are totdeauna valoarea F, indiferent de starea de lucruri la care se referă.

Se poate observa că frazele L-determinate au o valoare de adevăr (A sau F) independentă de starea de lucruri la care le raportăm.

Scanned with CamScanner

Pe de altă parte, se poate observa că această valoare de adevăr este *totdeauna aceeași*.

Putem spune, în consecință, că valoarea de adevăr a propozițiilor L-determinate este necesară, în sensul că este totdeauna *aceeași* și că nu depinde de stările de lucruri la care frazele respective se referă.

Pentru a stabili valoarea de adevăr a unei fraze L-determinate, este suficient să cunoaștem regulile (semantice) ale sistemului, fără a fi nevoie să luăm în considerare *faptele* la care se referă fraza respectivă. Putem considera deci că această valoare este determinată exclusiv *în mod logic*, și nu de coincidența sau lipsa de coincidență a faptelor descrise. Fiind logic determinată, valoarea de adevăr a frazelor aici în discuție este *necesară* (și nu factuală). Putem considera că frazele L-determinate reflectă proprietăți ale *gândirii* umane, și nu proprietăți ale *lucrurilor*.

9. L-echivalența propozițiilor L-determinate. Am văzut că o propoziție L-determinată nu are decât valoarea A sau valoarea F.

Am văzut, de asemenea, că echivalența propozițiilor presupune identitatea valorilor de adevăr ale celor două propoziții. Urmează de aici că oricare două propoziții L-adevărate sunt *echivalente*, tot așa cum oricare două propoziții L-false sunt echivalente între ele.

Putem adăuga că echivalența dintre aceste perechi de propoziții este L-adevărată întrucât nu există posibilitatea de a da unei propoziții L-adevărate valoarea A și unei alte propoziții L-adevărate valoarea F, căci, prin aceasta, am ajunge să negăm caracterul L-adevărat al propoziției respective. Pentru același motiv, nu putem acorda unei propoziții L-false valoarea A.

Fiind L-echivalente, am putea spune că oricare două propoziții L-determinate au *sens identic*. Mai corect, ar trebui să admitem că o frază ca

Scanned with CamScanner

(1) *Ion doarme sau Ion nu doarme*

are același sens cu o frază ca

(2) *(Dacă (Ion dorme) și (Ion citește)), atunci (Ion doarme).*

Se poate observa că a admite identitatea de sens între (1) și (2) contravine modului în care este înțeleasă limba română.

Realitatea este însă că echivalența logică a două propoziții nu este suficientă pentru a considera că aceste propoziții sunt sinonime. Pentru sinonimie, trebuie să admitem o condiție "mai tare" decât simpla echivalență logică a constituenților, anume aceea de *izomorfism intensional*[2], adică situația în care fiecare constituent propozițional al uneia dintre fraze este L-echivalent cu constituentul corespunzător din cealaltă frază[3].

---

[2] Vezi Emanuel Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, București, EȘE, 1975, p. 160, teorema nr. 5–19 ; cf. id., *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, București, EȘE, 1984, p.179 ; vezi și R. Carnap, *Meaning...*, p. 56–59; p. 59 pentru definiție.

[3] De fapt, așa cum arată Wittgenstein (*Tractatus logico-philosophicus*, London, Routledge & Kegan Paul, 1969, § 4.461), ceea ce am numit propoziție L-determinată este vidă de sens (dar nu fără sens) : propoziția L-adevărată nu are condiții de adevăr, deoarece este necondiționat adevărată ; propoziția L-falsă nu are condiții de adevăr, deoarece nu este adevărată în nici o împrejurare.

Scanned with CamScanner

6. *Propoziţii analitice şi propoziţii sintetice*

1. Introducere. În acest capitol ne ocupăm de propoziţiile *analitice*, care seamănă cu propoziţiile L-determinate prin faptul că au caracter necesar.

2. Originea kantiană a distincţiei. Distincţia dintre judecăţile analitice şi cele sintetice a fost făcută de Kant[1] : "În toate judecăţile în care se gândeşte raportul unui subiect cu un predicat, [...] acest raport e posibil în două feluri. Sau predicatul B aparţine subiectului A ca ceva ce e cuprins (în mod ascuns) în acest concept ; sau B se găseşte cu totul în afară de conceptul A, deşi stă cu el în legătură. În cazul întâi, judecata o numesc analitică, în celălalt, sintetică".

Judecăţile analitice se caracterizează prin aceea că "nu adaugă prin predicat nimic la conceptul subiectului, ci îl despică numai prin destrămare în conceptele sale parţiale, care erau anume gândite în el (deşi în mod confuz)"[2].

Mai departe, Kant dă exemplul judecăţii în care *corp* figurează ca subiect. Prin judecata *toate corpurile sunt întinse* nu se adaugă o caracteristică acestui concept. Nu se face altceva decât să se "destrame" conceptul–subiect pentru ca cel care formulează judecata să devină conştient de faptul că gândeşte această caracteristică *în acest concept*.

---

[1] Kant, *Critica...*, p. 44.

[2] Kant, *loc. cit.*

Scanned with CamScanner

Prin urmare, o judecată (propoziţie) analitică face explicită una dintre trăsăturile subiectului. Ceea ce caracterizează judecăţile (propoziţiile) analitice este faptul că acestea au un caracter aprioric, adică nu sunt bazate pe experienţă. "Ar fi absurd de a întemeia o judecată analitică pe experienţă, deorece eu n-am nevoie să ies deloc din conceptul meu, pentru a formula judecata, şi deci n-am nevoie, pentru aceasta, de o mărturie a experienţei. Că un corp e întins este o propoziţie care e certă *a priori* [s.n., E.V.] şi nu e o judecată de experienţă. [...] eu am toate condiţiunile pentru judecata mea acuma în conceptul din care eu pot scoate numai predicatul [...] şi prin aceasta pot totodată deveni conştiu de *necesitatea judecăţii* [s.n., E.V.], necesitate pe care experienţa nici nu mi-ar putea-o demonstra"[3].

Se poate observa că, pentru Kant, propoziţiile (judecăţile) analitice nu sunt numai *apriorice*, ci şi *necesare*.

3. Analitic şi aprioric. Se pune acum întrebarea : ce anume este *aprioric* în judecăţile analitice ?

În conformitate cu cele arătate de Kant, apriorică este numai *legătura* (unirea) dintre conceptul–subiect şi conceptul–predicat. Această legătură nu este dată de experienţă, ci rezultă din "analiza" conceptului–subiect ; în urma acestei analize, una dintre caracteristicile subiectului este separată de acesta şi ataşată ulterior conceptului originar, în calitate de *predicat*. De aceea experienţa nu poate nici să confirme, nici să infirme o judecată analitică (pentru că legătura dintre conceptul–subiect şi conceptul–predicat nu ne este "dată" de experienţă, ci este o pură operaţie a intelectului nostru de *analiză* a conceptului–subiect şi, ulterior, de transformare în predicat a ceea ce rezultă din analiză).

Admiţând că judecăţile (propoziţiile) analitice sunt apriorice, nu trebuie să admitem, de asemenea, şi că *ambele* concepte (subiect

---

[3] Kant, *Critica...*, p. 45–46.

Scanned with CamScanner

şi predicat) ar fi tot apriorice ; prin analiza unui concept de experienţă se ajunge la un predicat tot de experienţă, fără ca ceea ce rezultă din această operaţie de analiză să-şi piardă caracterul analitic.

Se pare că distincţia dintre conceptele apriorice şi conceptele "de experienţă" nu se poate face decât prin "introspecţie", după cum tot prin introspecţie putem distinge între predicatele "apriorice" şi predicatele "de experienţă".

4. Analiticitate şi semantică. Din felul în care prezintă Kant chestiunea judecăţilor (propoziţiilor) analitice, se poate vedea că analitismul este în primul rând o chestiune care ţine de *sensul* cuvintelor : ea se bazează în primul rând pe ideea de *analiză* a conceptelor şi, după aceea, pe raportul de predicaţie.

Faptul că problema analitismului este o chestiune de *semantică* a fost pus în evidenţă de R. Carnap[4]. În acord cu Carnap, există propoziţii care exprimă relaţii între sensurile cunvintelor descriptive. De exemplu, faptul că sensul unui cuvânt ca *celibatar* exclude sensul cuvântului *însurat* sau că sensul unui cuvânt precum *câine* îl implică pe acela al unui cuvânt ca *animal*. Aceste relaţii de apartenenţă sau de excluziune "explică" ideea lui Kant că unele concepte *sunt gândite împreună* (sau că nu sunt gândite împreună).

Faptul de "a fi gândit împreună" sau de "a nu fi gândit împreună" nu ţine de experienţă. În acest sens, spunem că judecăţile analitice sunt *apriorice*.

5. Analiticitate şi necesitate. Am văzut (cf. 2.) că, pentru Kant, experienţa faptelor nu poate nici confirma, nici infirma o judecată analitică.

---

[4] R. Carnap, *Meaning...*, p. 222-229. Vezi şi Anexa VI : Emanuel Vasiliu, *Adevăr analitic şi definiţie lexicografică*.

Scanned with CamScanner

În termenii semantici pe care i-am discutat în paragraful 4., vom spune că, întrucât propoziţiile analitice sunt propoziţii referitoare **la sensul cuvintelor** (şi nu la fapte), ele nu pot fi contrazise de fapte. De aici, caracterul *necesar* al propoziţiilor analitice : ele sunt valabile *oricând* şi *oriunde*, cu condiţia de a reflecta "relaţiile de sens" dintre cuvintele respective.

6. Analiticitate şi "postulate de sens". Toate propoziţiile analitice ale unei limbi se pot deduce dintr-un număr (relativ mic) de propoziţii care stabilesc relaţiile de sens dintre anumite cuvinte. Aceste propoziţii sunt numite "postulate de sens".[5] O propoziţie analitică este, prin urmare, fie un *postulat de sens*, fie o propoziţie dedusă dintr-unul sau mai multe postulate de sens.

De exemplu, o propoziţie ca

(1) *Toate corpurile sunt întinse*

este o propoziţie care stabileşte o relaţie de sens între cuvântul *corp* şi cuvântul *întins*. Din (1) se poate deduce propoziţia

(2) *Unele corpuri sunt întinse*

care este o propoziţie analitică, fiind dedusă din postulatul de sens (1).

7. Caracterul "subiectiv" al postulatelor de sens. Ajunşi în acest punct, ne putem întreba : cine stabileşte (alege) postulatele de sens ? Răspunsul la această întrebare pare simplu : cine stabileşte şi regulile gramaticii.

Ele se stabilesc deci prin simpla observare a modului de funcţionare a limbii. Altfel spus, ele se "extrag" de către cercetător din felul în care unităţile limbii se comportă în "uz".

Mai exact, postulatele de sens reflectă modul în care intelectul nostru îşi elaborează *semnele* pe care agenţii urmează să

---

[5] R. Carnap, *Meaning...*, p. 222–229.

Scanned with CamScanner

le folosească în procesul de semioză. În acest sens poate fi înţeles calificativul de "subiectiv" pe care l-am folosit mai sus.

Pe de altă parte însă, aceste postulate au şi un caracter *obiectiv*, în sensul că ele, prin însăşi existenţa lor, reglează modul de folosire a semnelor şi pot fi, deci, "descoperite" în modul de funcţionare a sistemului semiotic.

Am putea spune, prin urmare, că postulatele de sens reflectă acel "ceva" care determină modul de utilizare a semnelor şi care este, în acelaşi timp, elaborat de intelectul uman.

De altfel, putem spune că *întreaga problemă a analitismului* este o problemă lingvistică (mai exact, semantică), care, deci, nu se lasă percepută decât *prin limbă*.

Aşa cum cercetătorii elaborează "modele" gramaticale pentru a da socoteală de modul în care semnele sunt "legate" în propoziţii şi fraze, tot aşa sistemul de postulate de sens poate fi înţeles ca un "model" care dă socoteală de raporturile *de sens* dintre cuvinte.

Problema care se pune în acest moment este următoarea: care este motivul pentru care un "model" semantic dă socoteală de relaţia existentă între *corp* şi *întins* şi nu dă socoteală de relaţia de sens dintre *corp* şi *greu* ?[6]

Aici trebuie să atragem atenţia asupra faptului că un limbaj nu reprezintă un tot omogen, ci este constituit din *mai multe* sublimbaje. Unul dintre aceste sublimbaje este sublimbajul ştiinţei. Or, din punctul de vedere al ştiinţei, *greu* nu este un atribut (necesar) al conceptului *corp*. În schimb, din punctul de vedere al limbajului "obişnuit", *greu* poate fi considerat un atribut al conceptului *corp*.

O propoziţie care stabileşte relaţia de sens dintre *corp* şi *greu* este *analitică* din punctul de vedere al limbajului obişnuit şi

---

[6] "Întorcându-mi privirea spre experienţă, din care eu scosesem acest concept al corpului, [...] găsesc unită cu notele de mai sus totdeauna şi greutatea". Kant, *Critica...*, p. 46.

Scanned with CamScanner

nu este analitică din punctul de vedere al limbajului ştiinţei. Urmează, din această observaţie, că există cazuri în care una şi aceeaşi propoziţie poate fi considerată ca analitică sau ca factuală[7].

Cele două propoziţii prezumtiv *analitice* ar reproduce *uzul* lingvistic al celor două cuvinte.

Rezultă, prin urmare, din cele discutate, că o propoziţie poate fi analitică sau nu (necesară sau nu) în raport cu contextul în care este astfel calificată. Prin urmare, însuşi conceptul de *analitic* este determinat a) de sublimbajul în legătură cu care este folosit şi b) de gradul în care acest sublimbaj este cunoscut de către cel care stabileşte care sunt propoziţiile analitice ale sublimbajului respectiv.

Scanned with CamScanner

7. *Privire retrospectivă*

Ca sistem de semne, limba pune o problemă filosofică interesantă : care este natura semnului lingvistic ?

Aici, în primul capitol, am încercat să punem în lumină ceea ce am putea numi dubla *natură* a semnului : semnul este el însuşi un *obiect* care are proprietatea de a reprezenta alt obiect (diferit de el însuşi). Aceasta înseamnă, pe de o parte, că semnul lingvistic se "reprezintă" pe sine (ca obiect) şi, pe de altă parte, că reprezintă un alt obiect. Această dublă natură a semnului a fost pusă în evidenţă de Augustin.

Pe de altă parte, semnul lingvistic este "legat" de un obiect din realitate. Legătura aceasta se realizează *indirect*, prin intermediul conceptului. Intelectul uman percepe obiectele pe care, ulterior, le "numeşte" cu ajutorul conceptelor. Mai exact : intelectul dă nume conceptelor sub care cad diversele obiecte. Legătura dintre semn, concept şi obiect se *învaţă* de către vorbitori. Dacă obiectul poate fi considerat un *stimul* pentru senzaţia noastră, acest stimul se poate asocia prin învăţare cu un alt stimul, anume cu cel venit de la obiectul–semn.

În felul acesta se creează o legătură stereotipă între stimulul venit de la obiect şi stimulul venit de la semn, iar agentul care foloseşte semnul ajunge să "răspundă" la stimulul venit de la obiect prin reacţia la stimulul venit de la semn şi, invers, să răspundă la stimulul venit de la semn prin răspunsul la stimulul venit de la obiect.

Scanned with CamScanner

Acest mod de a reacţiona la diversele tipuri de stimuli reprezintă, în ultimă analiză, faptul – remarcat de Ch. Morris – că, în cazul semiozei, agenţii iau cunoştinţă de realitate în mod *indirect*, prin intermediul semnelor.

Pe de altă parte, trebuie remarcat că intelectul nostru are capacitatea de a identifica obiectele numai în măsura în care le subsumează unui concept. Acesta este principalul motiv pentru care trebuie să admitem că entitatea pe care un semn o "numeşte" nu poate fi de natură strict obiectuală. Acesta este reflexul în plan semiotic al faptului că semnul nu se ataşează obiectului decât *prin intermediul* conceptului. De aici caracterul tripartit al relaţiei semn–obiect : *semn–concept–obiect*.

Pentru ca această problemă să se poată pune, este necesar ca obiectele *să existe* independent de conştiinţă.

Toată această problematică face obiectul capitolelor I şi al II-lea ale prezentei lucrări.

Capitolul al III-lea încearcă să stabilească raportul dintre sens, pe de o parte, şi *referinţă*, pe de altă parte. Se poate spune că sensul unui semn dă posibilitatea anumitor agenţi de a se *referi* la un obiect. Actul de *referinţă* însuşi este, în cadrul tripartiţiei lui Ch. Morris, de natură *pragmatică*. El este însă posibil datorită unui fapt de natură semantică, anume sensul.

În capitolul al IV-lea se tratează în special despre *predicaţie*. Se consideră că predicaţia nu este altceva decât actul prin care un *predicat* este pus în relaţie de referinţă cu un subiect. Aici se discută felul în care verbul *a fi* are rolul de a conferi caracter verbal numelui predicativ (substantiv, adjectiv). Dar *a fi* nu are numai rolul de a conferi caracter verbal substantivului sau adjectivului. Verbul *a fi* poate exprima sensul de *apartenenţă* a obiectului denotat de subiect la mulţimea denotată de predicat sau sensul de *identitate* între obiectul exprimat de subiect şi obiectul exprimat de predicat sau, în sfârşit, sensul de *incluziune* a mulţimii exprimate de subiect în mulţimea exprimată de predicat.

Scanned with CamScanner

În același capitol, se încearcă o precizare a noțiunii de *descripție individuală*, arătându-se care sunt procedeele cu ajutorul cărora dintr-un substantiv comun se poate forma o descripție individuală.

Capitolul al V-lea este dedicat raportului dintre propoziție (frază) și valoarea de adevăr.

Referindu-se la o "stare de lucruri", propoziția o poate face în mod *adevărat* sau *fals*. Se consideră că extensiunea unei propoziții este constituită de *valoarea ei de adevăr*, în timp ce intensiunea propoziției este reprezentată de *condiția* în care propoziția respectivă poate fi adevărată sau falsă. Această "condiție" este identificabilă cu "judecata" exprimată prin propoziția respectivă.

Cu aceste precizări, se trece la judecarea distincției dintre determinarea *factuală* a valorii de adevăr a unei propoziții și determinarea strict *logică* a acestei valori.

Propozițiile a căror valoare de adevăr este determinată exclusiv pe baza regulilor sistemului sunt propoziții L(ogic)-determinate. Cele a căror valoare de adevăr este determinată prin referire la fapte sunt propoziții factuale sau indeterminate logic.

Propozițiile L-determinate sunt caracterizate prin aceea că adevărul sau falsul lor este *necesar* (= nu depinde de stările de lucruri).

Din punctul de vedere al caracterului lor necesar, propozițiile L-determinate se aseamănă cu o altă clasă de propoziții, pe care le numim, în acord cu Kant, propoziții *analitice*.

Caracterul necesar al acestor propoziții rezultă din aceea că ele se referă la relația dintre *sensurile* cuvintelor, și nu la fapte. Această caracteristică a propozițiilor analitice a fost pusă în evidență, după cum se știe, de Rudolf Carnap.

Ceea ce aduce nou acest capitol este discuția critică asupra caracterului *aprioric*, în sens kantian, al acestor propoziții. După Kant, judecățile (propozițiile) analitice rezultă din faptul că

Scanned with CamScanner

predicatul acestor propoziţii provine din analiza conceptului–subiect. Aceste propoziţii n-ar face, după Kant, decât să *expliciteze* rezultatul acestei analize.

Ideea pe care o apărăm este aceea că, atâta timp cât conceptele–subiect îşi pot avea originea în *experienţă*, nu se poate considera că, în general, analiza acestor concepte are ca rezultat o propoziţie *apriorică*.

Apriorică nu este decât relaţia subiect–predicat, fără ca aceasta să însemne ceva privitor la caracterul aprioric sau de experienţă al conceptului–predicat.

Scanned with CamScanner

I. *Semn, sens, referință**

1. În acord cu teoria saussuriană, *semnul lingvistic* este constituit dintr-un *semnificant* (fr. signifiant) și un *semnificat* (fr. signifié) ; cei doi constituenți ai semnului se găsesc într-o relație specifică, ale cărei proprietăți nu ne interesează aici. După F. de Saussure, semnificantul unui semn lingvistic este o "imagine acustică", iar semnificatul este un "concept". În acord cu aceeași teorie, un concept nu poate fi considerat "signifié" decât în măsura (și numai în măsura) în care este asociat de o imagine acustică, după cum o imagine acustică nu poate fi considerată "signifiant" decât în măsura (și numai în măsura) în care este asociată de un concept. După cum se observă, cei doi constituenți se află într-un raport de *interdependență* care este definitoriu atât pentru fiecare constituent în parte, cât și pentru semnul lingvistic în totalitatea lui.

În legătură cu cele arătate se pot face următoarele observații :

(a) în teoria saussuriană a semnului, "semnul" își include (ca element constituent) propria semnificație ; în acest sens, se vorbește despre caracterul *binar* al semnului lingvistic[1] ;

(b) în conformitate cu aceeași teorie, semnul nu este un "aliquid pro aliquo", adică nu este un obiect care să "țină locul"

---

* Articol apărut în *Probleme de lingvistică generală*, vol. VII, București, EA, 1977, p. 109–115.

[1] Argumente în favoarea concepției binare a semnului pot fi găsite la Paul Miclău, *Le signe linguistique*, Paris, Klincksiek, 1970, p. 8–11.

Scanned with CamScanner

unui alt obiect, "semnificându-l" pe acesta din urmă, întrucât semnificaţia este un *constituent* al semnului (a) ; pentru acest motiv, în cadrul acestei teorii, problema raportului semn–obiect, adică problema *referinţei*, nu se poate pune ;

(c) caracterizat prin trăsăturile (a), (b), înţelesul cuvântului *semn* este deviant atât în raport cu uzul comun, cât şi cu uzul caracteristic altor discipline ştiinţifice care operează cu acest concept (logica sau diverse alte discipline semiotice), unde conceptul de "semn" este totdeauna legat de proprietatea unui obiect de a fi un "aliquid pro aliquo", adică de proprietatea de a fi "semn *pentru* (sau *în raport cu*) *ceva*" ; pe această deviere se bazează – credem – ideea că semnul lingvistic este, în raport cu celelalte semne (nelingvistice, probabil), un semn "sui generis", cu structură binară şi în legătură cu care chestiunea referinţei nu se pune.

În legătură cu punctul (c) de mai sus, trebuie observat faptul că, în accepţia saussuriană a termenului, semnul lingvistic nu poate fi înţeles nici ca semn al conceptului, deoarece conceptul este conţinut în semn[2], nici ca semn al obiectului (sau al claselor de obiecte), deoarece "semnificatul" unui semn, prin definiţie, nu este obiectul (sau clasa de obiecte) în locul căruia (sau căreia) semnul stă, ci conceptul : în mod paradoxal, în teoria saussuriană, semnul, de fapt, nu "semnifică".

O consecinţă directă a caracteristicilor (a)–(c) este faptul că problema *verificabilităţii* expresiilor constituite din semne nu se pune în nici un fel ; atâta timp cât semnul nu este altceva decât asocierea dintre un suport fizic şi un concept, o expresie constituită din semne definite astfel nu poate fi nici "adevărată", nici "falsă", dat fiind că cele două valori derivă direct din raportul dintre o expresie şi evenimentul sau starea la care se *referă*.

---

[2] Vezi Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, variantă nouă, Bucureşti, Editura Academiei, 1960, p. 173 : "semnificatul nu poate face parte din semn, căci semnul trebuie să fie întrebuinţat pentru ceva diferit de el însuşi".

Scanned with CamScanner

Voi numi, în continuare, doctrină de tip *saussurian* orice teorie a semnului caracterizată (implicit sau explicit) prin trăsăturile (a), (b) (eventual şi (c)), precum şi prin lipsa de interes pentru chestiunea verificabilităţii, indiferent de faptul dacă această teorie se leagă sau nu se leagă genetic de doctrina formulată de F. de Saussure în *Cours de linguistique générale*, precum şi de faptul dacă *motivarea* tezelor (a), (b) (eventual şi (c)) este sau nu este identică cu cea sugerată mai sus.

Citatele care urmează – numai câteva din cele mult mai numeroase care se pot face – au rolul de a arăta în mod concret ce trebuie înţeles prin ceea ce am numit "teorie de tip saussurian".

"Aux termes saussuriens – surtout quand il ne s'agit pas d'unités linguistiques en tant que telles, mais des deux plans du langage, plan signifiant et plan signifié – nous préférons cependant les termes de M. Hjelmslev, *expression et contenu*, sans toutefois nous limiter à la soi-disant «forme du contenu»... et en distinguant nettement... *significatum et designatum, meaning* et *thing meant* : les «signifiés» qui sont linguistiques, et les choses, qui ne le sont pas"[3].

Pentru Benveniste, limbajul este "une entité à double face"[4]. Discutând chestiunea "arbitrarului" semnului lingvistic, Benveniste porneşte de la definiţia saussuriană a semnului, pe care o reproduce, făcând observaţia că semnul nu leagă un lucru cu un nume, ci un concept cu o imagine acustică. Părerea lui Benveniste este că arbitrară nu este relaţia dintre concept şi imaginea acustică, ci numai relaţia dintre obiect şi imaginea acustică ; relaţia dintre termenii primei perechi este, dimpotrivă, necesară. Întrucât relaţia imagine acustică/obiect nu intră în definiţia semnului, ci este introdusă de F. de Saussure ca "al treilea termen", necuprins în definiţie, concluzia lui Benveniste

[3] E. Coseriu, *Pour une sémantique...*, p. 139.
[4] E. Benveniste, *Problèmes...*, p. 28.

Scanned with CamScanner

este că ideea de "arbitrar" se bazează pe un raţionament fals. Câteva citate relevante din lucrarea lui Benveniste : "Il (= Saussure) assure... que la nature du signe est arbitraire parce qu'il n'a avec le signifié «aucune attache naturelle dans la réalité». Il est clair que le raisonnement est faussé par le recours inconscient et subreptice à un troisième terme, qui n'était pas compris dans la définition initiale. Ce troisième est la chose même, la réalité. Saussure a beau dire que l'idée de «soeur» n'est pas liée au signifiant *s-ö-r* ; il n'en pense pas moins à la *réalité* de la notion. Quand il parle de la différence entre *b-ö-f* et *o-k-s*, il se réfère malgré lui au fait que ces deux termes s'appliquent à la même réalité"[5]. "La nature du signe linguistique n'y [= relaţia cu obiectul real] est en rien intéressée si on le définit comme Saussure l'a fait, puisque le propre de cette définition est précisément de n'envisager que la relation du signifiant au signifié. Le domaine de l'arbitraire est ainsi relégué hors de la compréhension du signe linguistique"[6].

În conformitate cu opinia lui Greimas, teoria referinţei, deci teoria relaţiei semnificant–obiect nu trebuie şi nu poate fi inclusă în teoria generală a semnului : "La reconnaissance de la clôture de l'univers sémantique implique, à son tour, le rejet des conceptions linguistiques qui définissent la signification comme la relation entre les *signes* et les choses, et notamment le refus d'accepter la dimension supplémentaire du *référent*, qu'introduisent, en matière de compromis, les sémanticiens «réalistes» (Ullmann) dans la théorie saussurienne du signe elle-même sujette à caution... Car la référence aux *choses* pour l'explication des *signes* ne veut rien dire de plus que tenter une transposition, impraticable, des significations contenues dans les langues naturelles en ensembles signifiants nonlinguistiques"[7]. După cum se poate observa cu uşurinţă, Greimas exclude referinţa din teoria semnului pentru

[5] E. Benveniste, *Problèmes...*, p. 50.
[6] Id., *ib.*, p. 52–53.

Scanned with CamScanner

motive diferite în raport cu acelea pentru care referinţa este exclusă din teoriile lui Coseriu sau Benveniste. Cu toate acestea, teoria lui Greimas nu rămâne mai puţin o teorie de tip saussurian, întrucât, şi în acest caz, suntem în prezenţa unui semn cu caracter binar, redus la relaţia dintre semnificant şi semnificat şi, prin urmare, conceput în afara relaţiei cu obiectul (sau obiectele) la care se referă.

2. Ne propunem ca, în acest paragraf, să discutăm câteva aspecte ale structurii limbii române care ni se par semnificative din punctul de vedere al unei teorii de tip saussurian, întrucât arată că o astfel de teorie – în cazul în care este aplicată în mod riguros consecvent – nu poate constitui o explicaţie pentru un număr de fapte a căror relevanţă pentru structura limbii în discuţie nu poate fi contestată. Este vorba despre o serie de situaţii care nu pot fi descrise satisfăcător fără a folosi o serie de concepte care provin din teoria referinţei sau sunt direct legate de aceasta.

a. *Atributul apozitiv.* După cum se ştie[8], atributul apozitiv poate fi definit ca atribut în cazul nominativ[9]. O consecinţă a acestui fapt este aceea că singurul element care distinge o suită de trei subiecte coordonate de o suită constituită dintr-un subiect determinat de o apoziţie urmată de un al doilea subiect este identitatea sau non-identitatea referenţială a celor doi termeni în nominativ. Astfel o propoziţie ca

(1) *Ion, fratele meu, şi Paul se întâlnesc în fiecare zi*

poate fi înţeleasă în două feluri :

---

[7] A. J. Greimas, *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris, Larousse, 1966, p. 13–14.

[8] Vezi *Gramatica limbii române*, vol.II, 1966 (v. nota 10), p. 128.

[9] Situaţia în care apoziţia stă în acelaşi caz cu substantivul determinat, altul decât nominativul (posibilă în raport cu definiţia din gramatică, *op. cit.*) nu este relevantă pentru discuţia noastră.

Scanned with CamScanner

(a) cei trei constituenţi ai subiectului multiplu se referă fiecare la câte un individ distinct de ceilalţi doi : în particular, referentul substantivului *Ion* este diferit de referentul grupului *fratele meu* ;

(b) primii doi constituenţi se referă la acelaşi individ, cel de al treilea se referă la un al doilea individ, distinct de primul ; în particular referentul substantivului *Ion* este identic cu referentul grupului *fratele meu*.

Este clar că, în acest caz, identitatea referenţială a primilor doi constituenţi este corelată cu funcţia apozitivă a celui de al doilea constituent (pe lângă primul), în timp ce non-identitatea referenţială este corelată cu funcţiunea sintactică de subiecte coordonate a primilor doi constituenţi.

Trebuie remarcat faptul că identitatea referenţială care caracterizează în exemplul de mai sus raportul semantic dintre substantiv şi apoziţia care îl determină nu este specifică nici acestui exemplu, nici *tipului* de construcţie la care aparţine exemplul de mai sus. Am început discuţia noastră cu analiza propoziţiei (1), deorece, în acest tip de construcţie, identitatea/ non-identitatea referenţială este, în mod evident, corelată cu o diferenţă de funcţiune sintactică : raportului apozitiv îi corespunde identitatea referenţială (b), raportului non-apozitiv îi corespunde non-identitatea referenţială (a). Identitatea referenţială este caracteristică pentru *orice* raport apozitiv, independent de funcţiunea sintactică a substantivului determinat de o apoziţie. Această identitate constituie singura explicaţie a faptului că, indiferent de funcţiunea sintactică a substantivului determinat, între substantiv şi apoziţia care îl determină există un raport de substituţie reciprocă, evident, cu menţinerea neschimbată a sensului (cognitiv) al expresiei (propoziţiei) în care se face substituţia. În exemplele de mai jos, propoziţiile de sub a. şi b. au

Scanned with CamScanner

acelaşi sens (cognitiv) şi sunt obţinute una dintr-alta prin substituirea reciprocă a substantivului cu apoziţia determinată :

(2) a. *Casa lui Ion, fratele meu, este mare.*
b. *Casa fratelui meu, Ion, este mare.*

(3) a. *El îl vede pe Ion, fratele meu.*
b. *El îl vede pe fratele meu, Ion.*

(4) a. *El îi dă cartea lui Ion, fratele meu.*
b. *El îi dă cartea fratelui meu, Ion.*

(5) a. *El locuieşte la Ion, fratele meu.*
b. *El locuieşte la fratele meu, Ion.*

Nu cred că sunt necesare exemple pentru *toate* poziţiile sintactice pe care le poate ocupa un substantiv determinat de apoziţie, întrucât mecanismul substituţiei reciproce despre care am vorbit funcţionează în acelaşi fel.

Cele discutate aici, în legătură cu atributul apozitiv, nu trebuie înţelese în nici un caz ca propunere de "înlocuire" sau de "completare" a definiţiei strict sintactice a apoziţiei cu o definiţie semantică, în termeni referenţiali. Ideea care se pune în evidenţă este numai aceea că, în cazul în care vrem să asociem o interpretare semantică unei construcţii de tipul *substantiv + apoziţie*, această interpretare *este obligată* să exprime într-un fel oarecare identitatea referenţială dintre cei doi constituenţi ai construcţiei. Mai mult, din punct de vedere semantic, această identitate referenţială este *singurul* element corelabil cu tipul de construcţie discutat. Altfel spus, dacă este să caracterizăm semantic o construcţie de forma *substantiv + apoziţie*, atunci această caracterizare nu poate fi altceva decât specificarea faptului că, *oricare ar fi elementele lexicale care ar apărea în cele două poziţii, ele au referent identic*. Această identitate referenţială este singurul element semantic asociat invariabil cu orice construcţie de tipul discutat.

Scanned with CamScanner

b. *Pronumele substituit.* Pronumele este definit în mod tradiţional ca parte de vorbire care "se declină şi ţine locul unui substantiv"[10]. Pentru acea subclasă de pronume care sunt într-adevăr substitute ale numelui, definiţia este acceptabilă ca punct de plecare pentru observaţiile care urmează. Din punct de vedere gramatical, faptul că pronumele "ţine locul" unui nume poate fi eventual înţeles numai ca proprietate a pronumelui de a ocupa aceleaşi poziţii sintactice pe care le ocupă substantivul. Dacă din punct de vedere strict gramatical o astfel de interpretare ar putea fi considerată suficientă şi exactă (fără a fi însă în realitate nici suficientă, nici exactă), din punct de vedere semantic, "ţine locul" trebuie înţeles în mod necesar ca echivalent cu "reia". Într-adevăr, o frază ca :

(6) *Ea nu ştie că el o vede*

poate avea un număr de sensuri egal cu totalitatea posibilităţilor de substituţie a pronumelor *ea, el* şi *o* prin substantive. De exemplu :

(6) a. *Ea nu ştie că Ion vede cartea*
b. *Maria nu ştie că Gheorghe vede pisica*
c. *Ileana nu ştie că Ion o vede pe Maria* etc.

În cazul în care aceeaşi frază, (6), apare într-un context apropriat, sensul ei apare ca univoc determinat. De exemplu, în fraza :

(7) *Ion o vede pe Maria, dar ea nu ştie că el o vede*

expresia (6) [constituent al frazei (7)], trebuie înţeleasă prin raportarea pronumelor *ea, el, o* la substantivele *Maria, Ion* şi, respectiv, din nou *Maria*, din fraza (7). În acest sens, spunem că pronumele *ea, el, o* din (6) "reiau" substantivele *Maria, Ion, Maria* din porţiunea precedentă a frazei. Putem spune, prin urmare,

[10] *Gramatica limbii române*, vol. I, ed. a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Academiei, 1966, p. 135.

Scanned with CamScanner

că sensul frazei (6) se poate preciza numai în măsura în care putem indica, pentru fiecare dintre pronumele pe care le conţine, care este substantivul din porţiunea precedentă de frază care este "reluat" prin pronumele respectiv :

(6) d. *Ea* (= Maria) *nu ştie că el* (= Ion) *o* (= Maria) *vede.*

La prima vedere, s-ar părea că sensul unei expresii (propoziţie sau frază) care conţine pronume din categoria celor discutate poate fi complet determinat în cazul în care, pentru fiecare pronume, putem specifica substantivul care este "reluat" prin pronumele respectiv. Această specificare o dată făcută, semnificaţia expresiei se obţine prin înlocuirea, în interiorul acestei expresii, a fiecărui pronume cu substantivul despre care spunem că este "reluat" prin pronumele respectiv. În felul acesta, în expresia în care se face substituţia, *se repetă* un număr de substantive din porţiunea anterioară de text, anume substantivele care sunt "reluate" prin pronume.

Cu toate acestea, la un examen mai amănunţit, se poate constata că, în sine, sau prin sine, repetarea unui substantiv în interiorul unei unităţi de text nu îndeplineşte exact aceeaşi funcţie pe care o îndeplineşte un pronume care "reia" un anumit substantiv. Să examinăm următoarea frază :

(8) *Ion fuge de profesor, iar un profesor fuge de Ion.*

Deşi în propoziţia care urmează după *iar* "se repetă" substantivul *profesor*, această "repetare" nu are funcţie identică cu aceea a unui pronume care "reia" substantivul în discuţie. Mai exact : fraza (8) nu are acelaşi sens cu fraza

(9) *Ion fuge de profesor, iar acesta fuge de Ion.*

Diferenţa de sens constă în faptul că în (9) subiectul celei de a doua propoziţii, *acesta*, se referă la exact acelaşi individ la care se referă obiectul indirect al primei propoziţii, *profesor*, în timp ce în (8) subiectul celei de a doua propoziţii, *un profesor*, nu se

Scanned with CamScanner

referă în mod necesar sau, mai probabil, pur şi simplu nu se referă la acelaşi individ la care se referă obiectul indirect din prima propoziţie, *profesor*. Pentru ca (8) să aibă acelaşi sens cu (9), (8) trebuie reformulată în felul următor :

(8') *Ion fuge de profesor, iar profesorul fuge de Ion,*

unde articolul definit marchează într-un fel identitatea referenţială a celor două substantive (dintre care cel de al doilea îl repetă pe primul). După cum se poate observa, ceea ce au comun construcţiile (9) şi (8') şi ceea ce le opune pe amândouă construcţiei (8) este identitatea referenţială dintre subiectul celei de a doua propoziţii şi complementul celei dintâi. De observat, de asemenea, că (8) contrastează formal cu (8') şi că acestui contrast formal îi este asociată o diferenţă de semnificaţie ; această diferenţă de semnificaţie este, după cum se vede, de natură *strict referenţială* : ea se reduce la identitatea de referinţă între *profesor* şi *profesorul* în (8') faţă de non-identitatea de referinţă între *profesor* şi *un profesor* în (8).

În legătură cu observaţiile de mai sus, trebuie remarcat un fapt de o deosebită importanţă : simpla recurenţă a unui substantiv într-o unitate de text (propoziţie, frază, paragraf etc.) nu exprimă în mod necesar faptul că, la fiecare nouă apariţie, acelaşi substantiv are acelaşi referent ; pentru a exprima o eventuală identitate a referenţilor, limba română foloseşte anumite mijloace formale speciale (în cazul analizat mai sus, articolul definit). Aceasta înseamnă că din recurenţa "conceptului" (= semnificat) exprimat de un substantiv care se repetă nu poate fi dedus faptul că, la fiecare nouă apariţie, acelaşi substantiv are acelaşi referent. În acelaşi timp, am văzut că acele construcţii în care pronumele "reiau" un substantiv au semnificaţie identică nu cu construcţiile corespunzătoare în care un substantiv se repetă pur şi simplu într-o formă oarecare, ci numai cu acele construcţii în care cea de a doua apariţie a aceluiaşi substantiv *exprimă formal* faptul că cele două ocurenţe ale aceluiaşi substantiv au referent identic.

Scanned with CamScanner

În concluzia celor arătate, trebuie să spunem că pentru determinarea sensului unei expresii care conţine pronume nu specificarea substantivelor "reluate" prin pronume este necesară, ci formularea explicită a raportului de *identitate* dintre referentul pronumelui (elementul variabil) şi referentul unui anumit substantiv (precedent). Pentru acest motiv, este preferabil să spunem nu că un pronume "se referă la un anumit *substantiv*", ci că "se referă *la referentul* unui anumit *substantiv*".

c. *Articolul definit.* Să presupunem că propoziţiile (10), (11) sunt enunţate în condiţiile în care nici vorbitorul, nici interlocutorul său nu au în vedere o *anumită* carte, "singularizată" prin faptul că a fost menţionată anterior sau prin faptul că este cunoscută pentru un motiv oarecare de către amândoi :

(10) *Ion aduce de acolo o carte*
(11) *Ion aduce de acolo cartea.*

Se poate spune că propoziţia (10) este folosită în mod apropriat numai atunci când, în locul indicat prin *acolo* (de ex. pe o masă) există cel puţin un obiect care este, în acelaşi timp, o carte ; evident, în locul indicat pot fi şi mai multe obiecte, iar dintre acestea mai multe pot fi cărţi. Propoziţia (10) este folosită în mod inapropriat atunci când în locul indicat nu există nici un obiect care să fie o carte (pot exista însă alte obiecte, care să nu fie cărţi). Pe de altă parte, propoziţia (11) este folosită în mod apropriat numai atunci când în locul indicat prin *acolo* există unul sau mai multe obiecte, dintre care *unul şi numai unul* este o carte. Aceeaşi propoziţie este folosită în mod inapropriat în cazul în care în locul indicat nu există nici un obiect (condiţie identică cu aceea formulată în legătură cu (10)) sau există *mai multe obiecte* care sunt cărţi (deci există mai mult decât o singură carte).

Folosirea inapropriată a propoziţiei (11) este perfect paralelă cu folosirea inapropriată a unei propoziţii care conţine un nume

Scanned with CamScanner

propriu. În cazul în care, într-o sală de clasă, se găsesc mai mulţi elevi cu numele *Ionescu*, o propoziţie ca

(12) *Să răspundă acum Ionescu*

este folosită în mod inapropriat, deoarece nu există numai un singur individ desemnat prin numele propriu *Ionescu*, ci mai mulţi. Aceeaşi propoziţie ar fi folosită tot inapropriat şi în cazul în care n-ar exista nici un individ cu numele *Ionescu*[11].

După cum se poate observa, contrastului formal dintre cele două propoziţii, (10) şi (11), îi corespunde o diferenţă de semnificaţie, şi această diferenţă de semnificaţie este asociată de prezenţa articolului definit în (11) şi de prezenţa articolului indefinit în (10). Diferenţa de semnificaţie se reduce şi în acest caz la o chestiune de referinţă : în (11), articolul definit marchează *unicitatea* referentului, în opoziţie cu *existenţa* referentului, marcată în (10) de articolul indefinit (referentul "unic" de care am vorbit aici este un concept mai comprehensiv decât conceptul de "substantive care denumesc obiecte unice", folosit în mod tradiţional[12] ; acesta din urmă este inclus, prin urmare, în sfera conceptului folosit în acest articol).

În lumina celor arătate, mi se pare foarte rezonabil să presupunem că valoarea referenţială despre care tocmai am vorbit explică faptul că tot articolul definit este acela care marchează, după cum am văzut sub **b.**, şi raportul de *identitate* referenţială dintre două substantive, dintre care al doilea îl repetă pe primul :

---

[11] Ceea ce, în rândurile de mai sus, am numit "condiţii de folosire (in)apropriată a unei propoziţii" corespunde, de fapt, *condiţiilor de adevăr* ale propoziţiilor din această categorie. Am evitat, cu toate acestea, termenul (mai exact) de "condiţie de adevăr" pentru a nu face în nici un fel dependentă acceptarea celor de mai sus de acceptarea ideii că "valoarea de adevăr" şi "condiţiile de adevăr" ale unei expresii sunt concepte semantice *generale* şi că, prin urmare, ele nu pot lipsi din descrierea semantică a limbilor naturale, aşa cum nu pot lipsi din descrierea semantică a nici unei limbi.

[12] Vezi *Gramatica limbii române*, vol. I, p.100.

Scanned with CamScanner

dacă în (8') articolul definit indică faptul că există un singur individ şi numai unul singur la care substantivul *profesor* se referă, atunci, dacă acest lucru este adevărat, trebuie să fie adevărat şi faptul că referentul celei dintâi apariţii a cuvântului *profesor* nu poate fi decât *identic* cu referentul celei de a doua apariţii (pentru că, dacă n-ar fi identic, atunci n-ar mai putea fi adevărat că există exact un singur individ la care se referă forma *profesorul*).

Din cele arătate, rezultă că cel puţin două dintre semnificaţiile (deloc periferice ale) articolului definit, anume identitatea referenţială şi unicitatea referentului, se situează în întregime în domeniul teoriei referinţei.

d. *Expresii autoreferenţiale.* După cum se ştie, există în orice limbă un număr de elemente lexicale sau de formanţi a căror semnificaţie nu poate fi specificată fără a menţiona faptul că ele se referă într-un fel sau altul la ansamblul expresiei din care fac parte (sau, eventual, la o parte a ei). Din clasa de elemente de care ne ocupăm fac parte pronumele de persoana întâi şi a doua (singular şi plural), adverbe ca *acum, aici,* unele timpuri ale verbelor etc.

Definirea tradiţională a lui *eu* (persoana întâi) prin formula "persoana care vorbeşte"[13] mi se pare instructivă prin însăşi incorectitudinea ei. Într-adevăr, dacă eu pronunţ propoziţia

(13) *El vorbeşte*

ar trebui, conform definiţiei citate, să înţelegem că (13) spune, de fapt, sau că

(13) a. "Eu vorbesc",

întrucât "persoana care vorbeşte" este, prin definiţie, *eu*, sau că

(13) b. "Cel care pronunţă propoziţia (13) nu sunt *eu,* ci *el*",

întrucât, conform cu cele afirmate în (13), cel care "vorbeşte" este

[13]Vezi *ib.*, p.136.

Scanned with CamScanner

el, nu *eu*. Paradoxul este evident, ceea ce face inutil orice alt comentariu.

Situaţia descrisă apare ca urmare a faptului că "vorbeşte" din definiţia persoanei întâi are o comprehensiune mult prea largă : el poate fi luat atât în accepţiunea de "a nu tăcea", cât şi în aceea de "a pronunţa un enunţ oarecare" sau de "a pronunţa exact *acest* enunţ, adică acela care poate fi auzit în *acest* moment". De fapt, inconvenientul semnalat se poate evita prin înlocuirea formulării "persoana care vorbeşte" din definiţia citată prin "acel individ care pronunţă enunţul concret, E (care îl conţine pe *eu*)". (Trebuie subliniat faptul că, în definiţie, se foloseşte formularea "enunţul *concret*", ceea ce înseamnă că definiţia nu are în vedere "enunţul–tip", ci enunţul în forma lui *actualizată* prin pronunţare ; este deci vorba despre distincţia care se face în engleză între *type* şi *token* ; termenul "concret" din definiţia de mai sus este folosit cu intenţia de a exprima această distincţie.) După cum uşor se poate observa, definiţia propusă reproduce, cu unele modificări, definiţia lui Benveniste[14]. Analiza minuţioasă şi subtilă făcută de Benveniste semnificaţiei pronumelor face ca abordarea aici a altor detalii să fie inutilă. Este însă necesar de subliniat faptul că definiţia semnificaţiei pronumelui (de persoana întâi) *conţine o referire explicită la un anumit enunţ*, E, deci include în mod evident o specificare a unui referent ; de data aceasta, referentul nu este un obiect din universul discursului (= lumea reală), ci un obiect lingvistic, anume un enunţ concret.

Întrucât persoana a doua se poate defini în raport cu persoana întâi (deci *tu* definit în raport cu *eu*), în cazul în care nu se

---

[14] *Problèmes...*, p.252. Aici *je* este definit după cum urmează : "la personne qui énonce la présente instance du discours contenant *je*" ; în definiţia pe care am propus-o, am evitat utilizarea unui echivalent pentru "la présente instance du discours" pentru a nu lăsa posibilitatea de a înţelege fraza-definiţie ca referindu-se la ea însăşi.

Scanned with CamScanner

defineşte, în mod direct, în raport cu un enunţ concret, trebuie să admitem că şi semnificaţia pronumelui de persoana a doua conţine o referire explicită la un anumit enunţ concret E, indiferent de faptul dacă este definită prin intermediul lui *eu* sau prin referire la obiectul concret.

În mod analog, un adverb ca *aici* trebuie definit fie în raport cu *eu* (care, după cum am văzut, poate fi "înţeles" numai prin raportarea la un referent–enunţ), fie în raport cu un enunţ concret E (ceea ce revine la a spune că *aici* este "locul unde se află *eu*" sau că este "locul unde este enunţat enunţul concret E, care conţine pe *aici*").

Aceeaşi referire la un enunţ concret E este în mod necesar conţinută şi de semnificaţia adverbului *acum* sau de semnificaţia timpului *prezent* din morfologia verbului : *acum* trebuie definit ca "momentul simultan cu enunţul concret E, care conţine adverbul *acum*", iar *prezentul* poate fi definit ca "formă verbală care indică simultaneitatea dintre acţiunea denumită de verb şi timpul în care se pronunţă enunţul concret E, din care face parte forma de prezent" ; sau, prin raportare la *acum* : "formă verbală care indică simultaneitatea dintre acţiunea denumită de verb şi momentul *acum*".

Întrucât toate celelalte timpuri "absolute" ale verbului se definesc în raport cu prezentul (viitorul exprimă *posterioritatea* faţă de prezent, iar trecutul exprimă *anterioritatea* faţă de prezent), trebuie să spunem că *nici una* dintre semnificaţiile timpurilor "absolute" nu poate fi definită fără raportarea (directă sau indirectă) la un referent determinat, care şi de data aceasta este un constituent al discursului, şi nu un obiect din universul discursului, anume un enunţ concret E. Mai departe, ţinând seamă de faptul că orice timp "de relaţie" se defineşte (direct sau indirect) în raport cu un timp absolut, trebuie să admitem concluzia că – cel puţin în limba română – *întregul* sistem al timpurilor verbale presupune definiţii

Scanned with CamScanner

care uzează de raportarea la un referent determinat, identificabil cu un constituent concret al discursului (= enunț concret).

Autoreferențialitatea care caracterizează categoriile de care ne-am ocupat în acest paragraf trebuie înțeleasă ca acea proprietate a lor de a nu putea fi definite din punct de vedere semantic decât prin raportarea lor la expresia concretă din care fac parte, în calitate de constituenți ai acestor expresii. De o deosebită importanță este faptul că determinarea completă a semnificației termenilor din această categorie este imposibilă fără indicarea explicită a referentului intralingvistic : *eu* nu este pur și simplu "cel care enunță", ci "cel care enunță enunțul E (care, eventual, îl conține pe *eu*)" ; *aici* nu este pur și simplu "locul unde se enunță ceva", ci "locul unde se enunță enunțul concret E, care îl conține pe *aici*" ș.a.m.d.

Oprim aici seria exemplelor, atrăgând atenția asupra faptului că în mod deliberat ne-am oprit asupra semnificației unor elemente *gramaticale* (cu excepția adverbelor *aici, acum*, care pot fi considerate ca elemente lexicale), deoarece, prin însăși natura lor, acestea *se repetă*, fiind prezente în structura semantică a unui număr foarte mare de fraze (semnificațiile legate de categoria timpului verbal sunt prezente în structura semantică a *oricărei* fraze). Această observație ne îndreptățește să considerăm că, în nici un caz, faptele discutate în acest paragraf nu pot fi considerate cumva ca periferice.

3. Ținând seamă de faptul că nici una dintre situațiile discutate sub **2.** nu poate fi descrisă din punct de vedere semantic fără a recurge în mod substanțial la concepte care țin de teoria referinței și, de asemenea, ținând seama de faptul că aspectele discutate ocupă un loc important în structura semantică a unui număr foarte mare de propoziții, trebuie să admitem că o teorie semantică din care componentul referențial lipsește nu poate fi o teorie adecvată limbilor naturale. După cum am arătat în **1.**, orice

Scanned with CamScanner

teorie de tip saussurian se caracterizează prin refuzul de a analiza relaţia semn–obiect, ceea ce ne constrânge să admitem că o teorie de tip saussurian nu poate fi o teorie adecvată limbilor naturale. În legătură cu aceasta, trebuie observat faptul că Benveniste realizează o descriere semantică a pronumelor numai în măsura în care *nu* este consecvent cu propria sa teorie de tip saussurian : termeni ca *référence, classe de référence*, definiţii "en termes d'objets", "instances de *je* comme référent et instances de discours contenant *je* comme référé"[15] nu pot avea sens decât prin raportare la o teorie a referinţei, deci a raportului semn–obiect, raport considerat de Benveniste ca fiind *în afara* semnului lingvistic[16].

Dacă într-un număr semnificativ de mare de cazuri descrierea semantică nu se poate limita la analiza "conceptelor" (= semnificat) asociate semnificanţilor şi dacă, în aceste cazuri, este necesară considerarea raporturilor dintre semnificant şi obiectul la care el se referă, atunci suntem constrânşi să admitem că semnul lingvistic nu poate fi redus la simpla relaţie dintre un suport fonic şi un "concept", ci trebuie conceput şi descris în termenii unei relaţii ternare : semn–concept–obiect. Prin aceasta, semnul lingvistic nu mai poate rămâne în ipostaza bizară de semn care nu semnifică (vezi mai sus § 1.) sau de semn a cărui referinţă este nerelevantă pentru semnificaţia lui, ci devine un semn cu o natură identică cu aceea a semnelor din toate celelalte limbaje. În mod paralel, semantica lingvistică nu mai poate fi redusă la o simplă analiză a "conceptelor" legate de suporturi fonice, ci trebuie înţeleasă ca disciplină care studiază semnele lingvistice în relaţie cu universul discursului, ca semantica oricărui limbaj. O dată admisă ideea că semnul lingvistic trebuie privit în relaţie cu universul discursului, trebuie admisă şi ideea că, în consecinţă, lingvistul trebuie să fie interesat de condiţiile pe care trebuie să le

---

[15] Benveniste, *Problèmes...*, p.252.

[16] Id., *ib.*, p.52-53.

Scanned with CamScanner

îndeplinească o stare sau un eveniment din universul real pentru ca o expresie dată din limba naturală să se poată "referi" la acea stare sau eveniment. Or, aceste condiţii nu sunt altceva decât ceea ce am numit mai sus "condiţii de adevăr", iar aceaste "condiţii" sunt inseparabile de ceea ce numim "sens".

Faptul dacă semnificaţia face sau nu face parte din semn (problemă pusă de concepţia "binaristă" a semnului) mi se pare că, în parte, rezultă destul de clar din observaţiile din acest paragraf. În relaţia semn–sens–obiect sensul (adică "semnificatul" în terminologia lui F. de Saussure sau "conceptul") nu face altceva decât să mijlocească legătura dintre semn şi obiect ; aşa cum se obişnuieşte să se spună, semnul "se referă" la obiect *prin intermediul* sensului. Ceea ce numim "semnificaţie" nu este altceva decât acest fapt complex de "referire la un obiect prin intermediul unui sens". Că obiectul nu poate face parte din semn (fiindcă obiectul la care se referă nu poate fi situat decât *în afara* acelui "ceva") mi se pare evident. Face parte "sensul" (semnificatul, în terminologia lui de Saussure) din semn ? Dacă putem admite ideea că ansamblul de condiţii care permit stabilirea unei legături între un obiect şi alt obiect *face parte din* unul dintre cele două obiecte "legate" pe baza acestor condiţii, atunci putem admite şi ideea că sensul (= semnificat) *face parte din* semn. Mi se pare însă că nu există un motiv rezonabil pentru a admite acest lucru. În consecinţă, trebuie să admitem că şi semnul lingvistic, ca şi orice alt semn, are o structură monomembră. Ca orice alt semn, semnul lingvistic are *sens* şi *referinţă* ; dar atât sensul, cât şi referinţa rămân exterioare semnului.

Scanned with CamScanner

II. *Semn şi cunoaştere*

Într-una dintre lucrările sale consacrate "semanticii moderne", K. Baldinger discută chestiunea relaţiei obiect–concept (sens)–cuvânt, atrăgând atenţia asupra faptului că există situaţii în care vorbitorii nu întâmpină nici o dificultate în a distinge între ele două sensuri, dar întâmpină dificultăţi în a distinge "realităţile" (= obiectele) care corepund acestor sensuri : "ce este imprecis – se întreabă autorul citat – obiectul mental [adică sensul, n.n. E. V.] sau realitatea ? Ştim să distingem foarte bine între obiectul mental 'casa' şi obiectul mental 'palacio' [exemplele la care autorul se referă sunt din limba spaniolă, E.V.]. Ştim foarte bine să facem distincţia între obiectele mentale 'dia' şi 'noche', între 'joven' şi 'viejo'. Dificultăţile apar când vrem să aplicăm obiectele noastre mentale la realităţile care nu corespund exact schemei noastre mentale. Nu ştim dacă e vorba de o 'cabaña' sau de o 'casa' în cazul în care obiectul real are în acelaşi timp trăsături ale unei 'cabaña' şi trăsături ale unei 'casa'. Realitatea nu corespunde nici unuia, nici altuia dintre obiectele noastre mentale. Nesiguranţa noastră îşi are originea [...] tocmai în faptul că noi deţinem o idee prea precisă despre ceea ce trebuie să fie o 'cabaña' şi o 'casa'"[1]. Şi mai departe : "În general, realitatea nu cunoaşte limite, ci numai tranziţii fără limite (sp. gradaciones sin limites). În aceste

---

*Articol apărut în LR, XXXVII, 1988, nr.2, p. 99–102.

[1] K. Baldinger, *Teoria semántica moderna*, Madrid, Ediciones Alcalá, 1970, p. 49–50.

Scanned with CamScanner

cazuri – şi acesta e cazul normal – limitele nu există în realitate, ci în limbaj"[2].

Cu altă ocazie[3] mi-am formulat rezervele cu privire la punctul de vedere al lui K. Baldinger, încercând să arăt că, în fond, nu avem a face cu absenţa unor limite clare *între lucruri*, ci cu concepte *insuficient de bine determinate* (şi nu "prea precise", cum consideră K. Baldinger) şi care – în consecinţă – nu pot capta lucruri net delimitate între ele.

După cum se poate observa, punctul de vedere pe care l-am adoptat explică indistincţia dintre lucruri prin indistincţia dintre concepte, punând astfel sub semnul întrebării ideea că realitatea însăşi ar prezenta un tablou fără contururi clare între lucruri.

În fond, problema reală ni se pare acum a fi următoarea : nu cumva caracterul nedeterminat al conceptelor noastre (= sensurile) nu este decât *reflectarea* în conştiinţă a unui tablou al realităţii lipsit de contururi nete ? Altfel spus : nu cumva "tensiunea" dintre presupusa claritate a conceptelor noastre şi caracterul "gradual" al distincţiilor din realitate este o simplă iluzie în sensul că semnificaţiile (= concepte) sunt tot atât de vag delimitate între ele ca şi lucrurile care le corespund ?

S-ar părea, la prima vedere, că o astfel de idee s-ar putea – eventual – sprijini pe caracterul *reflectoriu* al conştiinţei noastre.

În realitate însă, "tensiunea" dintre cele două ordine de fapte (realitate şi "schemă conceptuală") nu numai că *există*, ci există în forma semnalată de Baldinger, şi anume : conceptele noastre sunt mai net delimitate între ele decât obiectele cărora le corespund.

Ceea ce urmează este o încercare de a arăta că ideea unei tensiuni între "schema conceptelor" şi obiectele reale de care

---

[2] Id., *ib.*, p. 50.

[3] E. Vasiliu, *Some Problems in Semantic Investigation*, în Rebecca Posner & John N. Green (Eds.), *Trends in Romance Linguistics and Philology*, Vol. 2, The Hague, Paris, New York, Mouton, 1981, p. 118–121.

Scanned with CamScanner

vorbea K. Baldinger nu trebuie şi nu poate fi respinsă în numele caracterului reflectoriu al conştiinţei.

Caracterul *activ* al conştiinţei care cunoaşte a fost relevat începând din antichitate : Platon consideră că prin cuvinte – care numesc lucrurile – putem *distinge* între ele înseşi lucrurile[4]. Aristotel[5] vorbeşte despre "intelectul activ"[6]. F. de Saussure[7] consideră că "imaginea acustică" are rolul de a delimita din "masa amorfă" a gândirii "conceptele" văzute independent de semne (cuvinte): "conceptele" asociate semnificanţilor (= imagini acustice) devin "semnificaţii" ale semnelor (văzute de F. de Saussure ca *semnificant* şi *semnificaţie*). Prin urmare, pentru de Saussure, conceptele nu capătă existenţă decât în urma delimitărilor – realizate prin intermediul semnificanţilor – în fluxul indistinct al gândirii "fără semne". Conceptele deci – putem considera – sunt rezultatul unei *activităţi* a conştiinţei.

Citându-l pe Ath. Joja[8], Anton Dumitriu[9] observa : "Gândirea este în esenţa ei abstractă şi urmăreşte esenţialul şi generalul prin care se aprofundează cunoaşterea naturii şi transformarea ei. Dar nu e mai puţin adevărat [...] că gândirea abstractă întrerupe fluiditatea şi sparge unitatea, bogăţia obiectelor şi multiplicitatea lor de relaţii".

Caracterul "fluid" al realităţii menţionat de Anton Dumitriu corespunde perfect ideii lui Baldinger pe care am citat-o la începutul acestui articol, anume că "realitatea nu cunoaşte limite, ci numai gradaţii".

---

[4] *Cratylos*, 388 b 6–8, 10–12 (text stabilit şi tradus de Louis Méridier, Paris, Les Belles Lettres, 1931).

[5] *De anima* III, 5, 430 a, ap. Anton Dumitriu (v. nota 6).

[6] Pentru această caracterizare v. Anton Dumitriu, *Teoria logicii*, Bucureşti, Editura Academiei, 1973, p. 172.

[7] F. de Saussure, *Cours...*, p. 155.

[8] *Studii de logică*, Bucureşti, Edituara Academiei, I, 1960, II, 1967.

[9] *Istoria logicii*, Bucureşti, EDP, 1969, p. 631.

Scanned with CamScanner

"Limitele" precise între obiectele reale sunt rezultatul "conceptualizării", adică al faptului că actul cunoaşterii se realizează prin intermediul unei gândiri "prin esenţa ei abstractă", cum spune Anton Dumitriu, adică, putem noi adăuga, o gândire care nu e aptă să reflecte tocmai "fluiditatea" sau "trecerile" din realitate.

Am putea spune că rolul activ al intelectului constă, dacă nu în primul rând, cel puţin *şi* în "izolarea" (benefică pentru cunoaştere) a obiectelor, prin "conceptualizare".

Pe baza celor arătate, putem spune că, în măsura în care intelectul cunoaşte realitatea *prin concepte* – şi, într-adevăr, acesta este modul în care cunoaşterea realităţii are loc –, între schema conceptuală a intelectului şi realitate nu poate exista o suprapunere perfectă, întrucât, în cadrul schemei conceptuale, acestea sunt clar delimitate între ele, în timp ce frontierele dintre lucruri sunt – după cum am văzut – graduale. Mai departe, în măsura în care semnele lingvistice se referă la realitate prin intermediul conceptelor, este firesc să ne aşteptăm ca nu tot ceea ce limba distinge prin cuvinte să corespundă unor obiecte în mod net distincte între ele.

Cum putem explica atunci faptul că, în anumite cazuri, vorbitorii unei anumite limbi pot, fără dificultăţi majore, identifica în realitate obiecte care sunt numite prin cuvinte diferite ?

O explicaţie acceptabilă ar putea fi găsită în teoria lui Cassirer a "formelor simbolice" şi a conceptelor. Indivizii iau cunoştinţă de realitatea obiectivă prin intermediul "datelor senzoriale". Datele senzoriale provenind de la acelaşi obiect real sunt variabile şi depind de condiţiile concrete în care individul are experienţa obiectului real. În momentul în care datele senzoriale ajung să fie prezente în conştiinţă, ele devin "conţinuturi ale conştiinţei". Unui obiect real sau unei clase de obiecte reale îi corespund deci *mai multe* "conţinuturi ale conştiinţei" şi fiecare dintre aceste conţinuturi este, în principiu, *variabil*, datorită faptului că simţurile

Scanned with CamScanner

sunt în permanenţă impresionate de realitatea înconjurătoare. Acesta este de altfel şi motivul pentru care Cassirer vorbeşte de "fluxul" permanent[10] al datelor noastre senzoriale (provenite de la "acelaşi obiect" sau de la aceeaşi clasă de obiecte), care determină instabilitatea continuă a "conţinuturilor de conştiinţă".

În momentul în care unul dintre aceste conţinuturi este numit printr-un semn, el se stabilizează şi, ulterior, devine simbol al tuturor celorlalte conţinuturi de conştiinţă şi, prin aceasta, un *simbol al totalităţii* conţinuturilor de conştiinţă determinate de un obiect sau de o clasă de obiecte. În felul acesta se ajunge la ceea ce numim un *concept*[11].

Revenind la întrebarea pe care ne-am pus-o puţin mai sus, putem sugera următorul răspuns : în cazul în care conţinutul de conştiinţă devenit "simbol al totalităţii" este foarte clar şi – prin aceasta – apt de a caracteriza efectiv un anumit obiect, semnul acestui conţinut–simbol, deci *cuvântul*, poate servi la identificarea fără dificultate a obiectului. Când conţinutul–simbol nu are această calitate (sau o are în mai mică măsură), identificarea este mai dificilă. Aceasta deoarece un conţinut–simbol insuficient de clar poate fi cu relativă uşurinţă confundat cu alte conţinuturi–simbol etichetate cu alte semne. De ex. obiectele denumite *deal* şi *munte* pot fi insuficient de tranşant distincte între ele numai în măsura în care nu deţinem "conţinuturi de conştiinţă" suficient de caracteristice legate de cele două obiecte. Putem considera, mai departe, că situaţiile citate de Baldinger cad, în mod firesc, sub incidenţa aceluiaşi principiu explicativ.

---

[10] Ni se pare util să atragem aici atenţia asupra termenilor folosiţi de cei care s-au ocupat de acest aspect : Anton Dumitriu vorbeşte de "fluiditatea" realităţii ; de Saussure vorbeşte despre o "nebuloasă în care nimic nu este necesar delimitat" (*Cours...*, p.154) ; Cassirer vorbeşte despre "fluxul" permanent al "conţinuturilor de conştiinţă", v. nota 11.

[11] E. Cassirer, *The Philosophy...*, p. 85–89.

Scanned with CamScanner

Revenind la explicaţia pe care am dat-o într-altă parte lipsei de concordanţă dintre schema conceptuală a limbii şi realitate, explicaţie pe care – la începutul acestui articol – am considerat-o insuficientă, putem spune că "gradul de indeterminare" al unui concept – invocat în legătură cu discordanţa menţionată – este în dependenţă de ceea ce am putea numi "forţa caracterizatoare" a conţinutului de conştiinţă cu funcţie de reprezentani ai întregului : cu cât această forţă este mai redusă, cu atât conceptul vehiculat de un cuvânt este mai indeterminat, şi invers. În sprijinul acestui mod de înţelegere a lucrurilor vine şi observaţia, la îndemâna oricăruia dintre cei care se ocupă de aspectele "pragmatice" ale limbii, că vorbitorii care au avut *experienţa directă* a obiectelor, denumite de un cuvânt, X, au o capacitate mai mare de a distinge obiectele cărora X li se poate aplica de obiectele cărora X nu li se poate aplica decât vorbitorii care nu au avut o experienţă directă a obiectelor semnificate de X.

Scanned with CamScanner

III. *Câteva reflecţii asupra distincţiei semn–simbol**

1. Enumerând caracteristicile "primordiale" ale semnului lingvistic, F. de Saussure acordă primul loc caracterului *arbitrar* al acestuia[1]. După cum se ştie, de Saussure consideră *arbitrară* (= nemotivată) relaţia dintre *signifiant* (= imaginea sonoră) şi *signifié* (= conceptul semnificat).

Pe baza acestei caracteristici, F. de Saussure face, mai departe, distincţia între semnul lingvistic (definit ca "entité psychique à deux faces", "signifiant" şi "signifié"[2]) şi simbol, arătând că *simbolul* este diferit de semn prin faptul că primul nu este niciodată cu totul arbitrar[3]. Ceva mai departe[4], autorul adaugă, caracterizând simbolul în opoziţie cu semnul : "il y a un rudiment de lien naturel entre le signifiant et le signifié". Evident, aici de Saussure se referă prin *signifiant* şi *signifié* la elementele constitutive ale simbolului, şi nu ale semnului (ca în citatele de mai sus) ; spre a menţine distincţia terminologică necesară în discuţia noastră, vom folosi, în cazul simbolului, termenii de *simbolizant* şi *simbolizat*, pentru a ne referi la elementul care simbolizează şi, respectiv, la elementul care este simbolizat. În continuare, în *Cours...* se dă următorul exemplu, cu intenţia de a

---

*Articol apărut în SCL, XXXIX, 1988, nr.5, p. 381–387.

[1] F. de Saussure, *Cours...*, p. 100.

[2] *Cours...*, p. 99.

[3] Id., *ib.*, p. 101.

[4] Id., *ib.*

Scanned with CamScanner

ilustra ideea caracterului *motivat* (= nearbitrar) al relaţiei simbolizant–simbolizat : "Le symbole de la justice, la balance, ne pourrait pas être remplacé par n'importe quoi, un char, par exemple"[5].

Ne propunem ca în cele ce urmează să prezentăm câteva reflecţii pe marginea ideilor lui de Saussure prezentate aici mai sus ; cele câteva observaţii ale noastre sunt făcute cu intenţia de a clarifica raportul dintre semnul lingvistic, pe de o parte, şi simbol, pe de altă parte. Această clarificare o considerăm cu atât mai utilă, cu cât cei doi termeni sunt foarte apropiaţi ca semnificaţie.

2. Observaţia cu care începem priveşte natura "obiectelor" angajate în relaţia de simbolizare. Discutarea acestui aspect se justifică prin aceea că din *Cours...* nu reiese cu claritate dacă, de ex., în cazul *balanţei* ca simbol al "justiţiei", simbolizantul trebuie considerat a fi obiectul–balanţă, conceptul–balanţă sau cuvântul *balanţă*.

Încercând să răspundem la această întrebare, ni se pare clar că, de la început, trebuie să eliminăm din discuţie prima variantă : ca obiect, balanţa nu este legată în nici un fel nici de cuvântul *justiţie*, nici de "ideea–de–justiţie". Ca obiect material, balanţa nu este legată de nimic altceva decât de "conţinutul de conştiinţă" determinat de perceperea directă a obiectului–balanţă. Dacă este vorba de raportul dintre obiecte şi "ideile" pe care le avem despre obiecte, trebuie să admitem că, în măsura în care conştiinţa noastră "ia act" de anumite obiecte, unui anumit obiect real îi corespunde un anumit "conţinut de conştiinţă", adică totalitatea datelor senzoriale primite de la un obiect, ajunse la nivelul conştiinţei şi, eventual, organizate de aceasta. În consecinţă, trebuie să spunem că unui obiect ca masă îi corespunde un anumit "conţinut de conştiinţă", că unui obiect ca creion îi corespunde un alt "conţinut

[5] Id., *ib.*

Scanned with CamScanner

de conştiinţă", diferit de primul ş.a.m.d. Tot aşa, obiectului-balanţă îi corespunde un "conţinut de conştiinţă" specific.

Mai departe, urmând aceeaşi linie de gândire, trebuie să admitem că în măsura în care un obiect determinat este pus în corespondenţă cu un conţinut de conştiinţă altul decât cel determinat în mod strict de perceperea directă a obiectului respectiv, aceasta se datorează nu obiectului însuşi, ci unei anumite operaţii pe care conştiinţa o realizează. În cazul pe care îl discutăm trebuie să presupunem că, printr-un fel de "autoinspecţie", conştiinţa "descoperă" că în conţinutul de conştiinţă pe care îl numim "justiţie" se găseşte într-un anumit sens şi elementul de "evaluare a ponderii" pe care o au argumentele aduse (sau care pot fi aduse) pentru a stabili vinovăţia/nevinovăţia unei persoane care a săvârşit un act neconform cu normele sociale. Cum instrumentul cu ajutorul căruia se "evaluează ponderea" este balanţa, "conţinutul de conştiinţă" corespunzător acestui obiect devine asociat de "conţinutul de conştiinţă" pe care îl numim curent "justiţie", ca un fel de parte componentă a acestuia din urmă. Evident că, pentru a se realiza această asociere sau integrare, este necesară o prealabilă disociere generalizantă a ideii de "pondere" de ideea de "materialitate".

Cele arătate ne conduc în mod firesc la concluzia că, în măsura în care o relaţie între balanţă şi "conţinutul de conştiinţă" numit *justiţie* există, relaţia nu se stabileşte între obiectul–balanţă şi conţinutul respectiv, ci între "conţinutul de conştiinţă" corespunzător obiectului–balanţă şi "conţinutul de conştiinţă" pe care îl numim *justiţie*. Nu este deci vorba despre relaţia dintre un obiect şi o idee, ci de o relaţie între două "conţinuturi de conştiinţă". Pe de altă parte, trebuie observat că relaţia menţionată nu "există" pur şi simplu şi nu este deci *dată* conştiinţei de către realitatea obiectivă, ci *este instituită* de către conştiinţă între propriile sale "conţinuturi".

Scanned with CamScanner

3. Observaţiile făcute sub 2. ne permit să considerăm că relaţia de simbolizare nu se stabileşte între obiecte, ci între "conţinuturi de conştiinţă" corespunzătoare unor anumite obiecte, şi are la bază o relaţie pe care conştiinţa o stabileşte între unele dintre "conţinuturile" pe care le deţine prin experienţă. În cazul discutat "conţinutul–balanţă" pare a fi *o parte din* "conţinutul–justiţie". Avem a face, prin urmare, cu ceva analog cu ceea ce în retorică se numeşte "metonimie". Dat fiind că, în cazul nostru, partea (= instrumentul de evaluare) este considerat(ă) a fi reprezentant(ă) a(l) întregului (= "conţinutul–justiţie"), putem considera că metonimia are aici funcţie generalizatoare.

Pentru a aduce un argument în favoarea ideii că relaţia de simbolizare nu se stabileşte între obiecte, ci între modalităţile în care conştiinţa are experienţa obiectelor, ne vom referi în continuare la un alt simbol uzual al ariei culturale la care aparţinem: *vulpea* este considerată a fi simbol al "şireteniei". Relaţia de simbolizare se stabileşte aici tot între un obiect material (animalul) şi o "idee" (= "şiretenia"). Vom observa mai întâi că "şiretenia" este atribuită "animalului–vulpe" printr-un fel de personificare (= unui animal i se *atribuie* o trăsătură *umană*); animalul–vulpe este deci *perceput de conştiinţă* ca fiind "şiret", "şiretenia" nefiind o "proprietate" intrinsecă a animalului (aşa cum este, de ex., calitatea lui de a fi "vertebrat" sau "mamifer" etc.), ci depinde exclusiv de modul în care obiectul respectiv este perceput de conştiinţă. Nu poate fi vorba aici de o relaţie între obiecte. Este vorba doar de relaţia dintre un obiect (= animalul–vulpe) şi un conţinut al conştiinţei noastre pe care *conştiinţa* îl leagă (prin personificare) de un anumit obiect, inserându-l printre "proprietăţile" acestuia. După cum uşor se poate vedea, simbolizarea se realizează aici tot pe bază metonimică (întregul (= animalul) este reprezentant al părţii (= o anumită proprietate a lui)), însă particularizantă. Exemplul la care ne-am referit ni se pare deosebit de instructiv pentru discuţia noastră, întrucât, în

Scanned with CamScanner

mod evident, proprietatea simbolizată (= şiretenia) nu aparţine (= face parte dintre proprietăţile) obiectului–simbol, ci îi este *atribuită*. Nu poate fi, prin urmare, vorba despre vreo relaţie determinată de natura obiectelor. Este vorba numai de o relaţie care se instituie între obiecte şi este *mediată* de conţinuturile de conştiinţă corespunzătoare obiectelor respective.

Putem încheia acest paragraf cu concluzia că nu poate exista simbolizare fără intervenţia datelor pe care conştiinţa le deţine în legătură cu obiectele.

4. În urma celor spuse sub **3.**, putem considera că un obiect devine simbol în măsura în care conţinutul de conştiinţă corespunzător obiectului respectiv este pus de conştiinţa noastră în relaţie cu un alt conţinut al conştiinţei. Relaţia de simbolizare nu există, prin urmare, între lucruri, ci este oarecum introdusă între lucruri de către conştiinţa noastră. Un obiect oarecare nu *este* simbol, ci *devine* simbol datorită unui mod special în care este perceput de conştiinţă.

Ajunşi în acest punct, comparaţia cu *semnul* (aşa cum a fost definit de F. de Saussure[6]) se impune.

Semnificantul (= signifiant) unui semn (care este, după F. de Saussure, "imaginea acustică") nu este semnificant "prin natura" sa, ci *devine* semnificant numai în măsura în care conştiinţa vorbitorilor aparţinând unei colectivităţi lingvistice determinate îl pune în relaţie cu un anumit concept (devenit în aceste condiţii semnificaţie (= signifié)). Dacă această "punere în relaţie" nu se produce, "semnificantul" rămâne doar un simplu "obiect sonor" produs de vocea umană. "Expresia este expresie numai în măsura în care îi corespunde un conţinut", precizează L. Hjelmslev[7].

---

[6] *Cours...*, p. 99 ; v. şi nota 2 aici mai sus.

[7] *Prolegomena to a Theory of Language*, translated by Francis Whitefield, Madison, 1961 (The University of Wisconsin Press), p. 48 ; citatul

Scanned with CamScanner

Generalizând, putem spune că un obiect, *X*, devine semn (mai exact, *semnificant*, în terminologia lui F. de Saussure) în "momentul în care este pus în relaţie cu un conţinut de conştiinţă" (eventual concept), altul decât cel determinat de simpla percepere a lui. Astfel, conţinutul de conştiinţă determinat de perceperea unei balanţe este altul decât conţinutul de conştiinţă numit *justiţie* ; conţinutul de conştiinţă determinat de perceperea *sunetelor* din semnificantul *v-u-l-p-e* este altul decât cel numit cu ajutorul cuvântului *vulpe* (= *semnificaţia* acestui cuvânt).

După cum se observă, atât relaţia de simbolizant–simbolizat, cât şi relaţia semnificant–semnificat este un raport pe care conştiinţa (colectivă) îl stabileşte între un *obiect* şi un conţinut al conştiinţei ; obiectul este "asociat" cu un astfel de "conţinut". Această "asociere" nu ţine nici de natura obiectului, nici de natura "conţinutului", ci este rezultatul unei anumite activităţi a conştiinţei.

Atât în cazul semnului, cât şi în cazul simbolului, asocierea este *constantă* (căci altfel nici semnul, nici simbolul n-ar putea comunica efectiv ceva) şi sociocultural determinată (un semn are o semnificaţie determinată numai într-o comunitate determinată, după cum un simbol "simbolizează" ceva determinat numai într-o comunitate determinată ; atât semnele, cât şi simbolurile sunt folosite într-o comunitate determinată în conformitate cu o anumită *tradiţie* culturală).

Deosebirea dintre *simbol* şi *semn* apare la nivelul "conţinuturilor de conştiinţă" şi al operaţiilor pe care conştiinţa le efectuează cu propriile conţinuturi. În cazul *semnului* (lingvistic), conţinutul de conştiinţă corespunzător semnificantului *nu are*

---

este dat după traducerea românească (Bucureşti, 1967) ; trimiterea la pagină este făcută după versiunea engleză, cea română, într-un număr mic de exemplare, fiind mai greu accesibilă. În citatul de mai sus (ca şi în alte locuri, de altfel), termenul *expresie* corespunde termenului *signifiant*, iar termenul *conţinut*, termenului *signifié* de la F. de Saussure.

Scanned with CamScanner

elemente comune cu conținutul de conștiință corespunzător obiectului semnificat (= "denotat" de semn). În cazul *simbolului*, conținutul de conștiință corespunzător simbolizantului *are* elemente comune cu conținutul de conștiință corespunzător simbolizatului (= conținutul corespunzător simbolizantului poate fi *o parte din* conținutul corespunzător simbolizatului sau, invers, acesta din urmă poate fi cuprins în conținutul celui dintâi). Instituirea unui simbol se face printr-un fel de "actualizare" a relațiilor existente între două conținuturi de conștiință, adică printr-un fel de "fixare" (sau "focalizare") a conștiinței asupra elementelor comune celor două conținuturi.

Credem că cele arătate în acest paragraf sunt de natură să facă mai clară ideea lui F. de Saussure cu privire la caracterul *motivat* al simbolului, în opoziție cu caracterul *arbitrar* al semnului (lingvistic) : cele arătate sunt – credem – de natură să precizeze în ce anume constă ontologic *caracterul motivat* al simbolului, despre care vorbește F. de Saussure.

5. Am încercat sub **3.** să arătăm că relația de simbolizare presupune o relație pe care conștiința o stabilește și o actualizează între anumite "conținuturi". Pe de altă parte, așa cum s-a arătat, semnele au rolul de a "fixa" anumite conținuturi[8].

Deoarece (a) conținuturile noastre de conștiință corespunzătoare lucrurilor devin stabile numai în măsura în care sunt exprimate prin semne și (b) relația de simbolizare este o relație între "conținuturi de conștiință", trebuie să admitem și ideea că, într-un fel sau altul, simbolurile nu pot fi concepute în mod independent de semne.

Asupra acestei idei ne vom opri mai jos, arătând în ce anume constă relația simbol–semn.

Mai întâi credem că este util pentru discuția noastră să amintim că, în acord cu ideile lui de Saussure[9], simbolul ar putea fi

---

[8] E. Cassirer, *The Philosophy...*, p. 89.

[9] Cf. *Cours...*, p. 101.

Scanned with CamScanner

considerat un fel de "semn motivat" (= nearbitrar). În § 3., am încercat să aducem unele precizări privitoare la natura motivării existente între simbolizant şi simbolizat : în măsura în care "conţinutul" corespunzător unui obiect determinat, X, are elemente comune cu un alt "conţinut", obiectul X poate deveni într-o comunitate socioculturală determinată simbol al unui alt "conţinut", anume cel cu care conţinutul determinat de X este legat ; de ex., obiectul–balanţă devine simbol al conţinutului "justiţie", în măsura în care conţinutul–balanţă este legat în conştiinţa unei comunităţi socioculturale de "conţinutul" semnificat în aceeaşi comunitate prin cuvântul *justiţie*. Am putea spune, prin urmare, că un obiect, X, devine simbol al unui conţinut, C, în măsura în care conţinutul determinat de obiectul X este legat în conştiinţă de conţinutul C. Vom spune deci, utilizând terminologia saussuriană, că simbolul este un *semnificant* legat de semnificaţia sa nu direct (ca în cazul semnului verbal), ci *prin intermediul* unui alt conţinut, anume cel determinat în conştiinţă de perceperea semnificantului[10].

Cum "conţinutul" care "mediază" între simbolizant şi simbolizat este, prin forţa lucrurilor (v. mai sus în acest paragraf), *semnificaţia unui semn* şi cum, de asemenea, conţinutul simbolizat este, tot prin forţa lucrurilor, semnificaţia unui alt semnificant, relaţia de simbolizare poate avea drept consecinţă (= se poate manifesta) un mod special de funcţionare a semnului lingvistic. Într-adevăr, dacă vulpea poate funcţiona ca simbol al conţinutului "şiretenie", atunci cuvântul *vulpe* poate funcţiona şi el ca simbol, adică, aşa cum spune I. Coteanu[11], poate "trimite la alt semn", anume la cel a cărui semnificaţie este "şiretenia".

---

[10] Cf. şi Tzv. Todorov, *Teorias do simbolo*, Lisboa, (Edições 70), 1979, p. 294–296 ; traducere din franceză : *Théories du symbole*, Paris, Seuil, 1977.

[11] I. Coteanu, *Stilistica funcţională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, Bucureşti, EA, 1973, p. 22.

Scanned with CamScanner

După cum se observă, cazul în care un semn "trimite la alt semn" este un fel de produs secundar al faptului că, în conştiinţa vorbitorilor, anumite "conţinuturi" se găsesc într-o relaţie pe care am putea-o numi de "contiguitate".

Am putea spune deci că semnele verbale (= lingvistice) pot fi utilizate ca simboluri (= pot "trimite la alte semne") în măsura în care obiectul–referent al unui anumit semn *are* în conştiinţa unei colectivităţi determinate *statutul de simbol* (al unui anumit "conţinut de conştiinţă") : cuvintele *vulpe* şi *balanţă* pot fi utilizate cu valoare simbolică în măsura în care obiectul–vulpe şi obiectul–balanţă funcţionează ca simboluri ale "conţinuturilor" numite în limba română *şiretenie*, respectiv *justiţie*.

F. de Saussure are meritul de a fi făcut distincţia între *semnul ligvistic* (caracterizat prin "arbitrar") şi *simbol* (caracterizat prin "motivare"). Consideraţiile făcute de I. Coteanu (v. nota 11 din acest paragraf) ne-au sugerat posibilitatea de a stabili existenţa unei relaţii între simbol (nelingvistic) şi semnul lingvistic : într-o formulare sintetică am putea spune că un semn (verbal) devine simbol în măsura în care semnul are ca semnificaţie un simbol.

6. În paragrafele precedente, am discutat relaţia semn–simbol pornind de la ideea – puţin simplificată – că semnificaţia unui semn este *un* "conţinut de conştiinţă", anume cel "fixat" prin numirea lui cu ajutorul unui semnificant. Realitatea este însă mai complicată. Acest lucru apare cu mai multă claritate în cazul aşa-numiţilor "termeni generali", adică al semnelor care nu denumesc un obiect individual, ci totalitatea obiectelor aparţinând aceleiaşi clase. Într-adevăr semnificantul *câine* este legat, de fapt, atât de "conţinutul de conştiinţă" determinat de perceperea imediată a unui câine ciobănesc, cât şi de "conţinutul de conştiinţă" determinat de perceperea imediată a unui câine de vânătoare sau a unui câine de culoare albă sau a unui câine de culoare neagră sau a unui câine văzut de la distanţa de 1 metru sau de 20 de metri etc.

Scanned with CamScanner

În § 5., citându-l pe Cassirer, am considerat că semnul are rolul de a "fixa" un anumit "conţinut de conştiinţă" din multitudinea celor pe care le determină perceperea directă a obiectelor (aparţinând, în exemplul de care ne-am folosit, "aceleiaşi clase").

Ajunşi în acest punct, ne putem întreba : ce anume face ca, pe de o parte, acelaşi semnificant să poată fi utilizat pentru a denumi un număr practic nelimitat de "conţinuturi de conştiinţă" (fiecare "conţinut" corespunzând unei "experienţe" determinate) şi, pe de altă parte, cum este posibil să se realizeze cumunicarea dintre membrii unei colectivităţi, în condiţiile în care unul şi acelaşi semnificant se ataşează unor "semnificaţii–conţinuturi de conştiinţă" variabile ?

Răspunsul oarecum "tradiţional" la această întrebare constă în faptul că semnificaţia unui semnificant nu este, de fapt, ceea ce am numit un "conţinut de conştiinţă", ci un *concept* şi că acest concept îşi subsumează oarecum întreaga varietate a "conţinuturilor de conştiinţă" . După cum se observă însă, acest răspuns presupune recursul la un alt element, şi anume la *concept*. Cu toate acestea, după cum a arătat F. de Saussure[12], conceptele noastre se formează cu ajutorul semnelor (verbale) şi nu preexistă acestora. Se pune chestiunea, prin urmare, de a vedea *cum anume* se realizează "trecerea" de la "conţinuturi de conştiinţă" la concepte. Credem că această "trecere" nu se poate explica independent de cele discutate în paragrafele precedente cu privire la relaţia semn–simbol.

După cum am văzut, conştiinţa noastră are capacitatea de a-şi "analiza" propriile sale conţinuturi şi a le pune în relaţie. Am arătat, în această ordine de idei (sub 5.), că prin *actualizarea elementelor comune* a două conţinuturi de conştiinţă se ajunge la o *relaţie de simbolizare* : obiectul A devine *simbol* al conţinutului de conştiinţă B atunci când conţinutul determinat de A are anumite

[12] *Cours...*, p. 155.

Scanned with CamScanner

elemente comune cu conţinutul determinat de B şi când activitatea conştiinţei se "focalizează" asupra acestor elemente. În măsura în care conştiinţa "descoperă" şi "actualizează" elementele comune ale unei multitudini de conţinuturi (în exemplul nostru, diferitele *conţinuturi* deţinute în urma perceperii directe a unei varietăţi de câini), *unul* dintre aceste conţinuturi, anume cel "fixat" printr-un semnificant, devine *reprezentant* al *totalităţii* conţinuturilor. Suntem, după cum uşor se poate vedea, în prezenţa unei relaţii de simbolizare : obiectul A, care determină un "conţinut de conştiinţă", devine *simbolizantul tuturor obiectelor* care au elemente comune cu conţinutul determinat de A. În acest moment putem vorbi de existenţa unui *concept* (general)[13]. Cele arătate în acest paragraf conduc la concluzia că, în formarea conceptelor (generale), relaţia de simbolizare, aşa cum a fost prezentată în paragrafele precedente, are un rol esenţial.

Pe de altă parte, dacă admitem, în acord cu de Saussure, că semnificaţia unui semn este un *concept*, trebuie să admitem şi că în orice semn verbal este inclusă o relaţie de simbolizare. Altfel spus, semnul lingvistic este, dintr-un anumit punct de vedere, concomitent şi un simbol.

Am putea vorbi deci de o "microsimbolizare" – anume aceea realizată în interiorul structurii semnului – şi de o "macro-simbolizare" – anume aceea care *transgresează* structura semnului. Microsimbolizarea este oarecum "ascunsă" de faptul că simbolizatul, în aceste cazuri, nu poate fi "verbalizat" decât printr-o *descriere* (eventual de tipul : "animalul patruped de mărimea *x*, de culoarea *y*, văzut de mine (sau de altcineva) la ora *z*, de la distanţa *w*"). În schimb macrosimbolizarea se impune oarecum cu evidenţă observaţiei, întrucât simbolizatul poate fi verbalizat, de multe ori, cu ajutorul unui singur cuvânt (ca în cazurile *justiţie, şiretenie*, din exemplele discutate mai sus).

---

[13] Vezi E. Cassirer, *The Philosophy...*, p. 89.

Scanned with CamScanner

Concluziile la care am ajuns în acest paragraf vin în sprijinul ideii formulate de unii cercetători[14] că utilizarea "figurată" a cuvintelor în limbajul poetic (macrosimbolizarea este, credem, un astfel de caz) nu este un fel de "abatere" de la uzul "normal" al lor, ci ţine de însăşi structura intimă a semnelor. Macrosimbolizarea nu este decât generalizarea relaţiei de "microsimbolizare", dincolo de structura "internă" a semnului.

[14] V., de ex., Tzv. Todorov, *Synecdoques*, în *Communications* 16, 1970, p. 26–34, în special p. 27–29 ; sau Nietzsche, citat de Tzv. Todorov, *op. cit.*, p. 29.

Scanned with CamScanner

IV. *Numire şi sens**

1. Relaţia semn–obiect. Pentru mulţi lingvişti, cea mai familiară concepţie privitoare la relaţia *semn–obiect* îşi are originea în antichitatea greacă. În acord cu acest punct de vedere, semnele sunt legate de obiect nu direct, ci printr-un *concept* sau printr-o *idee*. Exact acest *concept* sau *idee* este considerat(ă) a fi sensul **semnului**.

Acest mod de a vedea lucrurile a fost susţinut de mulţi logicieni de tradiţie fregeană[1] şi de unii semioticieni, ca Ch. Morris[2].

Cu toate acestea, concepţia menţionată nu este împărtăşită de toţi cercetătorii care se ocupă de semantică. Unii dintre ei o consideră prea legată de concepţia platoniciană a Ideilor[3]. Alţii consideră că asemenea entităţi de natură conceptuală numite *sensuri* sunt pur şi simplu "entităţi fictive"[4] sau "obscure"[5]. Un alt

---

*Articolul de faţă reprezintă versiunea românească, uşor modificată, a articolului apărut în RRL, XXXV, 1990, nr.1, p. 3–7, sub titlul *Naming, Misnaming and Meaning*.

[1] Gottlob Frege, *Scrieri logico–filosofice I*. Traducere, studiu introductiv şi note de Sorin Vieru, Bucureşti, EŞE, 1971, p. 289–312 ; Carnap, *Meaning...*, p. 16–42 ; Alonso Church, *The Need of Abstract Entities in Semantic Analysis*, în J. A. Fodor, J. J. Katz (eds.), *The Structure of Language. Readings in the Philosophy of Language* (ed. a 2-a), New Jersey, Englewood Cliffs, 1965, p. 437–445.

[2] Ch. Morris, *Writings...*, p. 19–27.

[3] V., de ex., Gilbert Ryle, *Ordinary Language*, în Charles Caton (ed.), *Philosophy and Ordinary Language*, Urbana, University of Illinois Press, 1963, p. 113.

Scanned with CamScanner

logician şi filosof proeminent, anume Nelson Goodman, vorbind despre asemănarea de sens, se întreabă ironic : "Cum putem descoperi dacă doi terneni redau sau nu aceeaşi Idee Platonică ?"[6]

După părerea mea, toţi cei care au criticat opinia conform căreia sensul este o entitate de natură conceptuală au încercat să evite "reificarea" scolastică a ideilor (sau a conceptelor).

Un punct de vedere asupra sensului cu totul diferit, bazat pe concepţia "nominalistă", a fost propus de Nelson Goodman. El respinge, mai întâi, concepţia după care semnele se referă la lucruri numai în măsura în care ele se aplică proprietăţilor. Mai departe, el adaugă : "Nominalistul *suprimă* [sublinierea mea, E.V.] proprietatea şi tratează predicatele ca manifestând în mod direct o relaţie «unu – mai mulţi» cu diversele lucruri cărora li se aplică"[7].

2. Câteva observaţii privitoare la abordarea nominalistă a "sensului" de către Goodman. Voi încerca, în această secţiune, un examen mai amănunţit al punctului de vedere al lui Goodman, prezentat în § 1. În acord cu acest punct de vedere, un semn–predicat se leagă de obiecte în mod **direct**, prin mijlocirea unei relaţii "unu – mai mulţi", fără intermediul vreunei entităţi mentale, ca *proprietate* (sau *sens*).

În aceste condiţii, se poate pune următoarea întrebare : în ce anume constă această relaţie "unu – mai mulţi" şi cum anume obiectele sunt puse în relaţie cu un semn predicativ ?

---

[4] J. L. Austin, *Philosophical...*, p. 61.

[5] Willard van Orman Quine, *From a Logical Point of View* (ed. a 2-a), New York şi Evanston, Harper and Row, 1963, p. 22.

[6] Nelson Goodman, *On Likeness in Meaning*, în Leonard Linsky (ed.), *Semantics and the Philosophy of Language*, Urbana, Chicago, London, University of Illinois Press, 1952, p. 67.

[7] Nelson Goodman, *Predicates without Properties*, în Peter A. French, Theodore E. Uehling Jr., Howard K. Wettstein (eds.), *Contemporary Perspectives into Philosophy of Language*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1979, p. 347–348.

Scanned with CamScanner

Răspunsul la prima parte a acestei întrebări ar putea suna cam în felul următor : datele senzoriale primite de un agent, A, de la un obiect X, sunt *asociate* cu impresiile acustice (sau vizuale) primite atunci când A percepe semnul predicativ *P*. Astfel, în linii mari, ori de câte ori A are percepţia directă a lui *P*, senzaţiile determinate de obiectul X sunt legate de senzaţiile provocate de auzirea lui *P*. Tocmai aceasta este – cred – condiţia care trebuie îndeplinită atunci când se poate considera că *P reprezintă* obiectul X : senzaţiile provocate de X şi înregistrate de un agent A sunt legate de senzaţiile provocate de *P* şi înregistrate de acelaşi agent, A, şi veceversa.

În ce priveşte răspunsul la cea de a doua parte a întrebării, trebuie să se admită că o legătură de felul celei descrise în linii mari mai sus se realizează prin mijlocirea unei proceduri ostensive (de tipul celei descrise de Quine[8] atunci când vorbeşte despre felul în care i se explică cuiva semnificaţia unui termen cum este *Cayster*) : arătând un obiect determinat, X_1, cineva îi spune lui A : acesta este un *P* ; arătând un alt obiect determinat, X_2, cineva îi spune lui A, din nou : acesta este un *P* ; ş.a.m.d., până când A este făcut să reacţioneze la obiectul perceput direct, X, prin pronunţarea predicatului *P* şi să reacţioneze la audiţia predicatului *P* prin indicarea obiectului definit, X.

Desigur, ceva mai multe explicaţii sunt acum necesare :

1° Când spunem că auzind (sau pronunţând) *P*, A reacţionează ca şi când însuşi obiectul X ar fi realmente perceput, aceasta nu înseamnă că organele de simţ ale lui A reacţionează ca şi cum ar fi impresionate de însuşi obiectul real X ; când A aude cuvântul *zăpadă*, el nu simte efectiv "frigul". Aşadar, trebuie să admitem că A are, în aceste condiţii, numai *reprezentarea* frigului.

[8] W. van O. Quine, *op. cit.*, p. 65–79.

Scanned with CamScanner

2° Pe de altă parte, trebuie observat că, atunci când stimulul efectiv încetează să acţioneze asupra simţurilor, orice senzaţie propriu-zisă dispare. În locul acestei senzaţii rămâne numai *reprezentarea* ei în intelectul subiectului. În consecinţă, trebuie admis că, atunci când A recunoaşte un obiect oarecare X, acest lucru nu se întâmplă pentru că A identifică realmente senzaţia provocată de X cu vreo senzaţie anterioară provocată de acelaşi stimul, ci pur şi simplu pentru că percepţia reală a lui A coincide cu reprezentarea pe care A o are despre X. Această chestiune va fi discutată în mod mai detaliat ceva mai târziu.

Observaţiile noastre din această secţiune au avut intenţia de a arunca mai multă lumină asupra felului în care pretinsa relaţie "unu – mai mulţi" dintre nume şi obiecte, a lui Goodman, ar trebui să arate atunci când se manifestă în realitate. Mi se pare că acestă relaţie este de natură psihofiziologică şi, în consecinţă, trebuie privită ca total dependentă de activităţile psihofiziologice ale *agenţilor*. Din acest punct de vedere, sunt complet de acord cu teza lui Morris că ceva este *semn*, şi deci are un "interpretant", numai pentru cineva implicat într-o activitate semiotică. Fără o astfel de specificare, cred că relaţia "unu – mai mulţi" a lui Goodman rămâne tot aşa de obscură ca şi conceptul tradiţional de *sens*, deoarece o relaţie ca aceea presupusă de Goodman nu poate fi dată în mod direct observaţiei noastre, ci poate fi numai dedusă din comportamentul vorbitorului. De aceea consider că trebuie admis că cel puţin folosirea termenilor generali implică *ceva de natură mentală* legat de aceşti termeni ; în consecinţă, ceea ce un semn semnifică nu poate fi definit pur şi simplu ca ceva de natură obiectuală legat direct de semn.

Şi încă ceva, înainte de a încheia această secţiune : acel "ceva mental", menţionat mai sus, care trebuie luat în consideraţie, este de natură să împiedice pe oricine de a privi relaţia semn–obiect ca şi cum aceasta ar fi un simplu proces de "punere în relaţie a senzaţiilor" ; dimpotrivă, dă un bun temei pentru a susţine ideea că acestă relaţie implică nivelele superioare ale activităţii psihice.

Scanned with CamScanner

3. Câteva observaţii asupra "numirii". În articolul despre "Alte gânduri"[9], J. L. Austin examinează în mod cuprinzător chestiunea felului în care "numirea corectă" a unui obiect poate fi contestată sau apărată. Voi analiza pe scurt câteva dintre ideile dezvoltate în articolul lui Austin, deoarece consider că părerile lui pot fi un bun sprijin pentru ideile formulate aici mai sus, în încheierea secţiunii 2.

Mai întâi, aş vrea să menţionez faptul că, asumându-ne ideea că relaţia semn–obiect este o simplă legătură stereotipă între senzaţiile cuiva primite de la un obiect şi senzaţiile cuiva primite de la un obiect–semn, orice contestare sau apărare rezonabilă a unei "numiri" ar deveni fără obiect. Dacă cineva numeşte acest animal pe care îl am în faţă *pisică*, nu am nici un motiv să spun : *aceasta nu este o pisică*, pur şi simplu pentru că mie nu-mi sunt la îndemână decât propriile mele senzaţii provocate de prezenţa acestui animal şi datele senzoriale care vin de la apariţia semnului material *pisică* în pronunţarea interlocutorului meu. Sau, altfel spus : eu nu pot *compara* senzaţiile primite de la "obiect" cu ceva preexistent în mintea mea.

Pe de altă parte, o dată admisă ca sigură ideea că a numi un lucru nu este decât o chestiune de a lega senzaţiile primite de la un stimul de o reacţie vocală achiziţionată, nu rămâne loc pentru apărarea numelui dat de cineva unui anume obiect. Într-adevăr, dacă eu numesc acest animal prin cuvântul *pisică* numai pentru că am fost învăţat să reacţionez prin a pronunţa exact cuvântul *pisică* în momentul în care percep acest animal, atunci, dacă modul meu de numire este contestat, eu nu pot reacţiona decât spunând că, în acord cu datele mele senzoriale şi cu ceea ce am fost învăţat, acest animal trebuie numit *pisică*. Trebuie însă să se observe că o astfel de apărare nu include decât o referire la procese aparţinând nivelurilor foarte joase ale activităţii psihice umane (ca, de ex.,

[9] J. L. Austin, *Philosophical...*, p. 76–116.

Scanned with CamScanner

"datele senzoriale", stereotipul dobândit în legarea datelor senzoriale etc.).

După cele arătate până aici în această secţiune, suntem pregătiţi să trecem la analiza punctului de vedere al lui Austin privind "numirea".

Să începem cu exemplul lui Austin : când cineva se referă la o pasăre prin numele *sticlete*, i se poate obiecta după cum urmează :

(i) "Dar *sticleţii* nu au capul roşu".

(ii) "Dar acesta nu este un *sticlete*. Conform cu propria ta descriere, pot să-l consider o *cinteză*".

(iii) "[...] o mulţime de alte păsări au capul roşu. [...] După cum ştii, poate fi o *ciocănitoare*"[10].

1° Mi se pare evident că obiecţia de sub (i) se referă la o trăsătură care nu e legată de ceea ce este realmente *văzut*, ci la ceea ce cuvântul *sticlete* "evocă". Este această trăsătură o simplă "senzaţie" ? Desigur că nu, deoarece, aşa cum am văzut în secţiunea 2 de mai sus, semnele nu pot fi puse în legătură, în mod rezonabil, cu senzaţiile propriu-zise, pentru că acestea dispar atunci când stimulul lipseşte. În acord cu cele spuse în secţiunea 2, trebuie admis că trăsătura la care se referă (i) aparţine la ceva mai stabil decât simpla senzaţie ; trebuie spus că în (i) se face referire la *reprezentarea* a ceea ce, în mod uzual, se numeşte *sticlete* ; obiecţia (i) se sprijină pe faptul că "a avea capul roşu" nu este decât o parte a reprezentării chemate în minte de cuvântul *sticlete*, în ciuda faptului că cineva nu percepe în mod real această trăsătură când priveşte la pasărea prezentă.

Aş vrea să închei comentariile asupra obiecţiei (i) a lui Austin arătând că acestă posibilă obiecţie presupune mult mai mult decât simpla *percepţie* (sau "senzaţie"), şi anume *comparaţia*

[10] Citatele sunt din J. L. Austin, *Philosophical...*, p. 83.

Scanned with CamScanner

B.C.U. EMINESCU

între ceea ce este dat în mod real simţurilor şi *reprezentarea* legată de cuvântul *sticlete*.

2° În ce priveşte cea de a doua obiecţie, mă limitez la a observa că aceasta este bazată pe ceea ce cineva "descrie" ca fiind un *sticlete* : mai exact, obiecţia constă în a sublinia faptul că ceea ce este "descris" nu coincide cu obiectul observat în mod real. Mi se pare demn de remarcat că ceea ce este "descris" nu este în nici un fel *stimulul* real, ci simpla reprezentare chemată în mintea noastră de cuvântul *sticlete*.

Aşadar, simplu vorbind, justificarea unui mod anumit de numire constă, în principiu, în a arăta că *reprezentarea mentală* a unui obiect coincide cu datele reale ale simţurilor. În acest punct, trebuie pusă următoarea întrebare : dacă ceea ce descrie un cuvânt nu este, în mod necesar, obiectul realmente perceput, atunci ce anume descrie el ? Răspunsul nu poate fi decât că vorbitorul îşi descrie propria *reprezentare* mentală a unui obiect care nu este în mod necesar prezent. Dar cineva poate să meargă mai departe şi să întrebe : de unde provine această "reprezentare mentală" ? La aceasta, singurul răspuns acceptabil ar fi : de la însăşi *citirea* (sau *auzirea*) semnului.

3° Obiecţia de sub (iii) are, în mod evident, a face cu ceea ce aş numi "corectitudinea" legăturii dintre *semn* şi *reprezentarea mentală* chemată în minte de acest semn. De fapt, prin (iii) este contestată numai numirea corectă a unei anumite reprezentări mentale.

În aceste condiţii, această contestare devine fără obiect dacă numirea este concepută în termenii relaţiei "unu – mai mulţi" (preconizată de Goodman) dintre semn şi obiect.

4. Numire şi cunoaştere. La începutul secţiunii 3., am încercat să arăt că prin concepţia strict nominalistă a relaţiei *semn–obiect* nu se oferă o bază solidă nici pentru a contesta, nici pentru a apăra un nume dat unui anumit obiect. M-am oprit pe

Scanned with CamScanner

larg asupra discutării punctului de vedere al lui Austin privind această chestiune pentru a arăta cum în justificarea sau apărarea unui nume nu se poate evita recursul la anumite entităţi mentale (de ex., reprezentarea). Chiar şi un important oponent al concepţiei uzuale a sensului cum este Austin, atunci când are a face cu felul în care un nume poate fi contestat (sau apărat), face afirmaţii care presupun o prealabilă (deşi neexprimată) adeziune la ideea existenţei unei oarecare "entităţi mentale" situate între *semn* şi *obiect*. Dacă nu se acceptă existenţa unei astfel de entităţi, cum s-ar putea decide în mod rezonabil dacă o denumire este "corectă" sau "greşită" numai pe baza unei relaţii stereotipe între diferite "date senzoriale" ?

În dialogul *Cratylos*, Platon se ocupă pe larg de această chestiune. În cuprinsul dialogului se face referire la felul în care şi în ce măsură trebuie să fie cunoscută *esenţa* unui lucru atunci când, în legătură cu acesta, se foloseşte un nume. Aş vrea să subliniez că observaţiile de sub 1°–3° din secţiunea 3. au avut scopul de a atrage atenţia cititorului asupra faptului că punctul de vedere al lui Austin asupra acestui subiect conduce destul de clar la relaţiile dintre *a numi* şi *a cunoaşte*, adică la *conţinutul mental* al actului de numire. Foarte relevant pentru această idee a lui Austin mi se pare sfârşitul notei 2 de la p. 83[11] a articolului citat, şi anume : "A cunoaşte *ce este un lucru* [sublinierea autorului] înseamnă, în mare măsură, a cunoaşte care este numele şi care este numele corect al acestui lucru". Aş adăuga numai următoarea observaţie : formularea lui Austin *ce este un lucru* trebuie înţeleasă ca referindu-se la ceea ce aş numi *conţinutul mental* al numelui.

[11] V. nota 10 de mai sus.

Scanned with CamScanner

V. *Sens şi definiţie lexicografică**

1. Intenţionăm ca, prin cele ce urmează, să aducem unele clarificări cu privire la natura raportului dintre **sens** şi ceea ce numim "definiţie lexicografică" a sensului unui cuvânt, adică felul în care sensul cuvântului este specificat cu ajutorul dicţionarelor.

2. Lăsând, pentru simplificare, la o parte celelalte părţi de vorbire, se poate spune că numele (proprii şi/sau comune) împreună cu adjectivele au ca denotate (clase de) obiecte, înţelegând prin obiecte toate entităţile cu care este populat universul nostru. Un nume comun ca *masă* are ca denotat clasa tuturor obiectelor care au proprietatea de a fi 'masă' (unde prin 'masă' simbolizăm proprietăţile definitorii ale tuturor meselor), după cum se poate considera că *roşu* are ca denotat clasa tuturor obiectelor care au proprietatea 'roşu' (unde prin 'roşu' simbolizăm pe prima din cele şapte culori fundamentale ale spectrului).

Trebuie observat că raportul dintre un **semn** şi un anumit **denotat** are un caracter mai mult sau mai puţin regulat[1]. Aceasta este de fapt ideea pe care se bazează noţiunea de "comutare" şi de "funcţie–semn" din glossematică. Vom nota prin $\{\varphi_\alpha\}$ clasa tuturor acelor obiecte care au proprietatea " φ_α " şi prin x, y, z elementele care aparţin acestei clase (= obiectele). Prin D vom desemna

---

*Articol apărut în SCL, XXXI, 1980, nr. 5, p. 631–635.

[1] Spunem "mai mult sau mai puţin", fiindcă avem în vedere cazurile de folosire figurată a cuvintelor sau cazurile de "mutaţii" ale sensurilor.

Scanned with CamScanner

mulţimea tuturor claselor sau obiectelor despre care se vorbeşte într-un limbaj, L, iar prin S, clasa tuturor semnelor (nume şi adjective) ale limbajului L. Vom considera acum o funcţie, *f*, care are ca domeniu elementele din S, iar al cărei co-domeniu este D. Funcţia *f* trebuie înţeleasă ca un fel de "lege de corespondenţă" dintre elementele din S şi elementele din D ; argumentele funcţiei *f* sunt elemente din S, iar valorile ei sunt elemente din D. În aceste condiţii, dacă avem un $\alpha \in S$ şi $\{\varphi_\alpha\} \in D$ sau $\beta \in S$ şi $x \in D$ vom avea :

(1) $f(\alpha) = \{\varphi_\alpha\}$
(2) $f(\beta) = \{x\}$

Putem spune acum că *f* este o **funcţie–semn** şi că aceasta pune în corespondenţă fiecare semn al unui limbaj, L, cu un element (şi numai unul) din mulţimea indivizilor şi/sau a claselor incluse în domeniul D al discursului.

Denotatul semnului α este clasa $\{\varphi_\alpha\}$, iar **sensul** semnului α este proprietatea φ_α, pe baza căreia se defineşte clasa $\{\varphi_\alpha\}$ (clasa acelor *x* pentru care este adevărat $\varphi_\alpha x$).

Să presupunem acum că L este limba română : printre clasele lui D figurează şi clasa $\{\varphi_{masă}\}$ (= acele obiecte care au proprietatea 'masă'), iar printre semnele limbii române figurează şi numele comun *masă*. Vom avea deci :

(3) $f(masă) = \{\varphi_{masă}\}$.

Elementul din dreapta egalităţii reprezintă **denotatul** cuvântului *masă* (= valoarea funcţiei *f* pentru argumentul *masă*), iar 'masă' este **sensul** cuvântului *masă*.

3. Până la acest punct, lucrurile sunt simple şi destul de clare. Dificultăţile apar în momentul în care vrem să precizăm care anume este proprietatea pe baza căreia definim clasa $\{\varphi_{masă}\}$.

După cum se ştie, o clasă se poate defini fie prin enumerare, fie prin specificarea unei (unor) proprietăţi, P, astfel încât, pentru

Scanned with CamScanner

orice obiect (individ) x, dacă x are proprietatea P, atunci x aparţine clasei.

Pentru motive uşor de înţeles, o enumerare efectivă a obiectelor care fac parte din clasa acelora cărora li se aplică semnul *masă* este imposibil de făcut. Rămâne deci numai cea de-a doua cale : alegerea unei proprietăţi (sau a unui set de proprietăţi) care să ne permită să decidem pentru fiecare individ al domeniului dacă aparţine sau nu aparţine clasei.

Ceea ce numim "definiţie lexicografică" sau felul în care un cuvânt este glosat într-un dicţionar (să spunem, unilingv) nu este altceva decât o modalitate de a defini o clasă de obiecte (anume acelea cărora li se aplică semnul glosat) prin specificarea unor proprietăţi definitorii.

În cazul discutat mai sus, o definiţie ca "mobilă formată dintr-o placă dreptunghiulară, pătrată sau rotundă, sprijinită pe unul sau mai multe picioare şi pe care se mănâncă, se scrie etc." (DEX[2] s. v.) reprezintă de fapt un mod de a capta în cuvinte ale limbii române semnificaţia elementului $\varphi_{masă}$, despre care am spus că este **sensul** cuvântului *masă*. După cum se observă, acest element este considerat ca echivalent cu următoarele proprietăţi : 1. a fi *mobilă*, 2. a fi format dintr-o *placă rotundă* sau *dreptunghiulară*, 3. a fi *sprijinită* pe unul sau mai multe *picioare*, 4. a servi la *mâncare*, la *scris* etc.

Conform cu cele arătate în acest paragraf, ar trebui ca orice obiect care are toate cele patru proprietăţi specificate în definiţie să aparţină clasei $\{\varphi_{masă}\}$, deci clasei de obiecte cărora li se aplică semnul *masă* ; şi orice obiect care nu are toate cele 4 proprietăţi menţionate să nu fie membru al acestei clase.

În realitate, o definiţie ca cea citată mai sus nu permite o astfel de decizie. Să ne gândim, de exemplu, la un obiect care are

---

[2] *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei, Bucureşti, 1975.

Scanned with CamScanner

proprietăţile 1, 2, 3, dar nu are absolut nici o destinaţie (nu serveşte nici la mâncat, nici la scris, nici la altceva, ci există pur şi simplu într-o magazie de obiecte pe care nu le mai foloseşte nimeni). Aparţine acest obiect clasei în discuţie ? Sau : ce se întâmplă cu un obiect care are proprietăţile 1, 3, 4, dar este format dintr-o placă *pentagonală* ? Obiecţii de tipul "independent de faptul dacă obiectul X este sau nu este, a fost sau nu a fost folosit pentru *mâncare* sau pentru *scris*, el a fost **conceput** sau a fost **făcut cu intenţia** de a servi la acest lucru" nu pot fi luate în consideraţie : definiţia nu conţine ca trăsătură definitorie **intenţia** cu care a fost construit obiectul X, ci felul în care X **este** utilizat ("pe care se mănâncă, se scrie etc." trebuie înţeleasă ca fiind formulată la "prezentul etern").

Trebuie să precizăm că imposibilitatea de a decide, pe baza definiţiei citate, pentru orice obiect dacă aparţine sau nu clasei denotate de cuvântul *masă* nu se datorează vreunui eventual viciu de formulare a definiţiei.

Să presupunem că înlocuim elementul de sub 4 al definiţiei prin "**poate** servi la *mâncare,* la *scris* etc." (deci condiţia pe care un obiect urmează să o satisfacă nu este aceea de a servi **efectiv** la mâncare, la scris etc., ci numai de a da **posibilitatea** unei astfel de utilizări). Şi în acest caz, 4 lasă loc la un coeficient de nedeterminare : ce se întâmplă cu un obiect care satisface condiţiile 1, 2, 3, dar care, dintr-un defect de construcţie, prezintă un grad de instabilitate care împiedică folosirea obiectului respectiv la mâncare, la scris etc. ?

Observaţii de aceeaşi natură se pot face în legătură cu majoritatea definiţiilor lexicografice ale sensurilor. Generalizând, putem spune că, în cele mai multe din cazuri, o definiţie lexicografică **nu** poate servi la definirea propriu-zisă a unei clase–denotat. Aceasta se întâmplă din cauza faptului că definiţia lexicografică a unui cuvânt, α, nu **este** sensul cuvântului α, ci **aproximează** sensul, φ_α, al cuvântului α (unde, aşa cum am

Scanned with CamScanner

convenit mai sus, φ_α este, de fapt, proprietatea pe baza căreia clasa $\{\varphi_\alpha\}$ denotată de α poate fi definită).

Că o definiţie lexicografică este altceva decât sensul cuvântului definit, şi anume o **aproximare** a acestui sens, o dovedesc şi considerente de felul celor care urmează :

1° Acelaşi sens este susceptibil de definiţii diferite (în dicţionare diferite). De exemplu, sensul aceluiaşi cuvânt, *masă*, este definit de *Dicţionarul limbii române moderne*[3] (s.v.) după cum urmează : "Mobilă formată dintr-o placă dreptunghiulară, pătrată sau rotundă, sprijinită pe unul sau mai multe picioare" (se observă că din această definiţie lipseşte elementul referitor la "destinaţia" obiectului respectiv, prezentă în definiţia din DEX). Definiţia din DLR[4] (s. v.) este : "Mobilă, de obicei, de lemn, alcătuită dintr-o suprafaţă plană sprijinită pe unul sau pe mai multe picioare şi având diverse folosiri, mai ales pe aceea de mobilă pe care se serveşte mâncarea". Se observă că aici apare, în plus, caracteristica de a fi "de obicei din lemn" (deci definiţia devine, într-un anumit fel, mai restrictivă), iar caracteristica referitoare la "destinaţie" nu indică decât faptul că obiectul este o mobilă care se foloseşte **mai ales** pentru a se servi pe ea mâncarea ("mai ales" face ca acest element al definiţiei să aibă un caracter mai puţin restrictiv).

Este evident că nu se poate considera că definiţiile citate sunt, riguros vorbind, **sinonime** ; ele sunt numai **asemănătoare**, în sensul că exprimă **în mare** aceeaşi idee. Această "aceeaşi idee", pe care spunem că cele trei definiţii o exprimă "în mare" şi care nu este, strict vorbind, identică cu nici una dintre "ideile" conţinute de fiecare definiţie în parte, ar putea fi considerată **sensul** ($\varphi_{\text{masă}}$) pe care fiecare dintre cele trei definiţii îl **aproximează** într-un fel propriu.

---

[3] Editura Academiei, Bucureşti, 1958.

[4] *Dicţionarul limbii române*, Serie nouă, Editura Academiei, Bucureşti, 1965 şi urm.

Scanned with CamScanner

2° Ceea ce este dat observaţiei noastre directe atunci când este vorba despre funcţia–semn este corespondenţa destul de regulată dintre un semn şi un număr de obiecte sau clasa însăşi a acestor obiecte. Pentru a putea spune că semnului α îi corespunde cu regularitate o anumită clasă de obiecte şi nu alta, spunem că α corespunde obiectelor care au proprietatea φ_α. Această proprietate nu ne este *dată* direct observaţiei ; existenţa ei o presupunem în urma constatării că obiectele care sunt denotatul lui α au un număr de **caracteristici comune**. Aceste caracteristici comune observabile nu sunt, în mod necesar, şi definitorii. Altfel spus, o trăsătură comună (sau un set de astfel de trăsături) obiectelor denotate de α nu este numaidecât identic(ă) cu φ_α (= proprietatea definitorie).

Lexicograful nu face decât să **selecteze** una sau mai multe trăsături comune (eventual, le poate înregistra pe toate) obiectelor denotate de α, conferindu-i (conferindu-le), prin ipoteză, caracter **definitoriu**. Caracterul de **ipoteză** al acestei selecţii nu este însă explicit în formularea definiţiei. Că lucrurile stau aşa ne-o arată faptul că relaţia dintre un semn, α, şi o clasă de obiecte $\{\varphi_\alpha\}$ (relaţie identificabilă prin observaţie) rămâne constantă, independent de felul în care definiţia sensului lui α apare în dicţionare. Altfel spus, cuvântul *masă* poate fi pus în relaţie şi cu un obiect–masă care serveşte la scris, şi cu un obiect–masă dezafectat (care deci nu serveşte la nimic), şi cu un obiect–masă de lemn, şi cu unul de piatră, şi cu un obiect–masă de formă rotundă, şi cu unul de formă hexagonală etc., etc., independent de faptul dacă sensul lui *masă* este definit ca în DEX, ca în DLRM sau ca în DLR.

Admiţând că **sensul** poate fi aproximat printr-o definiţie lexicografică, dăm, *ipso facto*, sensului o interpretare **conceptuală** (glosa lexicografică nu este altceva decât specificarea conţinutului unui **concept**). Acest mod de a vedea se situează pe linia de gândire saussuriană şi fregeeană : sensul este ceva de natură **conceptuală**.

Scanned with CamScanner

Dat fiind că sensul (entitate conceptuală) mediază raportul dintre semn şi denotat, putem spune că avem a face cu o interpretare **semantică** a sensului (semantica priveşte semnele din punctul de vedere al relaţiei lor cu denotatele corespunzătoare).

Interpretarea sensului ca entitate conceptuală convine însă mai puţin unui punct de vedere **pragmatic** (care priveşte raportul dintre semn şi cei care folosesc sistemul de semne, adică vorbitorii). Într-adevăr, este greu de admis că orice vorbitor deţine realmente câte un concept propriu-zis alături de un semn. Că lucrurile stau aşa ne-o arată faptul că foarte puţini sunt vorbitorii capabili să explice în propria lor limbă în mod satisfăcător ce înţeleg printr-un cuvânt anumit din aceeaşi limbă. O dovadă în plus este faptul că nu întotdeauna şi nu orice vorbitor va recunoaşte un raport de sinonimie între un cuvânt şi definiţia lui lexicografică, chiar dacă respectivul vorbitor **cunoaşte** cuvântul definit.

Pentru vorbitor, semnul nu denotă un obiect sau o clasă prin intermediul unui **concept**, ci mai curând prin ceva ce se apropie de ceea ce I. Coteanu[5], în acord cu alţi cercetători[6], numeşte **imagine** (a semnificatului sau a obiectului), atunci când interpretează teoria saussuriană a semnului. Altfel spus, pentru vorbitor, obiectele x_1, x_2,... fac parte din clasa $\{\varphi_\alpha\}$ (denotatul unui semn, α) nu pentru că au proprietăţi definitorii identice, ci pentru că se subsumează unei anumite **imagini**.

Între **sensul–concept** şi **sensul–imagine** nu există o relaţie de incompatibilitate. **Conceptul** (corespunzător definiţiei lexicografice) şi **imaginea** reprezintă două interpretări pentru aceeaşi entitate teoretică, **sensul**, care nu se identifică cu nici una din ele şi pe care ambele îl **aproximează** numai : prima reprezintă o aproximare convenabilă teoriei **semantice** a semnului, cea de-a doua reprezintă o aproximare convenabilă teoriei **pragmatice** a semnului.

---

[5] I. Coteanu, Angela Bidu–Vrânceanu, *Limba română contemporană*, vol. II, Bucureşti, 1975, p. 32–38.

[6] Cf., de ex., A. Rosetti, *Le mot. Esquisse d'une théorie générale*, Copenhague–Bucureşti, 1943, p.30–31; vezi şi trimiterile bibliografice de aici.

Scanned with CamScanner

VI. *Adevăr analitic şi definiţie lexicografică**

1. Ideea filosofică de "adevăr analitic"a fost exploatată mai întâi în logică (în teoria semantică a limbajelor logice), pentru ca, o dată cu aparatul conceptual al logicii, să pătrundă în cursul ultimelor două decenii şi în lingvistică.

Cu altă ocazie, am încercat să arăt că ideea de "adevăr analitic" poate capta o serie de aspecte ale limbajului natural tratate în mod, cred, mai puţin exact în termeni de "corectitudine semantică" : ceea ce este calificat în mod uzual drept "semantic incorect" este în fond *analitic fals*[1].

Ceea ce încerc acum este să arăt că ideea de "adevăr analitic" are, în fond, o **bază lingvistică** sau, mai exact, că ideea de "adevăr analitic" ne este *dată prin limbaj*.

2. Întrucât teoria adevărului analitic apare într-una din formele cele mai elaborate la Kant[2], voi începe prin câteva citate semnificative :

"În toate judecăţile în care se gândeşte raportul unui subiect cu un predicat [...] acest raport e posibil în două feluri. Sau predicatul B aparţine subiectului A ca ceva ce e cuprins (în mod ascuns) în acest concept ; sau B se găseşte cu totul în afară de

---

*Articol apărut în "Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi" (Serie nouă), Secţiunea III, e. Lingvistică, XXVIII/XXIX, 1982/1983, p. 183–186.

[1] Vezi E. Vasiliu, *Analyticity and Selection Restrictions*, RRL., XXII, 1967, nr. 3, p. 271–274.

[2] Kant, *Critica*....

Scanned with CamScanner

conceptul A, deşi se găseşte cu el în legătură. În cazul dintâi judecata o numesc analitică, în celălalt, sintetică. Judecăţile analitice (cele afirmative) sunt deci acelea în care legătura predicatului cu subiectul se gândeşte prin identitate, acelea însă în care această legătură se gândeşte fără identitate să se cheme judecăţi sintetice. Cele dintâi le-am putea numi şi judecăţi explicative, celelalte, extensive, deoarece acelea nu adaugă prin predicat nimic la conceptul subiectului, ci îl despică numai prin destrămare în conceptele sale parţiale, care erau acuma gândite în el (deşi în mod confuz), pe când cele din urmă adaugă la conceptul subiectului un predicat care nu era deloc gândit în el şi nu putea fi scos prin nici o destrămare a lui, d. e. când zic : *toate corpurile sunt întinse*, aceasta e o judecată analitică. Căci eu n-am voie să ies peste conceptul ce-l leg de cuvântul *corp*, pentru a găsi unită cu el întinderea, ci numai să destram acel concept, adică să-mi devin conştiu de varietatea ce o gândesc totdeauna în el pentru a întâlni în el acest predicat ; aceasta este deci o judecată analitică. Dimpotrivă, dacă zic : *toate corpurile sunt grele,* atunci predicatul este cu totul altceva decât ceea ce gândesc în general în simplul concept al unui corp. Adăugarea unui atare predicat dă deci o judecată sintetică"[3] [s.n. E.V.].

Privitor la *adevărul* propoziţiilor analitice : "Ar fi absurd de a întemeia o judecată analitică pe experienţă, deoarece eu n-am voie să ies deloc din conceptul meu, pentru a formula judecata, şi deci n-am nevoie pentru aceasta de o mărturie a experienţei. Că un corp e întins este o propoziţie care *e certă a priori* [s.n. E.V.] şi nu o judecată de experienţă"[4].

Reţinem deci că :

1° O judecată analitică este o judecată în care prin predicaţie se atribuie conceptului–subiect una dintre notele sale *definitorii*.

---

[3] Kant, *Critica...*, p. 44–45.

[4] Id., *ib.*, p.45–46.

Scanned with CamScanner

2° O judecată analitică nu poate fi, în condiţiile de sub 1°, decât *adevărată*.

3° Adevărul unei judecăţi analitice nu rezultă deci din experienţă sau "din fapte", ci din analiza conceptelor, în speţă, a conceptului–subiect.

3. Voi încerca, mai departe, să degajez relevanţa *lingvistică* a acestor idei.

Ar fi suficient să spun pentru aceasta că, în măsura în care ideea de *judecată analitică* nu se poate defini fără a recurge la analiza *conceptelor* şi în măsura în care conceptele sunt legate de *cuvinte*, problema analiticităţii este cel puţin şi o problemă de limbă.

Există însă şi motive mai adânci, care arată că problema analiticităţii este **pusă** de limbaj.

Acest lucru apare, cred, destul de clar dacă vrem să răspundem la următoarea întrebare : de unde *ştim* (= luăm cunoştinţă de faptul) că, pentru a relua exemplul lui Kant, *întindere* sau *întins* se găseşte *în* conceptul de *corp*, ca "notă" – adăugăm noi –, şi că *greu* nu se găseşte ca "notă" în acelaşi concept. Sau : de unde ştim (= luăm cunoştinţă de faptul) că *animal* se găseşte în conceptul de *câine*, pe când *negru* nu se găseşte. Altfel formulat : ce ne permite să spunem că prin "destrămarea" conceptului *corp* "apare", printre altele, conceptul *întins*, şi "nu apare" conceptul *greu* sau că prin "destrămarea" conceptului *câine* "apare" conceptul *animal*, şi nu conceptul *negru* ?[5].

---

[5] G. Ivănescu, (*Gramatica şi logica. I. Structura gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, AUT, Seria ştiinţe filologice, I, 1963, p. 264) consideră că o judecată exprimă "includerea sau excluderea unei note din conţinutul noţiunii [exprimate de subiect, n.m. E.V.], notă care devine astfel predicatul propoziţiei şi al judecăţii". Se poate observa că, într-un anumit sens, acest mod de a înţelege raportul subiect–predicat este înrudit cu ideea kantiană de analiticitate, căci "nota", care devine predicat în concepţia lui G. Ivănescu, în cazul judecăţilor analitice rezultă din "despicarea" în sens kantian a conceptului numit de subiect.

Scanned with CamScanner

Un prim răspuns ar fi acela că *întindere* şi *animal* sunt note **definitorii** pentru conceptele de *corp* şi, respectiv *câine*, pe când conceptul de *greu* şi *negru* nu sunt.

Răspunsul, deşi corect, nu este satisfăcător, deoarece, mai departe, ne putem pune întrebarea : care sunt notele **definitorii** ale unui concept şi care nu sunt ? Sau : de unde ştim că *întins* este o notă definitorie pentru un corp, şi *greu* nu este ? De unde ştim că *animal* este notă definitorie pentru *câine*, şi *negru* nu este ?

4. Pentru a evita o soluţie convenţionalistă spunând că este definitoriu ceea ce *decidem prin convenţie* că este definitoriu (punct de vedere care nu concordă, de altfel, nici cu punctul de vedere kantian, care este apriorist), trebuie să admitem că singurul mijloc de a separa trăsăturile definitorii ale unui concept de cele nedefinitorii este observarea uzului lingvistic.

Vom începe cu un exemplu mai concret decât cel discutat de Kant : cu *animal* putem numi o serie întreagă de obiecte, printre care şi pe acelea pe care le putem numi şi cu cuvântul *câine* ; cu *câine* putem numi o serie întreagă de obiecte care *toate* pot fi numite şi cu cuvântul *animal* ; deci : tot ce putem numi cu *câine* putem numi şi cu *animal*, dar nu tot ce putem numi cu *animal* numim şi cu *câine*.

Dacă luăm în considerare mulţimea de obiecte numite *câine*, C, şi mulţimea de obiecte numite *animal*, A, trebuie să spunem că între cele două mulţimi se stabileşte o relaţie de incluziune : $C \subset A$. Dacă vom defini, mai departe, mulţimea C prin proprietatea *c* (= orice obiect care are proprietatea *c* aparţine mulţimii C şi mulţimea A prin proprietatea *a* (= orice obiect care are proprietatea *a* aparţine mulţimii A), va trebui să spunem că orice obiect care are proprietatea *c* (de "a fi câine") are şi proprietatea *a* (de "a fi animal").

Pe de altă parte, dacă *negru* se poate folosi în raport cu un număr de obiecte printre care şi obiecte–câine, *câine* se poate folosi în legătură cu obiecte care "sunt negre", dar nu **numai** în

Scanned with CamScanner

raport cu astfel de obiecte (aşa cum se foloseşte **numai** în raport cu obiecte care pot fi numite prin *animal*). Dacă notăm prin N clasa obiectelor caracterizate prin proprietatea denumită prin *negru* şi prin *n* proprietatea caracteristică a clasei, obţinem : nu toate obiectele clasei C aparţin clasei N, deci $C \not\subset N$; sau : nu orice obiect care are proprietatea *c* are şi proprietatea *n*. Aşadar *n* **nu face parte** din proprietatea *c* (aşa cum face parte *a*)

Proprietăţile menţionate în formulările de mai sus sunt, în fond, *conceptele* în sens kantian sau concepte, pur şi simplu.

Faptul obiectiv care ne permite să vorbim despre o relaţie specială între conceptul *c* (= câine) şi conceptul *a* (= animal) este faptul de uz al cuvintelor care "vehiculează" cele două concepte. În mod paralel, faptul obiectiv care ne împiedică să stabilim o relaţie asemănătoare între *c* şi *n* (= negru) este tot un fapt de uz al cuvintelor *câine* şi *negru*.

5. Uzul unui cuvânt se poate descrie (incomplet) fie prin observaţie directă : observ care sunt obiectele numite *câine*, fie prin definiţie lexicografică. O definiţie lexicografică, aşa cum am încercat să arătăm cu alte ocazii[6], nu face decât să *aproximeze uzul* cuvântului definit : prin definiţie se arată care sunt obiectele care pot fi numite cu cuvântul respectiv.

Conform cu DEX (s.v.), *câine* se foloseşte în legătură cu orice "animal mamifer carnivor domesticit, folosit pentru pază, vânătoare etc.".

Dar orice definiţie este, la rândul ei, alcătuită din *cuvinte*, care, la rândul lor, numesc mulţimi de obiecte. Prin urmare, conform definiţiei citate, *câine* numeşte obiecte din mulţimea numită prin *animal*. Prin definiţia dată se exprimă, în acelaşi timp, relaţia dintre conceptul "câine" şi conceptul "animal".

Se observă că definiţia reflectă, aşa cum era de aşteptat, de altfel, atât relaţia dintre mulţimile de obiecte numite de *câine* şi

[6] Vezi E. Vasiliu, *Sens şi definiţie lexicografică*, Anexa V.

Scanned with CamScanner

animal, precum şi relaţia "specială" dintre conceptul vehiculat de *câine* şi cel vehiculat de *animal*.

Orice definiţie stabileşte *genul* cuvântului de definit, precum şi *notele* lui specifice şi, prin aceasta, mulţimile de obiecte cu care mulţimea denumită prin cuvântul de definit intră în relaţie.

Prin urmare, conceptele de "animal", "carnivor", "domesticit" etc. **fac parte** din conceptul de "câine" sau sunt nume ale unor mulţimi de obiecte din care face parte mulţimea de obiecte numită de cuvântul *câine*.

Facem observaţia că structura unei definiţii este *determinată de uzul lingvistic*. În definiţia citată n-ar putea figura, de ex., cuvântul *negru*, corespunzător conceptului "negru" (deci ar fi improprie o definiţie de forma : "animal carnivor de culoare neagră etc., etc."), fără riscul de a da o descriere incorectă a uzului, căci *câine* nu se foloseşte numai în legătură cu animalele carnivore etc., etc. *care sunt negre*, ci în legătură cu *orice* animal carnivor etc., etc., *indiferent de culoare*.

Observaţiile de mai sus ne permit să spunem că definiţia lexicografică, în măsura în care reflectă uzul, pune în evidenţă relaţia analitică dintre conceptul corespunzător cuvântului definit şi conceptele corespunzătoare cuvintelor din definiţie. În cazul particular, dintre conceptul "câine" şi conceptele "animal", "carnivor", "domesticit" etc., etc.

În consecinţă, propoziţii de tipul :

Câinele este un animal
Câinele este carnivor
Câinele este domesticit

sunt propoziţii care exprimă *judecăţi analitice*.

6. În măsura în care definiţia lexicografică specifică uzul cuvintelor, este clar că această definiţie va reflecta, prin intermediul uzului, şi *sistemul de cunoştinţe al unei comunităţi culturale*.

În măsura în care cuvântul *peşte* va fi utilizat în legătură cu

Scanned with CamScanner

orice vietate care trăieşte în apă, va trebui să spunem că, pentru comunitatea lingvistică în care *peşte* se foloseşte în acest fel, conceptul "peşte" este un element, o "notă" a conceptului corespunzător cuvintelor *rac, balenă, scoică*[7] etc. În mod paralel, o definiţie *lexicografică* va trebui să reflecte acest uz, introducând printre elementele definitorii ale unui cuvânt ca, de ex., *scoică* noţiunea de "peşte".

Apare aici în mod clar deosebirea dintre semantica limbajului uzual şi semantica limbajului ştiinţific.

Pentru un limbaj, L_i, în care *peşte* este folosit în legătură cu "ştiuca", "balena", "scoica" şi "racul", definiţia va trebui să aibă forma "*scoică*..., **peşte** care...". În aceste condiţii, *peşte* face parte din conceptul *scoică*, iar propoziţia

Orice scoică este un peşte

va fi *analitică*.

Pentru limbajul ştiinţei (care poate fi o modificare a lui L_i, să spunem L_i*), cuvântul *peşte*, evident, nu va figura în definiţia termenului *scoică*.

Uzul "popular" al limbajului bănuim că nu pune în evidenţă o relaţie analitică între *corp* şi *întins* şi o alta, ne-analitică, între *corp* şi *greu*. Distincţia ţine de limbajul ştiinţei[8].

---

[7] Acest aspect a fost relevat de unii cercetători ; cf. de ex. F. de Tollenaere, *Lexicographie alphabétique ou idéologique*, "Cahiers de lexicologie", 2, 1960, p. 19–29.

[8] În treacăt fie spus, opoziţia dintre "definiţia cuvântului" şi "definiţia obiectului", despre care vorbesc unii cercetători lexicografi, se reduce, în fond, la distincţia dintre definiţia cuvântului X în L_i (= limbajul uzual) şi definiţia aceluiaşi cuvânt într-un limbaj modificat printr-o convenţie explicită, L_i* (= limbajul ştiinţei) ; în ambele cazuri avem a face însă cu definiţii *ale obiectelor*, mai exact, cu specificarea aproximativă a clasei de obiecte în legătură cu care se foloseşte cuvântul X.

Asupra distincţiei dintre semantica limbajului ştiinţei şi semantica limbajului natural, vezi F. de Tollenaere, *op. cit.* ; A. Rey, *A propos de la définition lexicographique*, "Cahiers de lexicologie", 6, 1, 1965, p. 67–80.

Scanned with CamScanner

7. În cele arătate, am pornit de la definiţia filosofică a analiticităţii şi am ajuns la problema definiţiei lexicografice. Aceasta nu este de natură să ne surprindă dacă acceptăm că ideea relaţiei *analitice* dintre concepte nu poate apărea observaţiei noastre decât *într-un limbaj determinat* sau, aşa cum am încercat să arăt, ca *fapt de uz al cuvintelor*. În măsura în care orice glosă reflectă, mai bine sau mai rău, acest uz, orice definiţie lexicografică exprimă un *raport analitic* între sensul (= concept) cuvântului definit şi sensurile (= concepte) pe care le au cuvintele incluse în definiţie.

Profesorul G. Ivănescu a atras atenţia asupra necesităţii de a analiza limba din punct de vedere logic[9]. Cele discutate mai sus se situează pe această linie de gândire a profesorului căruia îi aduc aici modestul meu omagiu. În plus, aş vrea să subliniez că cele arătate aici mai sus pun în lumină şi un alt aspect al raportului lingvistică–logică, anume necesitatea de a examina anumite concepte logice din punct de vedere lingvistic. Căci ceea ce am arătat în rândurile de mai sus a fost faptul că relaţia analitică dintre concepte ne este dată *prin limbaj* şi nu o putem separa de un *limbaj determinat* şi că nu poate fi concepută decât ca *relaţie între sensuri*. De aceea relaţia analitică dintre concepte nu poate fi ignorată de cel care se ocupă de semantica limbajului natural.

În urma celor arătate, problema filosofică ar fi următoarea : relaţia analitică între două concepte determină un anumit uz lingvistic al cuvintelor care denumesc aceste concepte sau uzul lingvistic "creează analiticitate" ?

---

[9] Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 266.

Scanned with CamScanner

VII. *Nume şi eidos : de la Cratylos la F. de Saussure**

1. Am încercat cu altă ocazie[1] să relevăm o serie de puncte comune între teza *anticonvenţionalistă* dezvoltată de Platon în *Cratylos* şi teza *convenţionalistă* (= arbitrarul semnului) dezvoltată de Saussure în *Cours de linguistique générale*. Am discutat, în această ordine de idei, în primul rând aspectele pe care le-am putea numi sociologice şi psihologice ale problemei. Ne propunem ca, în cele ce urmează, să ne referim în mod exclusiv la modul în care relaţia *semn–obiect* este văzută, ca să spunem aşa, "în ea însăşi" în cele două texte menţionate[2].

2. S-a observat[3] cu deplină justificare că, în *Cratylos*, atunci când se discută despre caracterul convenţional (*arbitrar*, în terminologia saussuriană) sau natural (*motivat*, în aceeaşi terminologie) al numelui, nu se are în vedere în mod exclusiv relaţia *nume–obiect*, ci se introduce şi un al treilea element, ceea ce am numi *ideea cuvântului*[4] (ὀνόματος εἶδος, *Crat.*, 390 a

---

*Articol apărut în "Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi" (Serie nouă), Secţiunea III, e Lingvistică, XXXIII, 1987, p. 1–7.

[1] Vezi Emanuel Vasiliu, *From Cratylos to Saussure and Backwards*, în RRL, XXXI, 1986, nr. 6, p. 491–502.

[2] În cele ce urmează referirile se fac la Platon, *Œuvres complètes*, tome V, 2e partie, *Cratyle*, texte établi et traduit par Louis Méridier, Paris, Les Belles Lettres, 1931 : *Crat.* şi la F. de Saussure, *Cours*...

[3] Josef Derbolav, *Platons Sprachphilosophie im Kratylos und in den späteren Schriften*, Darmstadt, 1972, [Wissenschaftliche Buchgeselschaft], p. 80–99.

[4] Derbolav, *op. cit.*, p. 84–87, pass. : *Worteidos*.

Scanned with CamScanner

4–5). Această *idee* are rolul de a "media" oarecum între *nume* şi obiect[5].

Citatele relevante pentru întreaga teorie privitoare la *ideea cuvântului* pot fi găsite în Derbolav, *op. cit.*, p. 80–83. Ne limităm aici doar la următoarele precizări :

1° *Ideea cuvântului* este aceea care – imprimată în silabe – face ca acesta să fie (sau să nu fie) "cel cerut" de către obiectul numit (ἕως ἂν τὸ τοῦ ὀνόματος ετδος ἀποδιδῷ τὸ προσῆχον ἑκάστω ἐν ὁποιαισοῦν αυλλαβαῖς, οὐδὲν χείρω νομθέτμν εἶναι τὸν ἐνθάδε ἢ τὸν ὁπουοῦν ἄλοθι, *Crat.*, 390 a 5–8).

2° Forma fonică a numelui este, într-o anumită măsură, independentă de *eidos*. În sprijinul acestui punct de vedere vine afirmaţia lui Platon că onomaturgul, atunci când stabileşte un nume, este ţinut să imprime "ideea cuvântului" în silabe, *oricare ar fi natura acestora* (*Crat.*, 390 a 6–7).

Nu ni se pare lipsit de interes – în această ordine de idei – să atragem atenţia asupra următorului aspect : operaţia pe care onomaturgul o face fixând numele obiectelor este asemănătoare cu aceea a unui fierar : acesta nu foloseşte *acelaşi fier* ori de câte ori fabrică cu un anumit scop un anumit instrument ; cu toate acestea atâta timp cât îi dă aceeaşi formă, anume cea cerută de natura instrumentului, instrumentul realizat este bun. În mod analog, deşi nu fiecare onomaturg operează cu aceleaşi sunete şi silabe, oricare onomaturg trebuie să ştie să imprime în sunete şi silabe numele apropriat fiecărui obiect denumit, având în permanenţă ochii fixaţi asupra a ceea ce este numele în sine (*Crat.*, 389 d 5–390 a 3).

3° *Numele* (ὄνομα) nu trebuie înţeles, în acord cu teoria dezvoltată în *Cratylos*, numai ca *fonie* (sunete şi silabe), ci ca *fonie şi eidos* (= "ideea cuvântului").

---

[5] Acest *eidos* al numelui ar avea deci rolul pe care îl are "intensiunea" din terminologia semantică actuală.

Scanned with CamScanner

3. După cum a observat Genette[6], la baza *etimologiilor* discutate în *Cratylos* se află, de fapt, o tratare *eponimică* a numelor, adică o interpretare a numelor (comune şi/sau proprii) ca *supranume*. În felul acesta, după cum observă Genette, "etimologiile" din *Cratylos* trebuie luate ca o încercare de a găsi o *motivare* (în sens saussurian) a raportului dintre *fonie* şi *lucru*. De ex., numele *Dionysos* denumeşte pe "zeul vinului" întrucât analiza "etimologică" arată că sensul numelui este "cel care dă vin"[7]. Un procedeu asemănător se aplică şi numelor comune. Citäm, pentru a clarifica mecanismul tratării eponimice, din Genette : "je trouve [...] que sôma, qui désire le corps, veut dire «signe» et «tombeau» ; et puisque le corps est à la fois le signe et le tombeau de l'âme, je conclus que ce nom de *sôma* est juste et bien trouvé pour le désigner, comme *Dionysos* pour désigner le dieu du vin"[8].

Urmând această linie de gândire, nu ni se pare deloc riscant să considerăm că în fond etimologiile din *Cratylos* nu sunt decât modalităţi de indicare a sensului unor cuvinte printr-un fel de *traducere* a lor cu ajutorul unor alte cuvinte, asemănătoare ca fonie şi sens cu primele.

Este acum momentul să ne întrebăm : nu este cazul să facem o legătură între această "explicare" a sensului (Sinn) şi *eidosul* numelor ? Altfel spus, nu cumva aceste etimologii ar putea fi interpretate ca modalităţi prin care ni se spune care este *eidosul* fiecăruia dintre cuvintele supuse analizei etimologice ? Suntem înclinaţi să răspundem afirmativ la această întrebare, cu atât mai mult cu cât un astfel de răspuns nu vine în contradicţie cu întreaga construcţie a dialogului.

4. Unul dintre argumentele principale pe care Platon le aduce împotriva tezei convenţionaliste (susţinute în *Cratylos* de

---

[6] Gérard Genette, *Mimologiques, Voyage en Cratylie*, Paris, Editions du Seuil, 1976, p. 22–28.

[7] Id., *ib.*, p. 23.

[8] Id., *ib.*, p. 24.

Scanned with CamScanner

Hermogenes) este, în linii mari, următorul[9]. Numele obiectelor nu pot fi schimbate (aşa cum pretind adepţii tezei convenţionaliste, deci şi Hermogenes) întrucât actul atribuirii de nume nu poate fi făcut decât de o *persoană competentă*, care să ştie să descopere "numele just" al fiecărui obiect. În aceste condiţii, "dreapta numire" nu poate fi la îndemâna oricui. În actul numirii, onomaturgul trebuie să realizeze potrivirea dintre *eidosul* (pe care îl imprimă în sunete şi silabe) numelui şi obiect (vezi şi citatul de sub **2.** 1°).

Prin urmare, numele "cel drept" nu poate fi legat de obiect prin simplă convenţie, ci numai în conformitate cu "ideea" (*eidos*) imprimată în fonie. Criteriul "dreptei numiri" este deci această adecvare a "ideii" exprimate prin nume la obiectul numit.

5. Dacă încercăm să raportăm teoria lui F. de Saussure a semnului lingvistic la ideile dezvoltate în *Cratylos* trebuie să facem următoarele observaţii.

1° Între cele două teorii există un punct esenţial de convergenţă. *Semnul* pentru F. de Saussure nu este numai *fonie* (sau "imagine acustică"), ci *fonie* şi *concept* : "Nous appelons *signe* [subl. aut.] la *combinaison du concept et de l'image acoustique*" [subl. noastră, E.V.][10] şi, mai departe : "Nous proposons de conserver le mot *signe* [subl. aut.] pour désigner le total et de remplacer *concept* et *image acoustique* [subl. aut.] respectivement par *signifié* et *signifiant* [subl. aut.]"[11]. După cum am văzut sub **2.** 3°, pentru Platon *numele* (dat obiectelor) nu este numai *fonie* ("imaginea acustică" la de Saussure), ci şi *idee–eidos* ("concept" la de Saussure). Ceea ce numim "binarismul" semnului din concepţia lui de Saussure[12] poate fi regăsit deci în modalitatea platonică de înţelegere a numelui ca fonie şi eidos.

---

[9] Vasiliu, *op. cit.*

[10] *Cours...*, p. 99.

[11] *Cours...*, p. 99.

[12] Emanuel Vasiliu, *Încercare critică asupra teoriei "binariste" a semnului lingvistic*, în LR XXXV, 1986, nr. 2, p. 79–88.

Scanned with CamScanner

2° Un al doilea element de convergenţă asupra căruia vrem să insistăm este următorul.

Am căutat să punem în evidenţă în paragraful 4. relaţia care există între concepţia numelui ca *fonie* şi *eidos* şi anticonvenţionalismul lui Platon : atâta timp cât numele nu este numai fonie, ci şi *eidos*, unui anumit obiect nu-i poate conveni orice nume, ci numai acel nume în ale cărui "litere şi silabe" este imprimat (de către onomaturg) un anumit *eidos*, anume acela care exprimă (în mod potrivit) natura obiectului. Tot astfel, dacă prin *semn* înţelegem ceea ce înţelege de Saussure, anume *imagine acustică* (= fonie) şi *concept*, raportul dintre semn şi obiectul căruia acesta i se aplică nu poate fi nici el convenţional (= *"arbitrar"* în terminologia saussuriană) : *semnul* nu poate fi aplicat decât acelor obiecte care "cad sub conceptul" semnului respectiv şi *numai* acelor obiecte[13]. Este locul să facem aici o precizare esenţială pentru discuţia noastră asupra naturii semnului lingvistic. Vorbind despre caracterul arbitrar (= convenţional) al semnului lingvistic, F. de Saussure nu se referă niciodată la raportul dintre *semn* ("signifiant", "signifié", adică *fonie* şi *concept*) şi *obiect*. Pentru de Saussure, arbitrar este exclusiv raportul dintre "imaginea acustică" (*signifiant*) şi concept (*signifié*). "Le lien unissant le signifiant au signifié est arbitraire, ou encore, puisque nous entendons par signe le total résultant de l'association d'un signifiant à un signifié, nous pouvons dire plus simplement : *le signe linguistique est arbitraire* [subl. aut.].

Ainsi l'idée de «soeur» n'est liée par aucun rapport intérieur avec la suite de sons *s-ö-r* qui lui sert de signifiant ; il pourrait être aussi bien représentée par n'importe quelle autre : à preuve les différences entre les langues et l'existence même des langues différentes : le signifié «boeuf» a pour signifiant *b-ö-f* d'un côté de

---

[13] În terminologia semantică actuală se vorbeşte despre faptul că *"intensiunea* determină *extensiunea"*.

Scanned with CamScanner

la frontiére, et *o-k-s (Ochs)* de l'autre"[14]. Sau : "...par rapport à l'idée qu'il représente, le signifiant apparaît comme librement choisi"[15].

De altfel, de Saussure face în mod explicit şi următoarea precizare : "Le signe linguistique unit non une chose et un nom, mais un concept et une image acoustique"[16].

În urma acestor precizări, trebuie să admitem că principiul saussurian al caracterului *arbitrar* al semnului nu se opune anticonvenţionalismului lui Platon (din *Cratylos*) : spunând că numele nu se atribuie lucrurilor prin convenţie (= numele nu este "arbitrar" în raport cu lucrul căruia i se atribuie), Platon are în vedere raportul dintre *nume* (adică fonie şi eidos) şi *obiect* ; spunând că semnul (= fonia şi conceptul) este *arbitrar* (convenţional), de Saussure are în vedere exclusiv raportul dintre imaginea acustică(fonie) şi concept (eidos). Anticonvenţionalismul lui Platon se referă deci la altceva decât convenţionalismul lui de Saussure. Mai mult : dat fiind că în *Cours...* nu se face nici o referire la raportul semn–obiect atunci când se vorbeşte despre "arbitrarul semnului", suntem liberi să facem în mod logic presupunerea (pe care am avansat-o la începutul consideraţiilor noastre de sub 2°) că semnul binar (fonie+concept) nu poate fi convenţional în raport cu obiectul.

3° În ce priveşte raportul arbitrar dintre *fonie* ("imaginea acustică") şi concept, trebuie să observăm că nici în această privinţă punctul de vedere al lui F. de Saussure nu se opune punctului de vedere pe care Platon îl exprimă în *Cratylos*.

În paragraful 2., sub 2°, am atras atenţia asupra relativei interdependenţe dintre *fonie* şi *eidos* care rezultă din câteva pasaje din *Cratylos*. După cum remarcă Derbolav[17], acest raport de

---

[14] *Cours...*, p. 100.
[15] *Ib.*, p. 104.
[16] *Ib.*, p. 98.
[17] Derbolav, *op. cit.*, p. 87.

Scanned with CamScanner

relativă interdependenţă este o idee care, prin dezvoltări ulterioare, a ajuns să constituie o explicaţie a "pluralismului cuvintelor" (germ. *Wortpluralismus*), inclusiv a sinonimiei şi a pluralităţii limbilor. Într-adevăr, faptul că acelaşi concept "Ochs" se exprimă atât prin fonia *b-ö-f*, cât şi prin fonia *o-k-s* devine explicabil în termeni cratylişti prin faptul că onomaturgul a imprimat acelaşi eidos "Ochs" în silabe diferite : *b-ö-f* şi *o-k-s* ; faptul că *b-ö-f* şi *o-k-s* pot fi atribuite aceloraşi obiecte este explicabil – tot în termeni cratylişti – prin aceea că în cele două fonii a fost imprimat (de către onomaturgi diferiţi ?) acelaşi *eidos*, "Ochs".

Se poate observa cu uşurinţă cum, urmând cursul de gândire al lui Platon ajungem fără dificultate şi în mod firesc exact la procedeul saussurian de demonstrare a caracterului arbitrar (convenţional) al raportului fonie–eidos (la de Saussure : "imagine acustică–concept"). Aceste consideraţii par a conduce către concluzia că în *Cratylos* găsim sugerată ideea relaţiei convenţionale dintre concept şi fonie dezvoltată, după secole, în mod sistematic, de către de Saussure.

6. Înainte de a încheia, considerăm util să ne oprim asupra unei chestiuni conexe, dar care, credem, este de natură să precizeze unele dintre ideile pe care le-am dezvoltat în rândurile precedente. Punctul de vedere pe care l-am susţinut aici mai sus (cf. **5**) cu privire la *Cours...* pare a nu fi compatibil cu observaţiile critice pe care Émile Benveniste le face cu privire la teoria saussuriană a semnului[18].

Prima observaţie a lui Benveniste în această ordine de idei este că, în ciuda faptului că semnul este considerat *arbitrar* numai în ce priveşte raportul *fonie–concept*, de Saussure mai introduce în discuţie şi raportul dintre *fonie* şi *obiect*.

"... Saussure prend le signe linguistique comme constitué par un signifiant et un signifié. Or, [...] il entend par «signifié» le

[18] Emile Benveniste, *Problèmes...*, p. 49–55.

Scanned with CamScanner

concept [subl. aut.] [...] Mais il assure, aussitôt après, que la nature du signe est arbitraire parce que il n'a avec le signifié «aucune attache naturelle dans la réalité». Il est clair que le raisonnement est faussé par le recours inconscient et subreptice à un troisième terme, qui n'était pas compris dans la définition initiale. Ce troisième terme est la chose même, la réalité"[19].

A doua observaţie a lui Benveniste derivă din prima şi este că numai relaţia fonie–obiect este arbitrară :

"Or c'est seulement si l'on pense à l'animal «boeuf» dans sa particularité concrète [...] que l'on est fondé à juger «arbitraire» la relation entre *böf* d'une part, *oks* de l'autre, à une même réalité"[20].

Sau : "Ce qui est arbitraire c'est que tel signe et non tel autre soit appliqué à un tel élément de la réalité et non à un tel autre. En ce sens et en ce sens seulement, il est permis de parler de contingence"[21].

În sfârşit, a treia observaţie este că relaţia fonie–concept nu este arbitrară, ci necesară ; un concept există în conştiinţă numai în măsura în care este exprimat printr-o fonie (determinată) după cum o anumită fonie există în conştiinţă numai în măsura în care este expresia unui concept.

"Entre le signifiant et le signifié le lien n'est pas arbitraire ; au contraire il est *nécessaire* [subl. aut.]. Le concept («signifié») «boeuf» est forcément identique dans ma conscience à l'ensemble phonique («signifiant») *böf*. Comment en serait-il autrement ? Ensemble les deux ont été imprimés dans mon esprit : ensemble ils s'évoquent en toute circonstance. Il y a entre eux symbiose si étroite que le concept «boeuf» est comme l'âme de l'image acoustique *böf*. L'esprit ne contient pas de formes vides, de concepts innommés"[22].

---

[19] Id., *ib.*, p. 50.
[20] Id., *ib.*, p. 50.
[21] Id., *ib.*, p. 52.
[22] Id., *ib.*, p. 51.

Scanned with CamScanner

În această ordine de idei, Benveniste mai adaugă: "Arbitraire, oui, mais seulement sous le regard impassible de Sirius ou pour celui qui se borne à constater *du dehors* [subl. noastră, E.V.] la liaison établie entre une réalité objective et un comportement humain et se condamne ainsi à n'y voir que contingence. Certes, par rapport à une même réalité, toutes les dénominations ont égale valeur; qu'elles existent est donc la preuve qu'aucune d'elles ne peut prétendre à l'absolu de la dénomination en soi"[23]. Analizăm pe rând cele trei observații critice formulate de Benveniste.

În ce privește obiecția că de Saussure ar introduce în definiția semnului și ideea de "obiect real", observăm că pasajul citat de Benveniste nu justifică în nici un fel o astfel de critică. Într-adevăr, în pasajul la care ne referim se spune: "vrem să spunem că acesta [= semnificantul, n.n., E.V.] este *nemotivat* adică arbitrar în raport cu semnificația [= fr. signifié, n.n., E.V.], față de care nu are nici o legătură naturală în realitate"[24]. Este deci vorba în mod neechivoc de relația *semnificant/semnificație*, fără nici o deviere de la sensul acordat acestor doi termeni la p. 99 (semnificație = concept; semnificant = imagine acustică). Termenul de *realitate* (fr. réalité) se referă exclusiv la faptul că semnificantul nu are cu semnificația o legătură naturală "în realitate", adică în situația de fapt. Nu este vorba, prin urmare, în nici un fel de relația dintre semnificant și obiect. Benveniste observa în continuarea pasajului referitor la presupusul "al treilea termen" considerat în teoria semnului: "Saussure a beau dire que l'idée de «soeur» n'est pas liée au signifiant *s-ö-r*, il n'en pense moins à la réalité de la notion. Quand il parle de la différence entre *b-ö-f* et *o-k-s*, il se refère malgré lui au fait que ces deux termes s'appliquent à la même *réalité* [subl. aut.]"[25].

---

[23] Id., *ib.*, p. 51.

[24] *Cours...*, p. 101.

[25] Benveniste, *Problèmes...*, p. 50.

Scanned with CamScanner

Aceste observaţii nu au, după părerea noastră şi în urma celor arătate aici, nici o justificare în textul lui F. de Saussure[26]. Întrucât acest mod de a vedea ni se pare pur şi simplu *atribuit* lui F. de Saussure de către Benveniste, putem rămâne la ideea formulată de noi sub § 5., anume că de Saussure nu se ocupă nicăieri de relaţia fonie–obiect şi nici de relaţia semn–obiect.

Observaţia de mai sus ar fi suficientă pentru a lăsa la o parte cea de a doua critică formulată de Benveniste : deoarece de Saussure nu face nici o referire la relaţia fonie–obiect, nu are sens să discutăm dacă această relaţie este sau nu este motivată în termenii teoriei lui de Saussure. Remarcăm totuşi că, în cazul în care admitem o dată cu de Saussure (şi cu Benveniste, de altfel) că semnul este bilateral (semnificant+semnificaţie), relaţia dintre semn (entitate bilaterală) şi obiect *nu* este nemotivată, ci *determinată* prin intermediul semnificaţiei (conceptului). În rest, dacă facem abstracţie de concept, ca element constitutiv al semnului, şi *numai* cu această condiţie, relaţia fonie–obiect nu poate fi decât arbitrară, în sensul că nu există nici o relaţie "naturală" între cei doi termeni.

Ne oprim, în sfârşit, la cea de a treia observaţie critică a lui Benveniste. În această privinţă, facem următoarea remarcă : Din faptul că, în conştiinţa mea, conceptul de "boeuf" nu există decât în măsura în care este asociat de fonia *b-ö-f*, nu rezultă în nici un fel că *b-ö-f* este singura fonie care ar putea face ca acest concept să existe în conştiinţa mea. Condiţia necesară şi suficientă pentru ca "boeuf" să existe în conştiinţa mea este ca acest concept să fie ataşat la o fonie *oarecare* (de ex., la fonia *o-k-s*, pentru a ne menţine la exemplele invocate de Benveniste). Şi invers : pentru

---

[26] Facem abstracţie aici de formularea cu totul nefericită în acest context "la réalité de la *notion*" din pasajul menţionat. Căci, evident, nu "realitatea" sau "nerealitatea" noţiunii interesează aici, ci pur şi simplu *obiectul* (la care se referă fonia *s-ö-r*).

Scanned with CamScanner

ca în conştiinţa mea să se fixeze fonia *b-ö-f* este necesar şi suficient ca această fonie să fie asociată de un concept, oricare ar fi acesta şi nu numaidecât de conceptul "boeuf", adică să aibă o semnificaţie *oarecare*, şi nu o *anumită* semnificaţie (în cazul nostru "boeuf"). Putem considera că întreaga argumentare a lui Benveniste se bazează pe un echivoc : condiţia pentru ca o oarecare fonie să aibă statut de *semnificant* şi pentru ca un element "ideal" oarecare să aibă statut de *semnificaţie* este prezentată în mod neîntemeiat drept condiţie a existenţei fiecărui semn în parte. Altfel spus : din faptul că fiecărui x din mulţimea X îi corespunde un y oarecare din mulţimea Y se deduce în mod fals că dacă y' aparţine mulţimii Y şi x'' aparţine mulţimii X, atunci lui y' îi corespunde x''. Se pare deci că "privirea de pe Sirius" despre care vorbeşte Benveniste considerând-o oarecum lipsită de interes este aceea care asigură acurateţea raţionamentului lui F. de Saussure.

Comentariile critice ale lui Benveniste nu fac altceva decât să marcheze distincţia dintre raportul fonie–concept aşa cum există aceasta în natura lucrurilor şi felul în care acest raport este *perceput* de către vorbitori : aceştia percep ca *motivat* un raport prin esenţă arbitrar. De fapt, întreaga argumentare a lui Benveniste referitoare la caracterul motivat al relaţiei aici în discuţie nu face altceva decât să formuleze *punctul de vedere al vorbitorului* referitor la această relaţie. Şi în *acest* sens, întreaga argumentare a lui Benveniste este în întregime corectă. Mai mult : ideile lui Benveniste sunt perfect compatibile şi cu punctul de vedere pe care de Saussure îl dezvoltă în partea a treia din *Cours*... (cap. IV, V, VI), unde se vorbeşte despre felul în care vorbitorii (prin analogie şi "etimologie populară") caută să introducă un anumit grad de motivare în structura semnului şi, în ultimă analiză, şi cu punctul de vedere al lui Platon din *Cratylos*[27].

[27] Vezi observaţiile noastre în acest sens din articolul citat în nota 1.

Scanned with CamScanner

Abrevieri bibliografice

J. L. Austin, *Philosophical...* — J. L. Austin, *Philosophical Papers*, Edited by J. O. Urmson and G. J. Warnock, Second edition, London, Oxford, New York, Oxford University Press, 1970.

E. Benveniste, *Problèmes...* — Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, Gallimard, 1966.

R. Carnap, *Meaning...* — Rudolf Carnap, *Meaning and Necessity*, Third Impression, Chicago, University of Chicago Press, 1960.

E. Cassirer, *The Philosophy...* — Ernst Cassirer, *The Philosophy of Symbolic Forms*, vol. I : *Language*, translated by Ralph Manheim, preface and introduction by Charles W. Hendel, 6th printing, New Haven & London, Yale University Press, 1966.

E. Coseriu, *Pour une sémantique...* — Eugenio Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în "Travaux de linguistique et de littérature publiés par le Centre de philologie et de littératures romanes", II, 1, 1964, p. 139–186.

Kant, *Critica...* — Immanuel Kant, *Critica raţiunii pure*. Traducere însoţită de o schiţă biografică şi o prefaţă de Traian Brăileanu, Bucureşti, Editura

Scanned with CamScanner

Casei Şcoalelor, 1930.
Limba română, Bucureşti, Editura Academiei Române, Anul I, 1952, ş.u.

Ch. Morris, *Writings...* — Charles Morris, *Writings on the General Theory of Signs*, The Hague, Paris, Mouton, 1971.

RRL — *Revue roumaine de linguistique*, Bucharest, Editura Academiei Române, Tome I, 1956, ş.u.

F. de Saussure, *Cours...* — Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*. Publié par Charles Bally et Albert Sechehaye avec la collaboration de Albert Riedlinger, Lausanne, Paris, 1916 ; citatele se fac după ed. a 3-a, Paris, Payot, 1971.

SCL — *Studii şi cercetări lingvistice*, Bucureşti, Editura Academiei Române, Anul I, 1950, ş.u.

Scanned with CamScanner

Emanuel Vasiliu, ***Elements of the language philosophy***
(Elemente de filosofie a limbajului)

Contents

Introduction 7

1. Sign and reality ***9***

1. Sense and existence 9
2. The concept of "interpretant" 11

2. Designatum : object or concept ***13***

1. Sign and "interpretant" 13
2. The sign within F. de Saussure's conception 14
3. Attempts to avoid conceptual features 15
4. Critic of the attempts intended to avoid conceptual features 17
5. Representation and concept 19

3. Sense (concept) and reference ***21***

1. Concept and reference 21
2. Fictious entities 24
3. Final remarks 27

4. "Predicates" and "names" ***28***

1. "Predication" and "reference" 28
2. Predicative and nonpredicative words 30
3. The "copula" concept 31
4. Substantives and "names" 32

5. The sentence meaning as truth value ***35***

1. The sentence meaning 35
2. The relations between sentence constituents 35

Scanned with CamScanner

3. Truth values and the relation between sets 36
4. Truth value as denotatum 37
5. Syntactic connectors and their meaning 37
6. Factual sentences 41
7. Logic determinate (L-determinate) sentences 41
8. L-determination and necessity 44
9. L-equivalence of L-determinate sentences 45

6. Analytic and synthetic sentences 47

1. Introduction 47
2. The kantian origin of the distinction 47
3. Analyticity and apriorism 48
4. Analyticity and semantics 49
5. Analyticity and necessity 49
6. Analyticity and "meaning postulates" 50
7. The "subjective" character of "meaning postulates" 50

7. Retrospective outlook 53

ANNEXES

I. Sign, meaning and reference 57

II. Meaning and knowledge 75

III. Some reflections on the distinction sign–symbol 81

IV. Naming and meaning 93

1. The relation sign–thing 93
2. Some remarks on Goodman's nominalist approach to "meaning" .. 94
3. Some remarks on "naming" 97
4. Naming and knowledge 99

V. Meaning and lexicographic definition 101

VI. Analytic truth and lexicographic definition 108

VII. Name and eidos : from Cratylos to F. de Saussure 116

Bibliographical abbreviations 127

Scanned with CamScanner